

**Výzkumy stranických preferencí, jejich
uplatnění ve společnosti a jejich kvalita**

Jindřich Krejčí

SP 03:7

2003

Tuto práci recenzovali: RNDr. Tomáš Kostelecký, CSc.
Doc. PhDr. Hynek Jeřábek, CSc.

Tato studie vznikla v rámci projektu Kvalita výzkumů volebních preferencí
Program podpory cíleného výzkumu a vývoje AV ČR, číslo grantu S7028204.

© Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2003.

ISBN 80-7330-041-9

Obsah

Abstrakt	5
Abstract	6
Abstraktum	7
1. Úvodní rozbor problematiky	9
1.1 Cíle a východiska práce	9
1.2 Otázka kvality českých výzkumů	9
2. Význam výzkumů	12
2.1 Vznik a vývoj výzkumu veřejného mínění a volební prognózy	12
2.2 Výzkumy a demokracie	13
2.3 Kontroverze metody	17
2.4 Několik paradoxů s dopadem na kvalitu výzkumu	18
3. České výzkumy s volební tematikou	21
3.1 Historie do roku 1989	21
3.2 Současný výzkum	22
3.3 Typy šetření stranických preferencí	26
3.4 Srovnání s výsledky voleb	31
3.5 Důvody nepřesností volebních předpovědí	35
4. Kvalita českých výzkumů preferencí	36
4.1 Kritéria kvality	36
4.2 Výběr dotazovaných	39
4.3 Konstrukce dotazníku	44
4.4 Sběr dat	44
4.5 Zpracování a prezentace výsledků	46
4.6 Ochrana osobních údajů	48
5. Závěr	49
Literatura	51
Dodatek 1. Informace o datových souborech	55
Dodatek 2. Příklady znění otázek na stranické preference	58
Shrnutí	64
Summary	65
Zusammenfassung	67

Výzkumy stranických preferencí, jejich uplatnění ve společnosti a jejich kvalita

Jindřich Krejčí

Abstrakt

Cíle studie jsou seznámit čtenáře s problematikou uplatnění výběrových dotazovacích šetření v demokratické společnosti, poskytnout přehled o českých výzkumech, jejich typech a metodice a kriticky zhodnotit česká šetření ve srovnání s mezinárodně uznávanými kritérii pro sociální výzkum. Studie popisuje prosazení a vývoj výzkumu veřejného mínění, který byl spojen s tématem volebních předpovědí. Zaměřuje se na problematiku používání výzkumů v politice a důsledky zpětného dopadu publikace výsledků v demokratické společnosti. Věnuje se zásadním kritikám metody kvantitativního výzkumu, upozorňuje na rizika spojená s rozvojem nových technologií a s růstem počtu šetření a na kontroverzní vztah mezi potřebami žurnalistiky a možnostmi výzkumu. Dále podává přehled o výzkumech v ČR: stručně popisuje jejich historii a současný stav, podává přehled nejdůležitějších projektů, typů výzkumů a různých druhů jejich výstupů, srovnává výsledky šetření s výsledky voleb a provádí obecné zhodnocení kvality českých výzkumů preferencí vzhledem k mezinárodně uznávaným standardům asociace AAPOR a kritériím kvality doporučeným v memorandu Německé společnosti pro výzkumná šetření DFG.

Klíčová slova

Volební preference, volební chování, volební studia, výzkumná šetření, výzkum veřejného mínění, výběrová šetření, metodologie sociálního výzkumu, kvalita výzkumu, kvalita dat, validita, reliabilita

Party Preference Surveys, Their Application in Society and the Issue of Quality

Jindřich Krejčí

Abstract

The purpose of this study is to familiarise readers with the issue of how sample surveys are applied in a democratic society, and to provide an overview of Czech surveys, their types and methodology, and make a critical assessment of Czech survey research in comparison with the internationally recognised criteria for social research. The study describes how public opinion research related to predicting voting outcomes has evolved and become widespread, and in the context of a democratic society it focuses on the issue of the use of such surveys in politics and on the consequences that stem from the reverse impact of publishing the results. The study also examines fundamental criticisms targeting the methods employed in quantitative research, and draws attention to the risks connected with the development of new technology and the growth in the number of research surveys and to the controversial relationship that exists between the demands of journalism and the capabilities of research. Further the study provides a summary of research surveys in the Czech Republic: it gives a brief description of the history and current status of the surveys in this country, it provides an overview of the most significant projects and the types of research and their various kinds of outcome, and it compares the results of the surveys with real election results and conducts a general assessment of the quality of Czech party preference surveys in the light of the internationally recognised standards of the association AAPOR and the criteria of quality recommended in a memorandum issued by the DFG.

Key words

Voting preferences, voting behaviour, election studies, survey research, public opinion polls, sample surveys, methodology of social research, survey quality, data quality, validity, reliability

Meinungsumfragen zu Parteipräferenzen, ihre Rolle in der Gesellschaft und ihre Qualität

Jindřich Krejčí

Abstraktum

Die Studie hat zum Ziel, die Leser über die Rolle von selektiven Erhebungen in der demokratischen Gesellschaft zu informieren, einen Überblick über die tschechischen Meinungsumfragen, d.h. Arten und Methodik von Meinungsumfragen, zu verschaffen und die tschechischen Umfragen im Vergleich mit international anerkannten Kriterien für Sozialforschung kritisch zu bewerten. Die Studie beschreibt die Durchsetzung und die weitere Entwicklung der Meinungsforschung, bei der die Wahlprognosen eine wichtige Rolle spielten. Sie befasst sich mit der Problematik der Nutzung von Meinungsumfragen in der Politik, mit der Rückwirkung der Veröffentlichung von Ergebnissen und deren Folgen für die demokratische Gesellschaft. Sie widmet sich den grundlegenden Kritikpunkten an der Methode der quantitativen Untersuchung, macht auf die Risiken im Zusammenhang mit der Entwicklung neuer Technologien und mit der zunehmenden Zahl der Umfragen aufmerksam und weist auf die kontroverse Beziehung zwischen den Bedürfnissen des Journalismus und den Möglichkeiten der Forschung hin. Weiterhin gibt sie einen Überblick über die Meinungsumfragen in Tschechien: Sie beschreibt kurz ihre Geschichte und den gegenwärtigen Stand, gibt einen Überblick über die wichtigsten Projekte, Arten von Umfragen und verschiedene Möglichkeiten ihrer Präsentation, vergleicht Umfrageergebnisse mit den Wahlergebnissen und bewertet allgemein die Qualität der tschechischen Präferenzenerhebungen im Blick auf die international anerkannten Standards des Verbandes AAPOR und die Qualitätskriterien, die vom Memorandum der Deutschen Forschungsgemeinschaft (DFG) empfohlen werden.

Schlüsselwörter

Wahlpräferenzen, Wahlverhalten, Wahlstudien, Forschung, Meinungsforschung, selektive Erhebungen, Methodologie der Sozialforschung, Qualität einer Umfrage, Datenqualität, Validität, Reliabilität

1. Úvodní rozbor problematiky

1.1 Cíle a východiska práce

Záměrem studie je poskytnout úvod do problematiky uplatnění dotazovacích šetření s volební tematikou v demokratické společnosti, a to s ohledem na otázku kvality výzkumů a na situaci v České republice. Zpracováním tohoto tématu autor reaguje na současný stav, kdy je veřejnost zásobována velkým množstvím výsledků různých druhů volebních, předvolebních a dalších výzkumů stranických preferencí, ale zároveň je jí k dispozici poměrně málo přehledných, prakticky využitelných informací o charakteru výsledků šetření, o možnostech jejich používání, o rozdílech, které jsou mezi různými druhy šetření a mezi jejich výstupy a o rozdílech v kvalitě. Obtížná orientace ve výstupech výzkumů přispívá k jejich nekorektnímu používání, nepřehledné situaci na trhu informací a má zpětný záporný vliv na úroveň zpracování dotazovacích šetření. Ve společnosti fungující na tržních principech se kvalita ve výzkumu může prosadit pouze tehdy, když odběratelé výzkumných zjištění kvalitu vyžadují a jsou schopni ji rozpoznat.

Jednotlivé dílčí cíle studie jsou:

- seznámit čtenáře s problematikou uplatnění výzkumu v demokratické společnosti,
- poskytnout přehled o českém výzkumu a typech a metodice českých šetření a
- kriticky zhodnotit česká šetření ve srovnání s mezinárodně uznávanými kritérii pro sociální výzkum.

Autor si je vědom šíře a složitosti tématu a soustředí se zde proto především na obecnou rovinu problematiky vztahu organizace šetření a používání jejich výsledků ve společnosti. Předmětem zájmu přitom budou kvantitativní sociální šetření s volební tematikou, která jsou založena na dotazování reprezentativního výběru populace (reprezentativní výběrová dotazovací šetření). Tato šetření vznikají v oblasti výzkumu veřejného mínění i v oblasti akademického sociálního výzkumu. Výzkumy volebních preferencí v rámci oficiálních statistik nejsou zahrnuty. Studie je součástí širšího projektu s názvem Kvalita výzkumů volebních preferencí¹ a další práce připravované v rámci tohoto projektu doplní zde prezentovaný obecný pohled o hlubší analýzy a podrobný rozbor jednotlivých oblastí zpracovávaného tématu.

Obsah studie je určen širokému okruhu uživatelů výstupů výzkumů, profesionálům, kteří s nimi pracují - žurnalistům, zadavatelům výzkumů a badatelům zejména v oblasti sociologie a politologie, ale i širšímu publiku uživatelů informací prezentovaných v médiích a občanům voličům. Záměrem je přinést přehlednou, shrnující informaci využitelnou při studiu, analýze a komentování výsledků šetření.

Práce je založena na studiu odborné literatury z oblasti akademického sociálního výzkumu i teorie a praxe organizace šetření veřejného mínění, na sekundární analýze dat a dokumentace veřejně dostupných výzkumných šetření a na studiu výsledků publikovaných jednotlivými agenturami. Pro účely analýz byly provedeny strukturované rozhovory se zástupci výzkumných agentur CVVM a TNS Factum a monitoring publikací výsledků výzkumu v médiích.

1.2 Otázka kvality českých výzkumů

Fenomén zjišťování voličské podpory jednotlivých subjektů politické soutěže pomocí dotazníkových šetření se v Československu po roce 1989 objevil hned s prvními svobodnými volbami. Mediální zprávy založené na výsledcích těchto výzkumů jsou dnes běžnou součástí života naší

¹Projekt Kvalita výzkumů volebních preferencí je řešen v Sociologickém ústavu AV ČR s finančním přispěním Grantové agentury AV ČR (reg.č. projektu: S7028204).

společnosti, „stranické preference“ jsou zjišťovány také na zakázku pro subjekty, které je používají k vlastním analytickým účelům, a jsou důležitým tématem akademických sociálních výzkumů.

Obdobné postavení, i když často s mnohem delší a nepřerušenu tradicí, mají výběrová šetření i v ostatních demokratických zemích ve světě. Pozornost a prostor v médiích, který je výzkumům věnován, stále roste a je tomu tak i přesto, že tento způsob sociálního výzkumu je někdy vnímán jako kontroverzní a řada šetření je kritizována za malou spolehlivost výsledků.

Také v České republice údaje z výzkumů a jejich komentáře rok od roku zaplňují stále větší prostor v médiích a zvyšuje se počet šetření, jejich rozsah i používání. Také zde je tento vývoj doprovázen poměrně intenzivní kritikou. Výzkumy jsou někdy napadány jako celkový nesmysl, jindy jsou obviňovány z nízké kvality nebo ze záměrné manipulace. Během své krátké kariéry v obnově české demokracii stihly vyvolat i několik afér spojených s obviněním z nekorektního ovlivnění výsledků voleb. Po každých volbách, které přinesou možnost srovnání volebních prognóz s realitou, se strhne nová vlna kritiky.

Kritika je vedena jak z pozice profesionálních uživatelů výzkumů, tedy hlavně žurnalistů, politiků a sociálních vědců (celá řada výroků a komentářů v tisku) i laické veřejnosti, tak i odborníků, kteří se zabývají přímo organizací výzkumů [např. Zahradníček 1998, Černý 2002]. Byla pronesena a napsána řada výroků, které odmítají šetření v obecné rovině. Řada textů poukazuje na nesrovnalosti výsledků výzkumů navzájem a výsledků voleb. Méně často jsou však přesně konkretizovány důvody, které k uváděným nesrovnalostem měly vést. Některé kritiky přesto poukazují na složitost problematiky výzkumných metod a nejednoznačné chápání, jak má vlastně přesný výsledek vypadat [např. Lippold 2002, Šídlo 2002].

Komplexnějších, odborně zakotvených analýz v oblasti problematiky kvality výzkumů preferencí a kvality sociálního výzkumu obecně je ovšem k dispozici poměrně málo. V podstatě je lze vyjmenovat. Detailnějšímu srovnání výsledků předvolebních výzkumů se věnoval např. Lebeda [2003a, 2003b], problematice otázek výzkumů Plecítá-Vlachová [Vlachová 2002], hodnocení kvality měření výzkumů volebních preferencí Kreidl [2003] a v obecné metodologické rovině Řehák a jeho spolupracovníci [např. Řehák 1998a a 1998b, Řehák, Hamanová a Bártová 1998]. Kostelecký a Čermák [2003] se věnují zdokonalování metod výzkumů volebních preferencí a volebních prognóz v regionech. Kvalitou měření obecně se zabývá Jeřábek [1992]. Zveřejněny byly některé krátké analýzy z produkce výzkumných agentur, kterými se tyto brání kritice a zdůvodňují své postupy [např. Seidlová 2001 a 2002]. Řada dalších analytických prací zaměřených na jiná témata v oblasti metodologie sociálního výzkumu se ovšem problematiky kvality měření a organizace výběrových šetření též dotýká.

Je zřejmé, že najít a poukázat na rozdíly mezi výsledky je poměrně jednoduché, materiálu je v tomto ohledu k dispozici spousta. Identifikovat a doložit nějaká konkrétní pochybení, podat vysvětlení rozdílů nebo navrhnout konkrétní postupy na zlepšení situace se ale příliš často nedaří. Celá problematika je totiž složitá a má několik dimenzí. Pokud připustíme, že výzkumy jako takové mají smysl, zdroje nepřesností mohou být nejméně v následujících třech odlišných oblastech:

a) Organizace šetření: Je jednoduché napsat několik banálních otázek a rozšířit je mezi lidi tak, aby aspoň někdo odpověděl. S dnešní technikou je pak velmi jednoduché odpovědi sumarizovat a sestavit úhledné tabulky a grafy, které nevypadají hůř než jiné, publikované v expertních zprávách. Lidé jsou však různí a mají různé názory. Provést výzkum tak, aby byl tzv. reprezentativní, tedy aby sebraný vzorek zachytil průřez mínění celé dospělé populace, to už ale vůbec není banální úloha. Takový úkol vyžaduje rozsáhlou organizaci, součinnost množství lidí několika profesí,

technické vybavení, znalosti metod sociálního výzkumu a statistické analýzy dat, zkušenosti a profesionální přístup při jejich aplikaci a respekt k pravidlům etiky sociálního výzkumu (viz tabulku 1). V České republice je v současnosti realizováno a publikováno množství výzkumů s rozdílnou metodikou, rozdílnými cíli, rozdílnými kvalitativními standardy, rozdílnými náklady a tím samozřejmě i s rozdílnou spolehlivostí výsledků.

Tabulka 1. Schéma procesu výzkumu

Pracovní postup při dotazovacím šetření výzkumu veřejného mínění:	
1.	Zadání výzkumu, porada výzkumné organizace se zadavatelem.
2.	Studium problému, konceptualizace.
3.	Plán výzkumu.
4.	Předvýzkum.
5.	Konstrukce dotazníku, pilotáž.
6.	Instrukce tazatelů, distribuce dotazníků.
7.	Terénní sběr dat - dotazování, kontrola.
8.	Kódování dotazníků, vkládání dat do počítače.
9.	Čištění, kontrola dat.
10.	Statistické zpracování dat, analýza.
11.	Publikace výsledků.

Poznámka: Kontrola je součástí celého průběhu výzkumu. Příprava zázemí pro výzkum, budování a udržování tazatelské sítě je kontinuální proces a neodehrává se pouze v rámci jednoho konkrétního výzkumu.

b) Bariéry prostředí: V demokratické společnosti bývá většina dotazovacích šetření založena na vědomé a dobrovolné spolupráci respondentů. Prostředí české společnosti ale momentálně nevytváří pro výzkumy příliš příznivé klima. Situace v oblasti ochrany soukromí občanů, nebezpečí kriminality, postoje občanů k politice i nedůvěra k samotným šetřením, to všechno jsou faktory, které snižují možnosti a ochotu ke spolupráci na výzkumu. K nim se přidává i relativně přísné nastavení některých zákonných pravidel s dopadem na organizaci šetření a problematický stav nebo dostupnost některých oficiálních statistik, které se používají při výběru.

c) Interpretace výsledků: Tabulka s daty stranických preferencí z dotazníkového šetření není hotovou volební prognózou. Prognóza by měla být výsledkem analýzy a interpretace vycházející nejen ze sebraných dat, ale i ze znalosti politických procesů, politické scény a aktuálních událostí, vytvořené s respektem k metodice, původním cílům a kontextu výzkumu, protože ty určují možnosti použití jeho výsledků. Pokud projdeme český tisk, objevíme řadu komentářů, které nerespektují nikoliv pouze metodiku výzkumů, ale ani základní zákony logiky a matematiky, tedy např. nesmyslně sčítají čísla získaná z různých zdrojů, srovnávají vzájemně nesrovnatelné údaje, pracují chybně s procenty, interpretují statisticky nevýznamné odchylky atp. Je důvodné se domnívat, že největší zkreslení výsledků šetření nevzniká při organizaci šetření, ale plyne právě z jejich neadekvátního používání a chybné interpretace.

2. Význam výzkumů

2.1 Vznik a vývoj výzkumu veřejného mínění a volební prognózy

Prosazení metody výběrových šetření a institucionalizace výzkumů veřejného mínění v podobě, jak je známe dnes, je pevně spojena s volebními výzkumy a s publikací jejich výsledků v tisku.

Ankety s volební tematikou se v novinách a časopisech objevovaly již v první polovině 19. století. Na začátku 20. století se pak, zejména v USA, staly velmi populární rozsáhlé předvolební průzkumy iniciované vydavateli významných tiskových titulů (New York Herald, Chicago Tribune, Literary Digest a další) [viz Crespi 1980]. Počet dotazovaných byl často pozoruhodně vysoký, ale podle současných měřítek tyto průzkumy nebyly „reprezentativní“. Zároveň s tím docházelo na univerzitách v Evropě a ve Spojených státech k institucionalizaci empirického sociálního výzkumu a postupně byly vyvíjeny nové techniky zjišťování postojů a metody výběru reprezentativního vzorku populace pro dotazování založené na počtu pravděpodobnosti.

Zásadní zlom nastal jako reakce na výzkumy provedené před prezidentskými volbami v USA v roce 1936 [viz např. Crespi 1980, Crespi 1989, Noelleová 1968, Splichal 1999, Cantril 1991]. Tři výzkumné programy, Gallupův, Roperův a Crossleyho, které byly realizovány na základě reprezentativního výběru „pouhých“ několika tisíc respondentů, předpověděly správně Rooseveltovo vítězství, a to navzdory všeobecnému očekávání a výsledkům konkurenčních projektů mamutího rozsahu.

Výběrová šetření založená na počtu pravděpodobnosti se ukázala jako přesnější a efektivnější, než nákladnější, ale méně sofistikované projekty. „Nová“ metodologie získala i značnou mediální popularitu, a to hlavně díky urputnému souboji George Gallupa s monstrózním průzkumem pro časopis Literary Digest, který byl založen na rozeslání cca 10 miliónů anketních lístků a přesto nakonec předpověděl opačný výsledek voleb. To se odrazilo v komerční úspěšnosti „vědecky založených“ výzkumů veřejného mínění a v jejich zařazení mezi standardní zdroje mediálního zpravodajství. Po volbách v roce 1936 získal Gallupův program pravidelných šetření více než 100 předplatitelů mezi mediálními vydavateli, Roperův výzkum se stal pravidelným příspěvkem časopisu Fortune na následujících 20 let (Fortune Poll) a řada vydavatelů se stala pravidelnými zadavateli vlastních šetření [viz Crespi 1980: 462-463].

Úspěch volebních výzkumů měl dopad na rozšíření používání sociálních výzkumů i do dalších sfér života společností. Ve 40. letech byl např. organizován rozsáhlý program výzkumů v americké armádě, studium dopadů médií na volební chování „The Peoples Choice“ a další projekty [viz Madge 1963]. Zároveň došlo k propracování a zdokonalení metodologie výběrových šetření. Stalo se tak za výrazného přispění sociálních vědců, kteří ve 30. a 40. letech postupně emigrovali do Spojených států z Evropy (např. P.F. Lazarsfeld). Po skončení 2. světové války pak došlo k rozšíření výzkumů veřejného mínění i v Evropě, včetně tehdejšího Československa, a k jejich pronikání i do dalších oblastí světa.

V 50. letech byla metodologie reprezentativního výběru položena na vědecké základy, metody výběru respondentů a sběru dat byly zakotveny ve vědeckých teoriích a další vývoj se soustřeďoval na zavádění psychologických přístupů, standardních metod statistické analýzy dat a na zavádění počítačů [viz Kaase 1999: 256]. Teoretické zakotvení metodologie se zdálo být víceméně jednoznačné. Tento stav však netrval dlouho. Konstruktivismus a další teoretické přístupy poukázaly na komplikovanost vztahu mezi výzkumníkem a zkoumanými jevy a zároveň se objevila a etablovala řada alternativních výzkumných metod především v oblasti kvalitativní metodologie. Dotazníková výběrová šetření postupně ztratila mnohé ze své výlučnosti.

Sociální výzkum procházel významným rozvojem i v dalších desetiletích a prochází jím i dnes. V 70. a 80. letech se výrazně zdokonalila a rozšířila oblast aplikace metod statistické analýzy dat v sociálních vědách. V průběhu let se radikálně měnily možnosti telefonního dotazování a vznikaly nové druhy výzkumů, jako např. internetové výzkumy. V souvislosti s rozvojem techniky se mění možnosti organizace sběru dat a možnosti jejich elektronického zpracování.

2.2 Výzkumy a demokracie

Vznik i vývoj reprezentativních průzkumů veřejného mínění je pevně svázán s demokracií. V dnešní společnosti jsou výzkumy podstatným informačním zdrojem, který tvoří důležitou součást politického života a významně určuje prostředí pro politickou soutěž. Témata související s politikou jsou vedle marketingových šetření jednou z hlavních oblastí výzkumu veřejného mínění a vzhledem k rozšíření jejich používání v médiích jsou rozhodně nejvíc vidět.

Šetření přináší aktérům politické soutěže, soupeřícím politickým subjektům i občanům shrnující statistické údaje o postojích uvnitř elektorátu, o síle jednotlivých politických subjektů a o úspěšnosti strategií realizovaných v politické soutěži. Část údajů je jinak dostupná pouze v průběhu voleb (volební preference), část údajů by bez výzkumů nebyla dostupná vůbec nebo by byla pouze předmětem dohadů (např. údaje o demografickém a sociálním složení elektorátu, o vztazích postojů a volebních preferencí atp.²). Důležitou výhodou, která určitě přispívá k popularitě a rozšíření používání výsledků výzkumů, je systematické a přehledné uspořádání poskytovaných informací.

Role výzkumů v demokracii ovšem přesahuje význam pasivního zdroje znalostí o kontextu politické soutěže. Výzkumy samy jsou součástí společnosti, kterou měří, a zase tato společnost je recipientem jejich výsledků. Vzniká tak podstatný problém reprezentovaný otázkami, do jaké míry publikované údaje z výzkumů zpětně ovlivňují společnost, a v čem je jejich dopad pozitivní nebo negativní. Vliv výzkumů veřejného mínění na fungování demokracie je předmětem rozsáhlé diskuse, která je vedena v několika rovinách, od teoretického zkoumání vztahu mezi výzkumy a politikou a zpětného dopadu na populaci k pokusům o empirické měření síly vlivu.

a) Používání výzkumů v politice: přímá demokracie nebo populismus

Vláda má být službou občanům. Výzkumy simulují ten typ zpětné vazby mezi politiky a voliči, který je jinak dostupný pouze ve volbách, a navíc jej doplňují o agregované informace o názorech (nebo také „přáních“) občanů. Výzkum veřejného mínění bývá proto někdy považován za novou formu komunikace mezi lidmi a vládou, která má potenciál zprostředkovat občanům vliv na rozhodování a tedy přispět k legitimitě politiky. V tomto pojetí se jedná nikoliv pouze o indikátor veřejného mínění, ale přímo o nástroj demokracie, který v soutěži mezi zájmovými skupinami a občany o vliv na rozhodování vlády stojí na straně občanů. Výzkumy tak mají mít potenciál přispět k decentralizaci moci z politických elit k lidem a zlepšit demokracii.

V rozvoji této myšlenky zašel velmi daleko např. již George Gallup, který viděl hlavní přínos výzkumů v možnosti vytvořit ideální systém přímé demokracie, kde by politika vlády byla určována názory a prioritami voličů zjišťovanými ve výzkumech veřejného mínění [Gallup a Rae 1940]. Jeho názory pak částečně přebralo a rozvedlo několik dalších autorů, ale zároveň od počátku čelil ostré kritice [viz Henn 1998b: 9-19, Splichal 1999: 223-225].

²Dotazník výzkumu vedle preferencí zjišťuje celou řadu dalších postojů a charakteristik obyvatel, další údaje jsou dostupné na základě znalosti lokality, kde se dotazování provádí atp. Údaje o složení elektorátu a vztazích mezi různými postoji nelze z volebních statistik zjistit.

Aktivní přínos výzkumu veřejného mínění ke kvalitě demokracie totiž rozhodně není bez kontroverzí. Na jedné straně stojí ideál přímé demokracie a na druhé straně kompetence a technické možnosti masy činit kvalifikovaná rozhodnutí a ohled k menšinovým názorům. Neboli druhým polem k demokracii respektování většinového mínění občanů, které se promítá ve výsledcích šetření, je populismus. Řada politiků se proto k výzkumům až tak moc nehlásí.

Tato argumentace ovšem automaticky neznamená úplné odmítnutí výzkumů v politice. Výzkumy zůstávají důležitým zdrojem faktických informací o postojích a názorech občanů. Odmítnutí je ale diktát veřejného mínění v procesu rozhodování, a tím spíše jeho sumarizovaná a zprůměrovaná podoba. Henn [1998b: 21-41] na základě analýzy různých politických systémů dokládá, že výzkumy se uplatňují zejména tam, kde je funkční politická soutěž. Při formulaci politik slouží jako zdroj informací o hodnotách a zájmech elektorátu, na jejichž respektu je založeno získávání nebo udržování politické moci, a jsou politickými stranami a skupinami používány jako zdroj politické inteligence při vytváření strategií udržení moci (např. identifikace problémů, jejichž artikulace najde mezi voliči největší odezvu).

b) Používání výzkumů v politice: jak je to ve skutečnosti?

Co na spor o význam výzkumů říká empirie? Lze změřit skutečnou sílu vlivu výzkumů na politiku? Existuje řada konkrétních případů, kdy je dopad výzkumů dobře pozorovatelný, popsatelný nebo aspoň pravděpodobný. Některé výzkumy např. pomohly při odhalení zmanipulovaných voleb, některé výsledky zapříčinily bezprostřední reakci politiků atp. Obecný vliv výzkumů lze ale v běžné situaci konsolidované demokracie zjistit obvykle pouze nepřímo a nepřesně.

Řada analytiků se pokouší sledovat souvislosti mezi trendy a změnami ve veřejném mínění měřeném pomocí výzkumů a politikou v daném období. Manza a Cook [2002: 19-23] uvádějí množství kvantitativních a případových studií, ve kterých byl mezi publikovanými výsledky výzkumů a politikou identifikován silný korelační vztah. Např. Page [2002: 326-335], jeden z autorů takových studií, však sám upozorňuje, že uvedený způsob analýzy nejspíše velikost vztahu nadhodnocuje. Většina studií je totiž nucena vyloučit z analýzy řadu faktorů, které mají vliv jak na veřejné mínění, tak na politiku, a nezahrnuje nebo nepřesně zpracovává fakt vlivu samotné politiky na veřejné mínění. Crespi [1989: 36-39] provedl obdobnou kvantitativní analýzu výsledků amerických výzkumů a politiky Reaganovy vlády, ale našel jenom velmi malý vzájemný vztah. Ve většině případů tak skutečná síla dopadu výzkumů na politiku zůstává pouze předmětem dohadů.

c) Pojistka demokracie nebo zdroj manipulace

Pozitivním přínosem výzkumů veřejného mínění je skutečnost, že volební šetření mohou sloužit jako pojistka proti manipulaci výsledků voleb. Tento prvek ochrany před uloupením volebního vítězství má zvláštní význam zejména ve slabších, nekonsolidovaných demokraciích [viz Henn 1998b: 19].

Na to, aby výzkumy mohly přispět ke spravedlivému průběhu voleb, musí ale zůstat nezávislé, tj. odrážet názory zkoumané populace a nikoliv těch, kdo je platí a publikují. V opačném případě hrozí, že se samy stanou nástrojem manipulace. Nezávislost výzkumů a priori zaručit nelze, ale zejména ve vyspělých zemích k jejímu udržení přispívá řada faktorů:

- Lidé si riziko uvědomují a z toho pohledu výsledky výzkumů hodnotí.
- Šetření organizují nezávislé agentury, které pracují pro více zadavatelů.
- V oblasti výzkumu funguje konkurence a volný trh.
- Pluralita a soutěž panuje rovněž mezi médii, která výsledky publikují.
- Tendence k jednostrannosti vedou ke ztrátě důvěry ve výsledky a tím i ke komerční ztrátě v soutěži na trhu.

K pokusům manipulovat s výzkumy přesto dochází. Např. Taylor ve své práci [2002] popisuje otřesnou situaci, která dlouhodobě panuje v Mexiku. Bezproblémový rozhodně není současný postup prezidenta Putina proti renomované ruské agentuře VCIOM. V poválečném Československu byly v roce 1947 zabaveny dotazníky z výzkumu, který hrozil odhalit propad podpory KSČ [viz Maříková a Jungmann 1991]. Zejména v zemích třetího světa lze pak najít celou řadu dalších příkladů nekalého jednání. Taylor [2002] identifikoval významné politické tlaky na manipulaci s daty šetření i ve vyspělých demokraciích, např. v USA (v 70. letech Nixonův nátlak na šetření Harris Poll, v 90. letech aféra s tzv. Luntzovými výzkumy³) nebo ve Francii (v 70. letech tlak na výzkum o postojích k migrantům).

Na druhé straně ovšem Taylor [2002] našel i řadu příkladů pozitivního dopadu výzkumů na demokracii. Mezi nimi uvádí např. prezidentské volby v Peru, kde výsledky výzkumů znemožnily deklaraci vítězství Fujimoriho hned v prvním kole, roli výzkumů v souboji Milošević - Kostunica v Jugoslávských prezidentských volbách v roce 2000 a další příklady v Senegalu, Zimbabwe a Venezuele.

d) Sebesplňující se proroctví

Výzkum má být nástrojem na sledování veřejného mínění ve společnosti, ale jeho výstupy jsou směřovány zpět právě k té společnosti, jejíž mínění měří. Vedle dopadů na politiku výzkumy často zpětně ovlivňují i veřejné mínění. V této souvislosti bývá uváděn jev tzv. „sebesplňujícího se proroctví“. Hypotetický příklad, který hrozí i v českém prostředí, je třeba takovýto: Předvolebním průzkum chybně změří preference jedné ze stran blízko hranice podpory nutné pro vstup do parlamentu, voliči mají obavu ze ztráty svého hlasu, na publikovanou zprávu reagují změnou svých volebních záměrů ve prospěch jiných stran a podpora strany se následkem toho skutečně propadne pod hranici vstupu do parlamentu. Je těžké odlišit a změřit všechny faktory, které v takové situaci na vývoj volební podpory působí, ale lze předpokládat, že dopad zveřejněných výsledků by byl klíčový.

Výzkumy tedy mají potenciál veřejné mínění nejen měřit, ale i vytvářet. Je to přijatelné? Můžeme říci, že ano. Výzkumy jsou součástí společnosti, jejich výsledky jsou podkladem pro naše rozhodování a právo na svobodné informace patří k základům demokracie. Pokud se týká přímo tématu voleb, výzkumy poskytují „interpretativní asistenci“, která pomáhá nerozhodnutým voličům vytvořit si názor, a která mezi podněty tohoto druhu, jež média před volbami přináší ve velkém množství, patří k těm poměrně neutrálním a racionálním [Spangenberg 2003: II.].

Vliv výzkumů na veřejné mínění může být ale skutečně přijatelný pouze tehdy, jestliže jsou pravdivé. Riziko dopadu publikovaných zpráv z výzkumu a s ním spojené riziko zneužití výzkumu je pak veliké zejména před volbami. Tento fakt je předmětem široké diskuse a kritiky a je též důvodem, proč některé volební zákony obsahují zákaz publikace výsledků výzkumů v období těsně před volbami (viz tabulku 2).

³Republikánský konzultant Frank Luntz se snažil o publikaci výsledků z výzkumů, které ve skutečnosti neproběhly [Taylor 2002: 320].

Tabulka 2. Restrikce na publikaci výsledků předvolebních výzkumů v evropských zemích v roce 2002

Země	Počet dnů/hodin předvolebního embarga	Poznámky
Belgie	0	v legislativě je určena kontrola kvality předvolebních výzkumů a verifikace komisí expertů
Bulharsko	7	
Česká repulika	7	
Dánsko	0	
Estonsko	0	
Finsko	0	
Francie	24 hod.	
Chorvatsko	1	
Irsko	0	očekává se zavedení embarga
Island	0	
Itálie	15	povinnost specifikace kontextu a parametrů výzkumu
Kypr	7	
Litva	0	
Lucembursko	30-31	
Makedonie	5	
Německo	0	
Nizozemí	0	
Norsko	0	
Polsko	1	
Portugalsko	1	povinnost specifikace kontextu a parametrů výzkumu
Rakousko	0	
Rumunsko	2	
Rusko	0	
Řecko	15	
Slovensko	14	
Slovinsko	7	
Spojené království	0	
Španělsko	5	
Švédsko	0	
Švýcarsko	10	
Ukrajina	0	

Zdroj: ESOMAR/WAPOR [Spangenberg 2003].

Poznámka: Tabulka nezahrnuje zákazy publikace v době konání voleb, ale pouze období zákazu před volbami.

Je zřejmé, že vliv výzkumů veřejného mínění ve společnosti je významný, nicméně není zcela přesně dokumentovatelný. Obsahuje řadu prokazatelných pozitivních dopadů, vedle nich lze ale doložit i příklady opačného vlivu. Hodnocení vztahu výzkumu a demokracie může být velmi různé, a to v závislosti na výchozích teoriích nebo i osobních politických názorech hodnotitele. Co ale nakonec hovoří pro výzkumy veřejného mínění, je prosté srovnání kvality života jednotlivých zemí a výskytu a úrovně sociálního výzkumu v nich. V zemích s konsolidovanou demokracií a vysokou kvalitou života je výzkum veřejného mínění běžný a publikování jeho výsledků nejsou kladeny významné překážky. Naopak v absolutní většině států, jejichž vláda je označována jako špatná (např. podle měřítek UNDP) a které mají problémy s demokracií, jsou výzkumy veřejného mínění publikovány řídko nebo vůbec [Taylor 2002: 315].

Pozitivním elementem pro demokracii zcela určitě není výzkum, jehož údaje jsou nespolehlivé, ať už je tomu tak pro jeho nízkou kvalitu, dezinterpretaci výsledků nebo záměrnou manipulaci. V některých případech jsou rizika spojená s dopadem zveřejnění nekorektních výsledků zásadní (např. ovlivnění voleb předvolebními výzkumy). Proto je nutné důsledně dbát na kvalitu a nezávislost výzkumu a publikovaných analýz a interpretací.

2.3 Kontroverze metody

Přestože se výzkum veřejného mínění již dávno dokázal opravdu výrazně prosadit, neustále čelí výhradám, které celkově zpochybňují jeho koncepci a právo na existenci. Tyto kritiky analyzovali ve svých pracích např. Splichal [1999] a Crespi [1989]. První oblast výhrad zahrnuje kritiky role výzkumů ve společnosti, které kategoricky odmítají zpětné dopady publikace výsledků na veřejné mínění a demokracii. Východiska těchto postojů byla popsána v předchozí podkapitole a dále se jim věnovat nebudeme. Nyní se soustředíme na kritiky zpochybňující „validitu“ metody výzkumu veřejného mínění. Zde je možné rozlišit další dva základní typy kritiky [viz Splichal 1999: 225, Crespi 1989: 2].

První typ napadá výzkum z teoretických pozic a považuje za mylný samotný koncept veřejného mínění. Tyto výhrady vyjadřovala a vyjadřuje řada významných sociálních vědců, například Robert Lynd, John Keane nebo Pierre Bourdieu. Kritizovány jsou skryté předpoklady [viz Splichal: 255-270], že každé individuum ve společnosti má nutně utvořený názor na všechno, na co se jej ptáme, že názory různých individuí mají navzájem stejnou hodnotu, že respondenti odpovídají pravdivě, že tyto odpovědi lze zakódovat do několika málo očíslovaných kategorií, statisticky je zpracovat a sumarizovat a že ve společnosti panuje konsenzus o tom, které otázky jsou důležité a mají se dotazovat.

Diskuse nad uvedenými skutečnostmi je určitě důležitá, tyto výhrady totiž minimálně pojmenovávají zdroje nepřesnosti a limity v hloubce a preciznosti informace, které jsou dotazovací šetření schopna přinést. Otázkou ale zůstávají důsledky zmíněných kritik. Zpochybňují zcela a radikálně přínos sociálních výzkumů nebo aspoň samotných výzkumů veřejného mínění k poznávání společnosti a tedy mají vést k tomu, že s ohledem na vědomí nedokonalosti metody se vzdáme možnosti poznávání společnosti v oblastech, kde evidentně neexistuje plnohodnotná náhrada? Znamená to, že data z šetření nelze použít v komplexní, teoreticky zdůvodněné analýze, která je připravena s vědomím nedokonalosti výzkumu a třeba založena na více metodách? Domnívám se, že nikoliv.

Druhý typ kritiky zpochybňuje schopnosti metod kvantitativního sociálního výzkumu veřejné mínění změřit. Kritika z pozic konstruktivistických přístupů k poznání poukazuje na to, že

moderní sociální empirie chybně předpokládá samostatnou a oddělenou existenci badatele na jedné straně a zkoumané reality na druhé, tedy jinými slovy to, že teorie může být testována vzhledem k nějakým faktům na ní nezávislých. Tato kritika má obecnější charakter a netýká se pouze sociálních šetření. Rozhodně má své oprávnění. Na druhé straně řada současných teorií validity měření v kvantitativním sociálním výzkumu s touto skutečností pracuje a staví syntézu obou přístupů. Např. Messick [1989] hovoří o přístupu tzv. kritického realismu a dokládá, že přestože hypotézy teorie jsou vztaženy k společenskému kontextu, ve kterém vznikají, je možné o nich na základě pozorovaných faktů vyslovit racionální soudy.

Ke druhému typu můžeme zařadit též výhrady, které k sociálnímu výzkumu někdy směřují odborníci na statistiku. Kvantitativní sociální výzkum ochotně přebírá statistické metody analýzy dat, ale je méně důsledný při aplikaci vstupních předpokladů pro analýzu zejména v oblasti parametrů kvality dat. Tato kritika ovšem obvykle nerespektuje samostatný vývoj metod sociálního výzkumu a jejich teoretické zázemí a zaměňuje sociální analýzu za samotné tabulky s procenty a koeficienty. Data z výběrových šetření nemají a nemohou mít charakter tzv. tvrdých statistických dat. Na druhé straně ale použití statistických metod při testování hypotéz je pouze jedním z kroků komplexnějšího postupu, který má být, pokud je korektní, precizně ukotven v teorii o zkoumaném jevu a způsobu jejího ověřování.

V současnosti je jisté, že kvantitativní sociální výzkum včetně výzkumu veřejného mínění se prosadil, ve společnosti je plně institucionalizován a jeho výstupy nacházejí široké praktické uplatnění. I když jeho výsledky nepostihují společenské jevy v celé jejich šíři a nemají přesnost „tvrdých dat“, produkuje v rámci postupů ověřených vědeckými teoriemi a praxí řadu informací, které jinak zjistit nejdou a které dnešní společnost potřebuje.

Přitom platí, že stejně jako všechny ostatní metody poznání není ani kvantitativní výzkum vyčerpávající a samospasitelný. To je nutné si uvědomit jak při organizaci šetření, tak při analýze a interpretaci jeho výsledků. Východiskem výzkumu nesmí být metoda, ale teoreticky podložená otázka, na kterou hledáme odpověď. Dotazovací šetření je pouze jedním z více článků výzkumu, jenž má být vždy založen na jasné, teoreticky zpracované koncepci, co chceme zjistit - na jaké otázky chceme znát odpověď, jakými metodami tyto odpovědi zjistíme a za jakých podmínek je budeme považovat za ověřené. Výběr metod musí být adekvátní předem stanovenému výzkumnému záměru, různé metody, kvantitativní i kvalitativní, se mohou ve výzkumu navzájem doplňovat a žádné matematické vzorce nezabývají analytika povinnosti vlastního kvalifikovaného úsudku.

Sociální výzkum, má-li být korektní, není rutinní aplikací metody. Kvalitní teoretické zpracování, volba adekvátních metod a znalostní zázemí zkoumané problematiky jsou nezbytné. To platí jak pro vědecký výzkum, tak pro výzkum veřejného mínění a pro marketingová šetření.

2.4 Několik paradoxů s dopadem na kvalitu výzkumu

a) Rizika růstu

Nejdůležitější faktory určující vývoj sociálního výzkumu v posledních letech jsou jednoznačně rozvoj informačních technologií a růst mezinárodní spolupráce. Příspěvek rozšíření mezinárodní spolupráce k úrovni prováděných šetření můžeme považovat víceméně za kladný. Globalizace společnosti mění prostředí pro organizaci výzkumných šetření. Na jedné straně dochází k propojování a mezinárodní spolupráci mezi výzkumnými agenturami a na druhé straně roste potřeba mezinárodních srovnání. Důsledkem je větší standardizace a harmonizace metodik šetření, a to i v oblasti kvality jejich výstupů. Český výzkum je tak nucen srovnávat svou úroveň se západní-

mi zeměmi, jejichž standardy jsou obvykle vyšší. Zároveň ale dochází k většímu zanedbávání národních specifik (ne všechny sociální indikátory fungují ve všech zemích stejně).

Dopad rozvoje počítačových technologií je více rozporuplný. Vedle nesporných zdokonalení s sebou totiž pro úroveň kvality výzkumu paradoxně nese podstatná rizika. Technika i programové vybavení nutné pro zpracování dat z šetření je stále dostupnější a zjednodušila se řada dílčích problémů spojených s organizací šetření. Pro zpracování datových souborů nyní již stačí PC se standardními parametry a pro základní úlohy i standardní software. Výstupy připravené v takových podmínkách přitom vypadají graficky přibližně stejně jako reálné výzkumné zprávy. Náročnost postupů výběru respondentů a terénního sběru dat pro reprezentativní šetření ale zůstává zhruba stejná a nijak se nezmenšila ani potřeba kvalifikace pro korektní zpracování dat a jejich interpretaci.

Nerovnováha mezi náročností organizace šetření a technickou stránkou zpracování dat je zneužitelná pro nekorektní konkurenci a zejména tam, kde chybí kvalifikace na straně uživatelů výstupů výzkumů, vytváří i u šetření organizovaných profesionálními agenturami tlak na snižování nákladů na úkor kvality. Důsledkem je množství neprofesionálně připravených a zpracovaných výzkumných šetření. Ve velkém množství produkovaných údajů je pak těžké se vyznat a odlišit spolehlivé od nespolehlivých. V konečné fázi jsou poškozeni zadavatelé výzkumů a recipienti informací. Neprofesionální řešení s nízkou spolehlivostí výstupů zpravidla není úsporou, stejnou hodnotu by jim totiž často mohla přinést i šikovně provedená anketa zorganizovaná za minimálních nákladů.

Podstatné riziko pro kvalitu výzkumů ovšem představuje i samotný nárůst počtu prováděných šetření. Ten je způsoben stoupající poptávkou po datech i rostoucími možnostmi na straně nabídky, které souvisejí s aplikací nových technologií. Kdo nebyl v posledních letech účastníkem nějakého šetření? Takových lidí je např. v ČR ještě asi třetina, ale už těžko najdete někoho, kdo nemá žádné známé, kteří by se nějakého výzkumu neúčastnili a nevyprávěli mu o tom. Ochota respondentů spolupracovat na stále dalších a dalších výzkumech se snižuje a zkušenost z účasti na jednom výzkumu předpřipraví respondentovy postoje pro ten další a může různými způsoby ovlivnit jeho výsledky.

Jak popsaným rizikům čelit? Odpovědným přístupem obou stran, jak těch, kdo výzkumy připravují, tak těch, kdo s nimi pracují. Tedy řešení leží:

- na straně profesionálů ve výzkumných agenturách a sociálních vědců v rozvoji metodologického výzkumu, v důrazu na sledování kvality šetření, stanovování a prosazování standardů kvality, prosazování autorit pro její hodnocení a v produkci informací, které zpřehlední oblast výběrových šetření, a
- ve zvyšování kvalifikace na straně uživatelů výstupů výzkumů, protože „kvalita se nemůže objevit v žádné oblasti a u žádného produktu nebo služby, pokud zákazník není schopen tuto kvalitu rozpoznat“ [Noelle-Neumann 1997: 30].

b) Nesoulad mezi potřebami žurnalistiky a výzkumem

Výsledky výzkumů stranických preferencí a jejich analýz jsou často směřovány k politikům a profesionálům v různých oborech, jako je politologie, sociologie i třeba ekonomika a další obory. Většina těchto šetření je ale realizována v oblasti výzkumů veřejného mínění a v drtivé převaze nachází uplatnění v mediálním zpravodajství.

V předchozím textu jsme ukázali, že samotné tabulky s procenty nejsou smysluplným výstupem výzkumu. Tím je teprve komplexní analýza, která má teoretické zázemí, směřuje ke generalizaci zjištěných údajů a je založena na více zdrojích informací, tj. v případě sledování podpory politických stran a volebních prognóz vedle sebraných dat též na znalosti metodiky a kontextu

výzkumu a na znalosti probíhajících politických procesů, politické scény a aktuálních událostí. Naproti tomu ovšem ideál mediální zprávy směřuje ke zcela jiným parametrům a výzkum veřejného mínění a způsoby prezentace výsledků připravené pro publikaci v médiích se tomu často podřizují.

Paradoxní vztah mezi výzkumem veřejného mínění a žurnalistikou popsali ve svých studiích Crespi [1980, 1989] a Cantril [Cantril 1991: 33-89] a dotýká se jej i řada dalších autorů [např. Kaase 1999]. Identifikovali přitom řadu bariér, které vznikají z nesouladu mezi požadavky na sociální analýzu a požadavky na ideální zprávu, a brání korektnímu používání výstupů výzkumů v médiích.

První oblast, kterou požadavky médií ovlivňují, je samotné téma výzkumu, respektive téma zpracování jeho výstupů. Zprávy mají referovat o událostech a zájem médií se proto nesoustřeďuje tolik na veřejné mínění, postoje a názory lidí jako takové, ale na jejich pravděpodobný efekt - dopady na politiku, ekonomiku atp. Stranické preference jsou v tomto případě považovány za velmi dobrý artikl, a proto také jsou tím nejčastějším produktem výzkumu, který je v médiích publikován.

Zároveň to ale znamená, že nacházejí využití hlavně v podobě volební prognózy pro následující volby, protože ta právě je nejvíce spojena s přímým dopadem na politickou situaci. V mezivolebním období potom zpravodajství pomocí výzkumů vytváří jakési permanentní kvazi volby a uměle transformuje původně periodický volební proces do kontinuálního [viz Crespi 1980: 465-466]. Z obdobných důvodů dává žurnalistika přednost i specifickému využívání trendových studií. Hlavním motivem pro jejich uplatnění není studium kontinuity, vztahů a vyvozování důsledků (třeba pro volební prognózu), ale jsou hledány změny indikující zlomové události.

Zaměření zpráv na specifické události spolu s nároky na aktuálnost zpravodajství a výraznými prostorovými limitami potom poskytují pouze omezené možnosti pro uplatnění analýzy, která by měla být podstatou volební prognózy.

Analýza se může stát i obětí samotného chápání pojmu objektivita zprávy [viz Crespi 1980: 470-472]. Zpravodajství se totiž v tomto smyslu soustředí na faktickou dokumentaci, tedy v našem případě na procenta, zatímco jejich generalizace a interpretace, které ve vymezeném malém prostoru nelze dostatečně doložit, odsunuje jako osobní, subjektivní pohled komentátora. Často proto při publikaci zprávy dochází k záměně jakékoliv tabulky obsahující stranické preference za volební prognózu. Samotné frekvence odpovědí na otázku z dotazníku ale žádnou prognózou nejsou.

To ovšem neznamená, že sociální analýza se ve zpravodajství vůbec neuplatní, svůj prostor však nenachází tolik na předních stránkách novin a v hlavních zpravodajských relacích, ale spíše spolu s různými životními příběhy a zajímavostmi uvnitř listu, v přílohách a specializovaných zpravodajských pořadech.

c) Nadvláda čísel nad rozumem

Nesoulad mezi potřebami uživatelů dat a možnostmi výzkumů proniká i mimo mediální trh. V soudobé společnosti se totiž stále více rozmáhá snaha o rutinizaci administrativních a rozhodovacích procesů pomocí aplikace matematických vzorců a postupů. Ne vždy takové postupy mají oprávnění a často dochází k redukci řešení problému pouze na jednu úroveň vztahů. Schopnost kvantitativních výzkumů produkovat přehledné tabulky a koeficienty vzorců pro odhadování reality je zneužívána při nedůvodném nahrazování vlastního rozumu prefabrikovanými kvantifikovanými ukazateli. Požadavky uživatelů výzkumů pak přenáší tento druh redukce i do samotného procesu organizace šetření. Vytrácí se potřebný důraz na teoretické zpracování zkoumané problematiky a metodiky a východiskem pro výzkum se místo zkoumané otázky stává metoda, protože ta zajistí požadovanou podobu výstupů ve formě tabulek a koeficientů.

3. České výzkumy s volební tematikou

3.1 Historie do roku 1989

Český empirický sociální výzkum má i v celoevropském měřítku poměrně dlouhou tradici, kontinuita jeho vývoje však byla několikrát výrazně narušena. Zázemí sociálního výzkumu u nás vytvářel vlastně už byrokratický aparát rakouské monarchie, který vedl řadu statistik „tvrдых“ sociálních dat, a stejně tak jako jinde ve vyspělých zemích Evropy i postupný vývoj sociálních věd v 19. století [viz např. Macků 1996, Illner 2002], přičemž dopad myšlenek významných světových osobností této vědy (A. Comta, É Durkheima, M. Webera a dalších) byl v českém, silně pozitivisticky zaměřeném prostředí opravdu velký. První výběrová dotazovací šetření byla na našem území prováděna už ve 30. letech. Jednalo se o případové studie, jako byla např. sociologická sonda ve vesnici Velké nebo šetření obyvatel města Brna, tj. výzkumy organizované pod vedením brněnského sociologa A. I. Bláhy.

První kontinuální program šetření veřejného mínění byl u nás založen v roce 1945 po skončení 2. světové války [viz Adamec a Viden 1947-1948, Maříková a Jungmann 1991, Henn 1998a, Henn 1998b: 151-164]. Stalo se tak v souladu s trendy vývoje výzkumu v ostatních vyspělých zemích v Evropě. Instituce, která jej prováděla, byl Československý ústav pro výzkum veřejného mínění (ÚVVM) vedený Dr. Čeněkem Adamcem. Výzkum byl inspirován americkými vzory, zejména Gallupovým ústavem. Vzhledem k tehdy populárním teoriím o aktivní roli výzkumů veřejného mínění v demokracii stála za jeho ustavením snaha o pomoc při reinstitucionalizaci demokracie v poválečném Československu. Tematicky byla proto první šetření orientována především na politická témata, a to včetně šetření stranických preferencí a volebních prognóz.

Výzkum ÚVVM byl založen na pravidelných dotazovacích šetřeních veřejného mínění, jejichž reprezentativita byla zajištěna na základě kvótní metody výběru. Výběr respondentů byl prováděn v rámci kvót odpovídajících rozložení populace podle pohlaví, věku, sociální třídy, velikosti sídla a regionu. Tato metodika byla importována z USA a v podstatě odpovídá metodice řady výzkumů veřejného mínění organizovaných u nás v současnosti. Výsledky šetření byly publikovány pravidelně každý měsíc v časopise nazvaném Veřejné mínění.

První šetření byla tematicky orientována především na problematiku poválečné obnovy, respektive proměny politických struktur. V roce 1946 výzkumy ÚVVM zaznamenaly úspěch s přesnou předpovědí výsledků voleb a zajistily si tak dobré renomé a důvěru ve spolehlivost jejich výstupů. V období těsně před únorem 1948 se pak zřejmě staly významným činitelem s vlivem na průběh politického převratu. Zatímco Gottwald před připravovanými volbami prorokoval silnou převahu hlasů pro KSČ a tedy masovou podporu chystané změny, šetření ÚVVM provedené v prosinci 1947 naopak odhalilo přibližně 10% propad komunistických preferencí. Tyto výsledky nikdy nebyly oficiálně zveřejněny,⁴ sebrané dotazníky byly zabaveny a organizace dalších dvou šetření preferencí zastavena.

Po únoru mohl ÚVVM provádět výzkum ještě necelé dva roky, nesměl se ale věnovat politickým tématům. V 50. letech pak byla sociologie označena za „buržoazní pavědu“ a vše, co státním autoritám připomínalo sociologický výzkum, bylo zrušeno. Výběrová šetření přežívala v rámci oficiálních statistik Československého statistického ústavu (např. Mikrocensus) a ve výzkumech práce, spotřebitelské poptávky a podnikové sféry.

⁴Čeněk Adamec [Maříková a Jungmann 1991: 24] uvádí, že dotazníky byly zabaveny ještě před jejich zpracováním v ÚVVM. Byly však zřejmě zpracovány mimo ústav, výsledná informace unikla do zahraničí a byla publikována americkým novinářem.

V 60. letech se poměry změnilly, sociální výzkum se postupně opět probouzel k životu a na konci desetiletí došlo k jeho renesanci a velkému rozvoji. Ten byl symbolizován organizací velkých sociologických šetření, jako byl např. výzkum mobility a sociální struktury Československá společnost 1967. V roce 1967 byl rovněž obnoven výzkum veřejného mínění. Stalo se tak na půdě Ústavu pro výzkum veřejného mínění ČSAV, který se hlásil k předchozí tradici nejen svým jménem. Šetření byla prováděna na různá sociální, kulturní, zdravotnická i politická témata [viz Maříková a Jungmann 1991], stranické preference ale z pochopitelných důvodů zjišťovány nebyly. Období „normalizace“ vrátilo situaci zpět. Výzkumný program Ústavu pro výzkum veřejného mínění byl položen pod přímou kontrolu ÚV KSČ, jiné aktivity byly zcela znemožněny. Nadále byla prováděna výběrová šetření socio-ekonomického charakteru, včetně rozsáhlých projektů šetření veřejného ekonomického mínění, proběhlo několik šetření s tematikou rodiny a podařilo se zorganizovat i stratifikační výzkumy navazující na předchozí výzkumné aktivity (Třídní a sociální struktura 1978 a 1984).

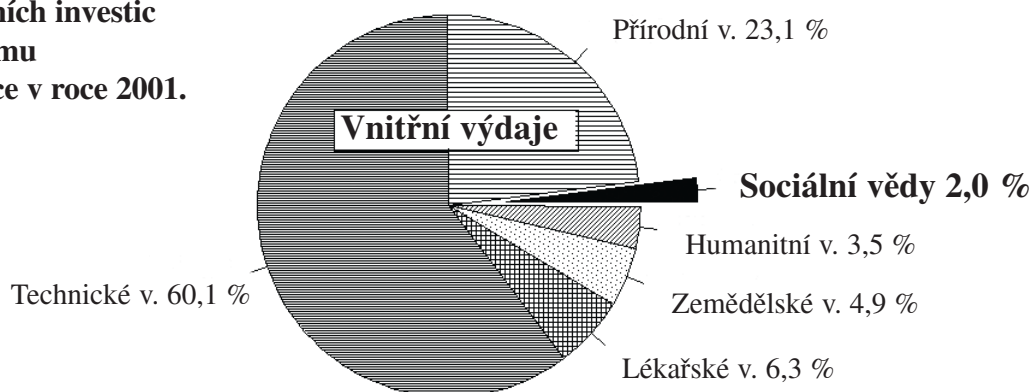
3.2 Současný výzkum

Současná situace v českém sociálním výzkumu

Na změny po roce 1989 český sociální výzkum reagoval mimo jiné i rychlým rozvojem oblasti dotazovacích šetření [viz např. Krejčí 2002a, Krejčí 2002b, Večerník 2002]. Objevilo se množství projektů akademického výzkumu a výzkumů veřejného mínění, rozvíjel se marketingový výzkum. Česká republika se zapojila do důležitých projektů mezinárodního komparativního výzkumu. Tento vývoj byl stimulován jak liberalizací podmínek, tak rostoucí domácí i zahraniční poptávkou po výstupech českých šetření. Potřeba výzkumných informací rychle roste i v současné době, a to v komerční i nekomerční sféře. Je tomu tak zejména v souvislosti s růstem domácí ekonomiky a investic do výzkumu a s postupující integrací České republiky do mezinárodních struktur. Přesto je možné říci, že český sociální výzkum dosud odpovídající pozici nezískal. O tom svědčí například i malý podíl sociálních věd na celkovém výzkumu a vývoji v naší zemi. Grafy 1 a 2, které obsahují údaje o vnitřních investicích a počtu zaměstnanců v jednotlivých odvětvích výzkumu a vývoje a zahrnují státní, veřejný i soukromý sektor, tuto situaci dokládají. V roce 2002 činil podíl sociálních věd pouze 2 % celkových investic a podíl zaměstnanců byl 2,4 %. Na rozdíl od jiných oblastí je přitom větší podíl státních investic, tedy i větší závislost na zdrojích, které jsou hodnoceny jako nedostatečné a jejichž příspěvek nyní dokonce klesá.⁵

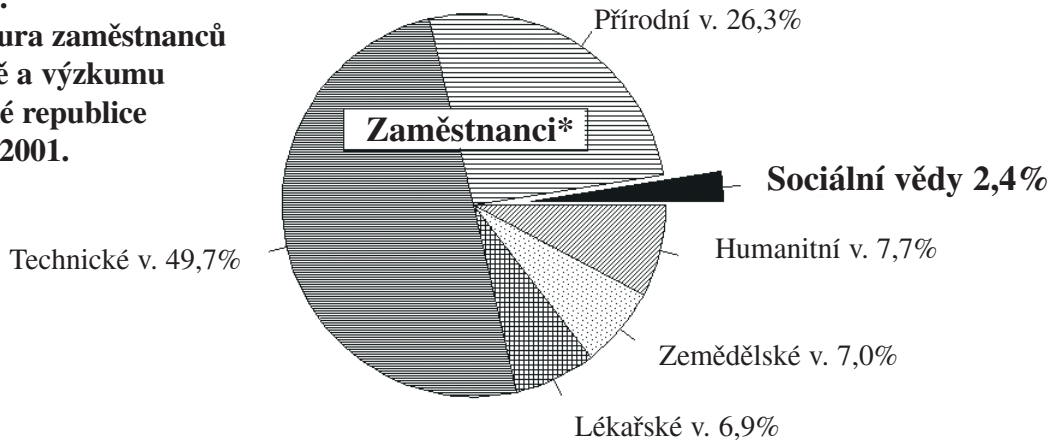
Graf 1.

Struktura vnitřních investic ve vědě a výzkumu v České republice v roce 2001.

⁵Z kandidátských zemí střední a východní Evropy je Česká republika první, pokud se týká podílu vnitřních soukromých investic do vědy a výzkumu (0,82 % v r. 1999), v celkových investicích (1,29 % HDP v r. 1999) je druhá za Slovinskem, ovšem výška investic je kritizována, přičemž vláda od roku 2001 neplní mezinárodní dohody o růstu investic a jejich podíl se nyní naopak relativně snižuje [viz Kukul et al. 2002, OECD Science... 2001].

Graf 2.
Struktura zaměstnanců
ve vědě a výzkumu
v České republice
v roce 2001.

Zdroj: Český statistický úřad [Ukazatele výzkumu... 2002].

Poznámka: *) Ekvivalent plného pracovního úvazku práce ve vědě a výzkumu.

V této souvislosti je vhodné uvést, že český sociální výzkum po roce 1989 vstupoval do nových podmínek s podstatně větším handicapem, než tomu bylo v okolních zemích s podobným osudem. Na rozdíl od Československa nebyly v Maďarsku, Polsku nebo třeba v bývalé Jugoslávii sociální vědy nikdy tak drasticky omezeny. V Maďarsku probíhala např. i v 50. letech pravidelná sociologická šetření v rámci činnosti Maďarského centrálního statistického úřadu (KSH) a též v Polsku měla sociologie silnější pozici. Výzkumníci z těchto zemí měli hlubší vazby na své kolegy ve světě a v 70. a 80. letech jim bylo dovoleno účastnit se některých významných mezinárodních projektů, včetně několika velkých komparativních šetření.

Diskontinuita a dlouhá období represe měly pochopitelně negativní vliv na reprodukci zkušeností a úroveň kvalifikace personálu, který je po převratu pro český výzkum k dispozici. V 70. a 80. letech nicméně zůstal sociální výzkum v některých institucích v různé podobě zachován. Ty se po roce 1989 staly základem pro nové aktivity ve státní i komerční sféře. Důležitým zdrojem obnovy výzkumu byla i účast zahraničních společností, zapojení do mezinárodní spolupráce a import know-how.

Výzkum stranických preferencí po roce 1989

Ve státní sféře došlo k obnovení veřejné služby výzkumu veřejného mínění v bývalém ÚVVM. Ten byl v rámci restrukturalizace přejmenován na Institut pro výzkum veřejného mínění (IVVM) a organizačně zůstal ve struktuře Federálního statistického úřadu. IVVM navázal na poválečné výzkumy a aktivity v 60. letech a založil program pravidelných šetření veřejného mínění postojů obyvatelstva v oblasti politické, ekonomické a sociální, který zahrnuje šetření volebních preferencí. Kontinuita s předchozími ústavy ve 40. a 60. letech byla zpočátku podložena i osobní účastí Čenka Adamce na formulaci výzkumného programu a organizaci agentury [viz Maříková a Jungmann 1991]. Tento výzkumný program s různými změnami, ale bez přerušení, pokračuje do současnosti, kdy jej realizuje Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM) Sociologického ústavu AV ČR.

Pokud se týká přímo výzkumu stranických preferencí, soustředila se na něj od počátku celá řada dalších výzkumných aktivit. Vedle zmíněného programu IVVM má nejdelší tradici v této oblasti agentura STEM a její program pravidelných šetření TRENDY. Agentura STEM byla založena již v roce 1990 a měla kořeny v oblasti akademického výzkumu, s nímž i nadále široce spolupracu-

je [viz Kreidl 1999]. Důležitou roli v počátečním období hrála agentura AISA (dnes NFO AISA), která vešla do povědomí veřejnosti publikací prvních předvolebních výzkumů v roce 1990. AISA byla založena jako jedna z prvních a je dlouhodobě podle obratu největší agenturou u nás. Postupně se však zaměřila téměř výhradně na marketingový výzkum. Opačným vývojem prošla agentura Factum,⁶ která vznikla v roce 1991 jako organizace výzkumu trhu [viz Herzmann 1993]. V roce 1992 se ale již účastnila organizace volebního výzkumu Exit Poll pro Československou televizi (Infas, IVVM a Factum-non Fabula) a od roku 1994 organizuje další z dlouhodobých programů šetření veřejného mínění u nás.

Stranické preference mezi své výzkumy zařazuje celá řada dalších agentur, např. SC&C, která organizuje výzkumy Exit Poll pro Českou televizi, Dema, GfK, Tambor, Median a další. Šetření volebního chování je také běžnou součástí akademického výzkumu. Zpočátku byly některé význačné výzkumy realizovány i bez účasti profesionální výzkumné agentury (např. předvolební výzkum iniciovaný Masarykovou českou sociologickou společností v roce 1990 atp.).

Výzkumy CVVM, STEM a TNS Factum patří k těm nejvýznamnějším, protože se jedná o dlouhodobé kontinuální programy, jejichž výsledky jsou veřejně přístupné a jsou pravidelně publikovány v médiích. Aktuální přehled agentur, které provádějí sociální výzkum a disponují tazatelskou sítí vhodnou pro kvantitativní sociální šetření, je k dispozici v tabulce 3. Ne všechny tyto agentury ovšem provádějí šetření stranických preferencí. Prioritou činnosti většiny českých agentur je marketingový výzkum. Výzkum veřejného mínění v oblasti politických postojů, i když je důležitým odvětvím, je komerčně méně úspěšný.

⁶Původně Factum-non fabula, později Sofres-Factum, Taylor Nelson Sofres Factum, dnes TNS Factum.

Tabulka 3. Agentury působící v oblasti sociologického výzkumu, výzkumu veřejného mínění a marketingového výzkumu v ČR

Jméno agentury	Adresa webových stránek agentury
AC Nielsen ČR	http://www.acnielsen.com/cz/
AGMA	http://www.agma.cz
AMAR Marketing	http://www.amar.cz
Amasia	-
AVE Marketing	http://www.ave.cz
Consumer Data	http://www.consumerdata.cz
FOCUS - Center for Social and Marketing Analysis	http://www.focus-agency.cz
Gallup Organization ČR	http://www.gallup.cz
GfK Praha	http://www.gfk.cz
IBRS - International Business and Research Services	http://www.ibrs.cz/
In Line	http://www.inline.cz
INCOMA Research	http://www.incoma.cz
Ipsos Česká republika	http://www.ipsos.cz/
Kleffman a Partner ČR	http://www.kleffmann.cz
Marcom	http://www.marcom-praha.cz/
Mareco	http://www.mareco.cz
Markent	http://www.markent.cz
Median	http://www.median.cz
Millward Brown	http://www.millwardbrown.com
Network Media Services	http://www.nms.cz
NFO AISA	http://www.nfoaisa.cz
Opinion Window	http://www.research-int.com/
RCA Research	http://www.rca-research.com
SC&C	http://www.scac.cz
STEM	http://www.stem.cz
STEM/MARK	http://www.stemmark.cz
Tambor	http://www.tambor.cz
TIMA Liberec	http://www.tima-liberec.cz
TNS Factum	http://www.tns-factum.cz/
Universitas	http://www.universitas.cz/
Ultex	http://www.ultex.cz
XUXA	http://www.xuxa.cz

Zdroje: Vlastní výzkum; SIMAR; příloha časopisu Strategie [Marketingový výzkum 2001].

Poznámky: Stav v druhé polovině roku 2002, webové adresy aktivní v listopadu 2003. Seznam zahrnuje agentury, které uvádějí, že mají vlastní tazatelskou síť, zahrnuty nejsou agentury úzce specializované na některou tematickou oblast výzkumu.

Změny podmínek pro organizaci výběrových šetření

Vedle ustavení a rozvoje výzkumných agentur došlo v posledních 13 letech v České republice i k podstatnému vývoji podmínek pro sociální výzkum. Hlavní rysy tohoto vývoje je možné shrnout do následujících bodů:

a) V průběhu 90. let a na přelomu století došlo k legislativním změnám a ke změnám interpretace některých pravidel, které mají dopad na možnosti organizace šetření a na jejich kvalitu:

- V letech 1992/1993 došlo k rozpadu Československa, což mělo vliv na rozsah a způsob organizace šetření v ČR.

- Od roku 1993 není dostupný Centrální registr obyvatel ani jiná oficiální databáze použitelná jako opora pro pravděpodobnostní výběry jednotlivců dospělé populace.

- Po řadě afér souvisejících s interpretací právní definice statistické služby Český statistický úřad postupně omezil spolupráci při přípravě výběrů (tj. je nedostupná jeho databáze domácností).

- V roce 2002 vstoupil v platnost zákon na ochranu osobních údajů, který definoval a v některých případech omezil možnosti dotazování osob a přístup ke komerčním databázím adres používaným při přípravě výběrů.

b) V ČR jsou sporné hodnoty v některých statistikách (např. počty členů domácností), které jsou používány pro konstrukci výběru, vah a kontrolu kvality dat. Kvalita některých ukazatelů se změnila vzhledem k časové vzdálenosti od posledního sčítání lidu.

c) V souvislosti s nárůstem počtu šetření, řešením otázek ochrany osobních údajů a práva na soukromí a s jejich medializací (např. aféra kolem šetření sociální stratifikace v roce 1993 nebo kolem Sčítání lidu 2001) a se zhoršením bezpečnostní situace došlo v české společnosti k postupnému zhoršení původně příznivého klimatu pro dotazovací šetření. To má negativní dopad na návratnost a na možnosti organizace sběru dat.

d) Výzkumné agentury se postupně na změny podmínek adaptovaly a přizpůsobovaly jim metodiku šetření (např. testování alternativních opor pro výběry, metodika výběrů, budování tazatelských sítí atp.). Zároveň roste ekonomická síla zadavatelů výzkumů, kteří tak mohou investovat do náročnějších a kvalitnějších metodik organizace šetření.

e) Po celé porevoluční období postupně dochází k pronikání zahraničních výzkumných agentur na náš trh a k zapojování českých agentur do mezinárodních sítí. S tím a s celkovým rozvojem trhu souvisí aplikace zahraničního know-how, standardizace metodik a aplikace nákladnějších a kvalitnějších variant designu šetření.

3.3 Typy šetření stranických preferencí

Z pohledu zadavatele dotazovacích šetření lze ve výzkumu veřejného mínění rozlišit tři hlavní druhy výzkumů:

- šetření objednaná a připravená na základě konkrétní zakázky podle požadavků zadavatele - patří mezi ně rychlá, jednorázová šetření na aktuální témata („ad hoc“) a rozsáhlejší i opakované, kontinuální projekty,

- výzkumné programy iniciované samotnými výzkumnými agenturami, které prodávají nebo zveřejňují jejich výsledky v podobě výzkumných nebo tiskových zpráv atp., a

- tzv. „omnibusy“, tedy pravidelná šetření, která zahrnují více témat, v nichž agentury zpravidla nabízejí prostor pro umístění modulů otázek podle přání jednotlivých zákazníků.

Výzkumy se dále liší svými cíli, metodikou a i časovou dimenzí šetření. Následující přehled zohledňuje v případě hlavních výzkumů preferencí všechny tyto roviny, přičemž klade důraz na nejvýraznější praktické odlišnosti v charakteru výzkumů, které jsou dobře patrné pro uživatele jejich výstupů.

a) *Kontinuální šetření stranických preferencí*

V České republice probíhají tři dlouhodobé programy pravidelných šetření stranických preferencí. Přípravují je agentury CVVM, STEM a TNS Factum. Všechny tři programy jsou založeny na organizaci omnibusových šetření, do kterých je pravidelně zařazován modul otázek s volební tematikou. Základní výstupy těchto šetření spolu s některými dalšími pravidelně šetřenými tématy jsou zveřejňovány ve formě tiskových zpráv. Tato praxe je podobná původním Gallupovým výzkumům i současné běžné situaci jinde ve světě. České výzkumy se od většiny ostatních liší tím, že jejich výsledky jsou dostupné zdarma.⁷ Program CVVM je hrazen ze státního rozpočtu a komerční organizace STEM a TNS Factum využívají výhody reklamy spojené s publikací jejich výsledků v médiích.

Výzkum preferencí připravovaný CVVM je součástí rozsáhlého kontinuálního programu založeného na dlouhodobé koncepci šetření postojů v politické, ekonomické a sociální oblasti. Tematická struktura šetření STEM a TNS Factum je rozmanitější, protože se odvíjí od ostatních zakázek v komerčně využívaných omnibusech. I zde jsou ale otázky o stranických preferencích doprovázeny širším zpracováním tématu politiky. Ve zkoumání podpory politických stran klade CVVM důraz především na kontinuální šetření stranických preferencí, zatímco výzkumy STEM a TNS Factum zřejmě častěji odpovídají požadavkům mediálního trhu a více se zaměřují na přípravu podkladů pro volební prognózy a informace k aktuální situaci na politické scéně. Tomu odpovídá i formulace otázek o volebních preferencích, rozpracování tématu v dalších otázkách a změny v metodice v předvolebním období (někdy jsou tato šetření doslova rozpuštěna ve speciálních předvolebních šetřeních) vzhledem k aktuálním událostem na politické scéně (založení a rozpad Čtyřkoalice apod.).

Pokud se týká časové dimenze, nejstarší a tedy s nejdelší řadou výsledků vhodných pro trendové studie, je program CVVM. Ten trvá již od roku 1990 (do r. 2000 organizován IVVM). Projekt šetření TRENDY, organizovaný agenturou STEM, je v běhu od roku 1991. Nejmladší je kontinuální výzkum preferencí TNS Factum, jenž je do omnibusu této agentury pravidelně zařazován a následně zveřejňován od roku 1994.

Šetření se liší periodicitou. Výzkum CVVM byl od počátku navržen a realizován jako program pravidelných měsíčních výzkumů. Tak je tomu víceméně dodnes, přičemž počet provedených výzkumů v roce kolísá mezi 10 až 12. Zřejmě zejména s ohledem na poměr výše státního příspěvku a rostoucích nákladů na šetření jsou někdy vynechávána šetření v měsících, které dávají méně relevantní data, tj. o prázdninách a/nebo v prosinci. Frekvence výzkumů preferencí STEM a TNS Factum se v průběhu času měnila. Původní šetření byla též měsíční, ale nyní STEM provádí omnibusový výzkum každých 14 dní a TNS Factum každý týden. Otázky o stranických preferencích tak mohou být zařazovány ve čtrnáctidenních a týdenních periodách.

Kontinuální výzkumy slouží jak pro aktuální mediální zpravodajství i pro analýzy trendů ve vývoji podpory pro jednotlivé politické subjekty, hlubší analýzy politických postojů a analýzy vztahů mezi politickými a dalšími postoji. Řada dat (kompletní CVVM, některá šetření STEM a TNS Factum) je dostupná pro akademický výzkum a slouží jako zdroj dat pro sekundární analýzu [viz např. Matějů a Vlachová 1999] i pro hlubší souhrnné analýzy připravené analytiky výzkumných agentur [viz např. Hartl, Huk a Haberlová 1999]. Data z těchto výzkumů se uplatňují také v mezinárodních komparativních projektech (např. data STEM v projektu Komparativních studií volebních systémů (CSES, Comparative Study of Electoral Systems⁸) nebo data CVVM v databázi Volebních studií z východní Evropy (GESIS: Election Studies from Eastern Europe⁹). V tomto smyslu patří k důležitým a využívaným zdrojům sociálních informací o naší společnosti.

⁷Agentury STEM a TNS Factum zpoplatňují vstup do archivů a některé specifické služby.

⁸Comparative Study of Electoral Systems: <http://www.umich.edu/~cses/>

⁹Election Studies from Eastern Europe: http://www.gesis.org/en/Data_service/eastern_europe/data/wahlstudien.htm

b) Předvolební průzkumy

Poptávka po informacích založených na šetření stranických preferencí graduje v období voleb, kdy počet prováděných šetření výrazně roste. Charakter těchto šetření může být dost odlišný.

Na jedné straně jsou zadávána jednorázová i kontinuální šetření za účelem aktuálního předvolebního zpravodajství. Množství těchto výzkumů roste s každými volbami a zvětšuje se i rozsah realizovaných šetření. Objevují se projekty s krátkou periodicitou, dokonce každodenní, a projekty zaměřené na odhadování výsledků v jednotlivých krajích. Jak ukazují prostá srovnání s volebními výsledky i komplexní analýzy [viz Lebeda 2003a, 2003b], spolehlivost jejich výstupů dost kolísá a je spíše nízká. Výsledky bývají používány bez nějaké složité analýzy v aktuálním zpravodajství, rychle zastarávají a jsou nahrazovány novějšími daty. Tato šetření organizují jak agentury, které se věnují šetření preferencí dlouhodobě a systematicky (např. STEM, TNS Factum, SC&C), tak renomované agentury, které se tomuto tématu věnují jen okrajově (např. Median, Tambor), i nejrůznější málo známé výzkumné iniciativy bez patřičného zázemí.

Na druhé straně se ovšem objevují i šetření zaměřená na získání kvalitních podkladů pro analytické zpracování volebních prognóz nebo projekty zkoumající volební téma v širším kontextu. Zadavateli těchto výzkumů jsou často politické strany, které výsledky zveřejňují jen zřídka, a akademické instituce. Někdy je ale iniciují i média, která připravují rozsáhlá volební zpravodajství (např. výzkumy „24 hodin před volbami“ organizované agenturou SC&C pro Českou televizi).

Volební výzkum dostává velký prostor i v akademické sféře, zejména v politologii a sociologii. Volební preference jsou pravidelnou součástí akademických výzkumů, protože politické postoje jsou relevantní při studiu celé řady témat. Vědecký výzkum se však tolik nesoustřeďuje na rychlé získávání a spotřebování aktuálních informací, ale spíše na studium trendů a vztahů [viz např. Crespi 1980, Crespi 1989]. V tomto smyslu jsou organizovány výzkumy zpracovávající volební téma v širším kontextu (např. ISSP Role vlády, Evropský sociální výzkum atp.), které se ale nesoustřeďují pouze na předvolební období nebo jsou často sekundárně zpracovávána data z kontinuálních a dalších výzkumů veřejného mínění. Specializované předvolební výzkumy jsou spíše výjimečné.

c) Volební výzkumy Exit Poll

Po skončení voleb doplňuje podstatnou část odpoledne na televizních obrazovkách volební zpravodajství, které je, předtím, než je znám oficiální výsledek, založené na komentářích a analýzách „volebních prognóz“, „volebních odhadů“ a „předběžných výsledků voleb“. Volební prognózy a odhady jsou zpravidla založeny na výstupech speciálních výzkumů typu Exit Poll. Jedná se o specifické rozsáhlé šetření organizované ve vybraných volebních okrscích přímo před vybranými volebními místnostmi. Dotazovaní jsou požádáni o zodpovězení krátkého dotazníku v prakticky shodném čase s jejich vlastní volbou. Díky tomu a případným dalším opatřením dotazovací situace mnohem více navozuje skutečnou volební situaci, než jak je tomu u předvolebních výzkumů. Spolehlivost výstupů je zajištěna reprezentativním výběrem dotazovacích míst, zohledněním zkušeností z předchozích voleb a jiných výzkumů, znalostí sociálních a politických charakteristik jednotlivých lokalit a také značnou velikostí dotazovaného vzorku voličů.

Cílem výzkumu Exit Poll je vyhovět požadavkům médií na volební zpravodajství, poskytnout co nejdříve co nejpřesnější výsledky voleb v podobě jednoduché tabulky, vygenerovat data o situaci v budoucím parlamentu a zjistit další údaje o voličích a důvodech jejich rozhodnutí (sociodemografické charakteristiky voličů jednotlivých stran, jejich postoje k nejdůležitějším otázkám předvolebního boje, jejich minulé volby a tedy změny ve volebním chování atp.). Přesná předpověď má pochopitelně význam především pro danou chvíli pro volební zpravodajství, nicméně další údaje z výzkumu jsou důležitým zdrojem pro následnou analýzu voleb.

Odpovědi z dotazování se obvykle zpracovávají přímo v televizním studiu. Nejprve, hned jakmile to zákon dovolí, se na obrazovkách objeví volební prognóza. Ta je plně založena na datech Exit Pollu, a to ještě ne na všech. Tazatelé telefonují nebo posílají výsledky do studia průběžně, ale první prognóza je publikována hned po zavření volebních místností, takže poslední data ještě nejsou zpracována. Předpověď je postupně zpřesňována. Nejprve se tak děje zapracováním zbývajících dat, pak jsou zohledňovány i předběžné výsledky voleb postupně vydávané Ústřední volební komisí. Od té chvíle se mluví o volebním odhadu.

Přesnost předběžných výsledků voleb je zprvu menší, protože jsou založeny na součtech skutečných hlasů voličů, které jsou pořízeny v menších okrscích (tedy obvykle na venkově) většinou dříve a dochází tak ke zkreslení. Oba druhy zveřejňovaných údajů, volební odhady a předběžné výsledky voleb, se postupně přibližují, až jsou publikovány definitivní, oficiální volební výsledky.

Výzkumy Exit Poll jsou běžné ve většině demokratických zemí. Na území České republiky byly organizovány při všech volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu od roku 1990. První Exit Poll organizovala v roce 1990 mezinárodní společnost Gallup. V roce 1992 bylo toto šetření pro Československou televizi organizováno konsorciem německé společnosti INFAS a českých agentur IVVM a Factum-non Fabula. V roce 1996 byly organizovány dva Exit Polly, pro Českou televizi výzkum připravily rakouský institut IFES a česká agentura SC&C, pro Novu německá INFAS za asistence Sofres-Factum. Obdobně tomu bylo v roce 1998, kdy pro Českou televizi Exit Poll organizovaly IFES a SC&C a pro Novu samostatně agentura Sofres-Factum.¹⁰ V posledních volbách, v roce 2002, byl realizován pouze jeden Exit Poll, který pro Českou televizi připravila agentura SC&C.

d) Předvolební ankety

Tento druh šetření by bylo možné zařadit mezi ostatní předvolební výzkumy. Zásadní rozdíl však spočívá v tom, že jejich metodika nezaručuje reprezentativitu výsledků. Dotazování nejsou vybírání ani na základě počtu pravděpodobnosti, ani s ohledem na známé charakteristiky populace a zkušenost s výběrem. Kvalita jejich zpracování a spolehlivost je tedy teoreticky podstatně nižší. Počet anket v poslední době výrazně vzrostl a roste také jejich uplatnění v médiích. Výsledky ankety určitě mohou být zajímavé, ale možnosti jejich generalizace jsou omezené a nemohou tak nahradit kvalifikovaně připravené reprezentativní šetření. V současnosti jsou ale často zaměňovány za výsledky reprezentativních výzkumů a konkurují jim i při získávání respondentů pro spolupráci na šetření.

¹⁰Volební prognózu založenou na Exit Pollu tak poprvé samostatně připravila firma působící pouze na českém trhu. Účast zahraničních společností v minulosti vyplývala mimo jiné i ze specifik tohoto druhu šetření - specifické metodiky, velkého rozsahu šetření a potřebě rychle zpracovat a publikovat výsledky. Některé společnosti se na Exit Poll specializovaly a s příslušnou technikou a know-how pak objížděly země, kde se blížily volby.

Různé druhy preferencí

Stejně tak jako se liší výzkumy, je možné rozlišovat i mezi různými druhy jejich výstupů. To platí i v případě zkoumání postojů veřejnosti k politickým stranám a dokonce i v případě různých zpracování odpovědí na jednu a tutéž otázku z dotazníku. Už při zpracování prostých frekvencí odpovědí je nutné rozhodnout, zda tabulka má popisovat spíše stávající situaci v podpoře jednotlivých politických subjektů a zahrnovat nevoliče, nerozhodnuté voliče a stoupence nekandidujících subjektů, nebo zda má být použita pro volební prognózu a zohlednit pouze podporu subjektům, které budou kandidovat ve volbách.

Některým uživatelům výstupů výzkumů, včetně autorů mediálních zpráv, odlišnosti různých druhů preferencí bohužel někdy unikají a dochází tak k podstatným zkrácením. Sdružení agentur pro výzkum trhu (SIMAR) proto za účelem poskytovat médiím a veřejnosti srozumitelnější informace a předcházet nesmyslným komparacím výsledků šetření iniciovalo v roce 2001 dohodu [viz Preference srozumitelnější... 2001, Zahradníček (bez datace)] tří českých producentů kontinuálních šetření preferencí, tedy CVVM, STEM a Sofres Factum (dnes TNS Factum), která stanovila jednotnou terminologii, již zde reprodukuje v tabulce 4.

Tabulka 4. Jednotná terminologie pro publikaci různých druhů výstupů výzkumů preferencí CVVM, STEM a TNS Factum podle dohody SIMAR.

Termín	Popis - citace z dohody	Upřesnění
Stranické preference	Podíl osob, které preferují určitou politickou stranu, ze souboru všech oprávněných voličů. Součet 100 % budou u tohoto údaje tvořit příznivci jednotlivých politických stran, lidé, kteří hodlají volit, ale v době realizace výzkumu nevěděli, na kterou stranu se přiklonit, a lidé, kteří volit nechtějí.	Údaje o aktuální podpoře pro jednotlivé strany v celé zkoumané populaci, včetně nevoličů a nerozhodnutých. Ve srovnání s volební prognózou je procento podpory pro kandidující stranu tedy nižší. Agentury je uvádějí vždy a data lze proto vzájemně srovnávat.
Voličské preference	Podíl osob, které preferují určitou politickou stranu, ze souboru dotázaných, kteří svou volební účast při výzkumu nevyloučili. Součet 100 % budou u tohoto údaje tvořit příznivci jednotlivých politických stran a lidé, kteří hodlají volit, ale v době realizace výzkumu nevěděli, na kterou stranu se přiklonit. Lidé, kteří svoji účast ve volbách vyloučili, budou z výpočtu vyloučeni.	Údaje o aktuální podpoře pro jednotlivé strany mezi lidmi, kteří se chystají k volbám. Zahrnuje nerozhodnuté a ve srovnání s volební prognózou je procento podpory pro kandidující stranu proto nižší.
Stranické sympatie	Podíl osob, které buď preferují určitou politickou stranu, nebo jí v případě pochybnosti vyjadřují alespoň sympatie. Součet 100 % tvoří sympatizanti jednotlivých politických stran, lidé, kteří se nedovedou rozhodnout, se kterou stranou sympatizují, a lidé, kteří se žádnou stranou nesympatizují.	Upřesnění údajů voličských preferencí o údaje o případných sympatiích nerozhodnutých voličů s cílem přiblížit se předpovědi. V praxi se obvykle jedná o zpřesnění preferencí o údaje z další otázky dotazníku.
Volební prognóza	Odhad skutečného výsledku voleb. Součet 100 % budou u tohoto údaje tvořit předpokládání skuteční voliči jednotlivých stran.	Volební prognóza, která může být založena na různých zdrojích informací. V praxi se ale často jedná pouze o zohlednění nevoličů a nerozhodnutých v otázce na stranické preference.

Zdroj: SIMAR [Preference srozumitelnější... 2001].

3.4 Srovnání s výsledky voleb

Srovnání výsledků výzkumů preferencí s reálnými výsledky voleb patří k hlavním ukazatelům, podle kterých veřejnost hodnotí smysl a kvalitu výzkumů veřejného mínění obecně. Úspěšná volební předpověď stála jak za prosazením výzkumů ve 30. letech v USA, tak i v druhé polovině 40. let v Československu a v dalších zemích Evropy a neúspěchy se staly podkladem pro silící kritiku. V současnosti, vzhledem k rostoucímu počtu šetření nejrůznější kvality je vždy, po každých volbách možné najít nějaké příklady přesných i nepřesných předpovědí. Celkové zhodnocení situace je ale složitější.

Tabulky 5 až 8 ukazují srovnání výsledků významných předvolebních a volebních šetření provedených na území České republiky v souvislosti s volbami do Federálního shromáždění a České národní rady v roce 1992 a do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR v letech 1998 a 2002.

Tabulka 5. Srovnání výsledků předvolebního šetření IVVM z května 1992 a volební prognózy Exit Poll 1992 (Infas, IVVM a Factum) s výsledky parlamentních voleb v roce 1992. Údaje jsou v procentech.

	Sněmovna lidu				Sněmovna národů				Česká národní rada			
	IVVM	Exit Poll	odchylka	výsledek voleb	IVVM	Exit Poll	odchylka	výsledek voleb	IVVM	Exit Poll	odchylka	výsledek voleb
ODA	4,9	5,1	+0,1	5,0	5,2	3,9	-0,2	4,1	6,1	5,8	+0,1	5,9
ČSSD	6,8	8,0	+0,3	7,7	5,8	7,1	+0,3	6,8	5,7	6,8	-0,3	6,5
HSD-SMS	2,5	4,1	-0,1	4,2	3,0	4,6	-0,3	4,9	2,8	5,7	+0,2	5,9
KDU-ČSL	3,0	6,0	+0,0	6,0	3,0	5,9	-0,2	6,1	3,0	6,1	+0,2	6,3
LSU	4,1	5,8	+0,0	5,8	3,9	6,0	-0,1	6,1	5,0	6,4	+0,1	6,5
OH	3,7	4,5	+0,1	4,4	3,4	4,9	+0,2	4,7	3,5	4,8	-0,2	4,6
SPR-RSČ	2,1	6,3	-0,2	6,5	2,3	6,1	-0,3	6,4	2,2	5,7	+0,3	6,0
Levý blok	6,0	14,2	+0,0	14,2	5,8	14,4	-0,1	14,5	5,2	13,9	+0,2	14,1
ODS-KDS	11,0	33,7	-0,2	33,9	10,9	33,6	+0,2	33,4	9,3	30,1	-0,4	29,7
jiná strana	33,0	12,3	+0,0	12,3	32,9	13,5	+0,5	13,0	35,5	14,7	-0,2	14,5
neví	22,9	-	-	-	23,7	-	-	-	21,9	-	-	-
CELKEM	100,0	100,0		100,0	100,0	100,0		100,0	100,0	100,0		100,0

Zdroje: IVVM, Exit Poll 1992 (IVVM, Infas a Factum), Ústřední volební komise, Česká volební komise.

Poznámky: Výsledky z posledního pravidelného výzkumu IVVM provedeného první týden v květnu 1992 a z šetření Exit Poll 1992 zorganizovaného Infas a Factum pro Československou televizi v době voleb 5. a 6. června 1992. Datové soubory z obou šetření jsou k dispozici v Sociologickém datovém archivu Sociologického ústavu AV ČR.

Tabulka 6. Stranické preference podle pravidelných výzkumů IVVM, Sofres-Factum a STEM z května a začátku června 1998. Údaje jsou v procentech.

	IVVM* 29.4. - 4.5.		Sofr.-Factum 7.-15.5. a 22.-29.5.	STEM 4. - 10.5.	IVVM* 27.5. - 1.6.		STEM ** 1.-7.6.	Výsledky voleb
Počet dotázan.	1037		2025	1641	1141		1065	-
ČSSD	22	(27)	27,8	25,4	22,5	(27)	22,3	32,31
ODS	14	(16)	16,9	16,3	15	(17)	18,9	27,74
KSČM	8,5	(9)	9,0	10,5	7,5	(8)	8,9	11,03
KDU-ČSL	6	(7)	5,4	9,0	7	(9)	6,9	9,00
US	9	(12)	7,2	13,7	7	(9)	7,6	8,60
SPR-RSČ	4	(5)	6,0	5,1	4	(5)	4,9	3,90
DŽJ	10	(12)	7,8	6,2	9	(11)	6,6	3,06
neví	20	(4)	12,4	6,6	20	(4,5)	11,6	-
nevolí	3	(3)	-	3,8	3	(3)	9,3	-

Zdroje: IVVM, Sofres-Factum, STEM.

Poznámky: Dopčet do 100 % tvoří ostatní strany. Rozdílné počty nerozhodnutých (neví) závisí též na položení otázky.

* Pokud se dotázaný nerozhodne, koho by volil, IVVM klade druhou otázku, je-li mu nějaká strana „sympatičtější“ či „bližší“ než ostatní. Údaje v závorkách prezentují součet obou otázek.

** Výzkum byl z důvodu volebního zákona publikován až po volbách.

Tabulka 7. Srovnání volebních prognóz a odhadů založených na výzkumech Exit Poll s výsledky voleb v roce 1998. Údaje jsou v procentech, u volebních výsledků je uveden i počet mandátů.

	IFES a SC&C 1. prognóza		Sofres-Factum 1. prognóza		IFES a SC&C 1. odhad		Sofres-Factum 1. odhad		Sofres-Factum 3. odhad		IFES a SC&C 4. odhad		Výsledky voleb proc. / mand.
	14:00 ČT	odchylka	14:00 NOVA	odchylka	16:00 ČT	odchylka	16:35 NOVA	odchylka	19:14 NOVA	odchylka	19:15 ČT	odchylka	
ČSSD	32	-0,3	32	-0,3	32,7	0,4	32	-0,3	32	-0,3	32,1	-0,2	32.31 / 74
ODS	26	-1,7	24,5	-3,2	26,6	-1,1	25	-2,7	27,5	-0,2	27,8	0,1	27.74 / 63
KSČM	11	0	10,6	-0,4	11,2	0,2	11	0	11	0	11,2	0,2	11.03 / 24
KDU-ČSL	10	1	8,7	-0,3	9,8	0,8	10	1	9,2	0,2	9	0	9.00 / 20
US	7	-1,6	7,8	-0,8	7,3	-1,3	8	-0,6	8,5	-0,1	8,7	0,1	8.60 / 19
SPR-RSČ	5	1,1	7	3,1	4	0,1	4,5	0,6	3,8	-0,1	3,8	-0,1	3.90 / 0
DŽJ	3	0	3,1	0,1	2,8	-0,2	3,2	0,2	3	0	3,1	0,1	3.06 / 0

Zdroje: IFES a SC&C pro Českou televizi, Sofres-Factum pro TV Nova.

Poznámka: Uvedeny jsou pouze strany, které získaly více jak 3 procenta.

Tabulka 8. Srovnání volebních prognóz založených na předvolebních výzkumech CVVM, STEM a TNS Factum před volbami v roce 2002. Údaje jsou v procentech.

	CVVM*		STEM		TNS Factum		TNS Factum		Výsledky voleb
	preferenze z výzkumu z 5.- 12.6.	odchylka	volební prognóza	odchylka	volební prognóza vydaná 5. 6.	odchylka	volební prognóza vydaná 9. 6.	odchylka	
ČSSD	29	-1,2	29,9	-0,3	29,4	-0,8	28,2	-2,0	30,2
ODS	27	2,5	27,8	3,3	27,8	3,3	24,1	-0,4	24,5
KSČM	17,5	-1,0	14,3	-4,2	18,4	-0,1	12,4	-6,1	18,5
Koalice	13,5	-0,8	18,0	3,7	13,1	-1,2	15,7	1,4	14,3
Ostatní	13	0,5	10,0	-2,5	11,3	-1,2	19,6	7,1	12,5
CELKEM	100,0		100,0		100,0		100,0		100,0

Zdroje: CVVM, STEM, TNS Factum.

Poznámky: * Výsledky výzkumu CVVM byly publikovány vzhledem k embargu na zveřejňování šetření preferencí až po volbách. Datový soubor je dostupný v Sociologickém datovém archivu Sociologického ústavu AV ČR.

Z tabulek je patrná docela vysoká přesnost šetření Exit Poll (tabulky 5 a 7), které však obsahují některá dílčí selhání (např. předpověď zisku SPR-RSČ v prognóze Sofres-Factum na TV Nova v roce 1998, tabulka 7). Exit Poll se také nemusí povést, např. předpověď z Exit Pollu při posledních volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2002 (SC&C) se ukázala jako velmi nepřesná. Sběr a zpracování dat těchto výzkumů nejsou založeny jen na počtu pravděpodobnosti a statistických analýzách, ale i na zkušenosti výzkumníků, kteří se snaží zajistit přesnější výsledek podle znalostí o charakteru jednotlivých volebních okrsků, dat z minulých výzkumů, průběžně publikovaných výsledků voleb a dalších údajů. Ne vždy je tato strategie úspěšná.

Data z roku 1992 (tabulka 5) vypovídají o neuspořádanosti politické scény v té době. Ještě měsíc před volbami nebyla více než polovina respondentů výzkumu rozhodnuta, kterou stranu bude volit, nebo podporovala strany, které se pak vůbec nedostaly do parlamentu. Volební prognóza v delším časovém úseku před volbami tak byla prakticky nemožná. Výzkum Exit Poll byl ale již docela přesný. Výzkumy připravené s delším časovým předstihem bývají volebním výsledkům více vzdáleny. To je pochopitelné, protože postoje lidí k volbě se v předvolebním období utvářejí postupně.

Nijak zvláštní přesností nevynikaly zřejmě předvolební výzkumy v roce 1998 (tabulka 7). I když některé dílčí údaje z jednotlivých šetření se nakonec shodovaly s konečným rozložením hlasů ve volbách, agentury se navzájem lišily jak v posouzení postavení nejsilnějších stran, ČSSD a ODS, tak v hodnocení úspěšnosti menších stran. Výrazně odlišným způsobem byl zaznamenán předvolební nárůst Důchodců za životní jistoty. Podpora KDU-ČSL podle některých dat klesla těsně nad propast volebního neúspěchu, podle jiného výzkumu však byla stabilně vysoko nad 5% hranicí. Podobně u SPR-RSČ byla na jedné straně vykazována stabilita preferencí a zároveň jinde signalizován sestupný trend, který nakonec volby potvrdily.

Problematické byly i volební předpovědi v roce 2002. Vzhledem k nízké volební účasti (58 %) nebylo jednoduché přesnou prognózu provést. Tabulka 8 ukazuje poslední volební prognózy STEM a TNS Factum a výsledky posledního výzkumu CVVM. Lebeda [2003a] provedl komplexní srovnání výsledků šetření těchto agentur před posledními parlamentními volbami v roce 2002. Zaměřil se přitom na delší časové období a vedle kontinuálních šetření i na další výzkumy

exkluzivně připravované pro média. V závěru své práce konstatuje několik zajímavých zjištění, které zde shrnuji:

- Pravidelné průzkumy realizované pro celou Českou republiku byly „více-méně“ přesné.
- Problémy s kvalitou zřejmě souvisely s množstvím prováděných šetření, tedy se zatížením agentur a jejich tazatelských sítí v exkluzivních předvolebních šetřeních. Obě komerční agentury před volbami zvýšily periodicitu šetření (STEM prováděl výzkumy denně, TNS Factum každý týden), přičemž byly zároveň zaznamenány problémy s metodikou šetření a přesností výsledků. Přesnost výsledků šetření těsně před volbami tak byla někde paradoxně nižší - např. specializované poslední předvolební šetření TNS Factum bylo podstatně méně přesné než standardně provedené předposlední (viz též zde tabulku 8).
- Největší problémy byly v případě výsledků šetření za jednotlivé kraje. Zveřejněny byly i naprosto nesmyslné údaje (např. nulová podpora pro Koalici v Karlovarském kraji oproti 9 % získaným ve volbách), objevily se nesmyslné změny v trendech a odchylky od volebních výsledků přesahující i 10 %. Zřejmé problémy byly i v metodice šetření: nedostatečná velikost vzorku, problémy s reprezentativitou, časové překrývání průzkumů.

Vysoká přesnost vzhledem k výsledkům voleb se v českém výzkumu preferencí sice vyskytuje, ale není pravidlem. Programy pravidelných šetření vzhledem k svým cílům (sledování aktuálních preferencí i volební prognózy) určitou míru spolehlivosti poskytují, zároveň je ale produkována a publikována řada velmi špatných výstupů z některých exkluzivních výzkumů.

Jméno výzkumné agentury přitom nemusí být zárukou kvality výzkumu a spolehlivosti výsledků. Výsledky Lebedova rozboru vedou k obavě, že některé významné agentury příliš podléhají mediální poptávce a v konkurenčním boji na trhu dávají přednost okamžitému zisku před zajištěním profesionality svých výzkumů. Takový postup zpochybňuje kvalitu českého výzkumu obecně. Pro úplnost je však třeba zdůraznit, že vliv na rozhodování agentur má i silná konkurence různých anket a levných výzkumů od neprofesionálních společností¹¹ a malá schopnost odběratelů mezi výstupy různě kvalitních výzkumů rozlišovat.

Jak je to jinde ve světě - jsou volební předpovědi z výzkumů spolehlivé? I v jiných zemích je odchylka často větší než uváděná statistická chyba. Cantril [Cantril 1991] např. sledoval 423 předvolebních výzkumů v USA a jejich průměrná odchylka byla 5,7 %. Je ovšem třeba dodat, že se jednalo o šetření provedená v delším časovém úseku před volbami, než česká šetření uvedená zde v našich tabulkách. Poslední šetření před volbami v USA byla poměrně přesná. Je zřejmé, že americké výzkumy jsou dlouhodobě o něco spolehlivější než české. V případě volebních prognóz je to ale dáno i stupněm konsolidace politické scény a rozdílným volebním systémem.

Předvolební šetření nejsou *a priori* spolehlivá nikde na světě. Americké výzkumné agentury např. příliš nezvládly předpověď těsné soutěže obou hlavních kandidátů při posledních prezidentských volbách [viz např. Harwood a Leung 2002]. Ve Velké Británii došlo k hromadnému selhání nejdůležitějších agentur před parlamentními volbami v roce 1992, kdy všechny významné výzkumy vykazaly podobně vychýlený výsledek¹² [viz Jowell et al. 1993]. Podobné příklady a související nedůvěra a kritika výzkumů veřejného mínění existují i v dalších západních zemích.

¹¹Např. různé ankety organizované na internetu, ankety v časopisech a jiných médiích, které nemají charakter reprezentativních průzkumů, ale stále častěji pronikají do zpravodajství, kde jsou směřovány s daty pravidelných průzkumů a volebních prognóz.

¹²Výzkumy předpovídaly těsný souboj a vítězství labouristů, ale konzervativci nakonec vyhráli o 7,6 %.

3.5 Důvody nepřesností volebních předpovědí

Jaké jsou hlavní možné důvody nepřesností volebních předpovědí:

a) *Statistická chyba*

Ve výběrovém šetření je hodnota údaje zjišťována na reprezentativním výběru osob. Jeho hodnotu pro celou populaci pouze odhadujeme a musíme proto počítat se statistickou chybou. Skutečná hodnota je součtem naměřeného údaje a tzv. výběrové chyby. Pokud pomineme systematické chyby, tak v případě výběru na základě počtu pravděpodobnosti nám statistika udává rozmezí, interval okolo naměřené hodnoty, v jakém se při stanovené pravděpodobnosti (nejčastěji 95 %) pohybuje reálná hodnota.

Výzkumné agentury někdy uvádějí velikost statistické chyby souhrnně pro všechny výsledky svého výzkumu, a to zpravidla ve velikosti plus a minus 2 až 3 procenta.¹³ Toto číslo nám také udává, v jakém intervalu od reálného výsledku máme považovat naměřené hodnoty za přesné. Situace voleb však často vyžaduje větší spolehlivost. Tento nesoulad je zřejmý například tam, kde se preference stran pohybují kolem pětiprocentního prahu pro vstup do Poslanecké sněmovny. Například údaj podpory pro stranu šest až sedm procent s možností chyby +/- 2 % neumožňuje spolehlivě rozhodnout, zda strana získá 18 mandátů nebo žádný.

Příkladem konfliktu mezi možnostmi metodologie výzkumu a požadavky veřejnosti na jeho přesnost je i „selhání“ Gallupova výzkumu před prezidentskými volbami v USA v roce 1948. Ten sice přinesl statisticky přesný výsledek - v rámci statistické chyby, ale vítěze voleb předpověděl špatně. Díky následné kritice Gallupova společnost i výzkum veřejného mínění obecně ztratily hodně ze svého renomé, které získaly ve 30. letech. Je ale zřejmé, že možnosti vyhovět takovým požadavkům na přesnost nejsou plně v rukách výzkumníků.

b) *Stranické preference nejsou volební prognóza*

Předvolební šetření preferencí probíhají v jiné situaci a v jiném čase než volby. Na rozdíl od situace při dotazování můžete k volbám buď jít nebo nejít, nemůžete ale hlasovat „nevím“. Svě rozhodnutí nikomu nesdělujete, ale hlasujete tajně, a v konečné fázi má také zcela jiný efekt, než odpověď do dotazníku. V předvolebním výzkumu se řada lidí ještě rozhoduje podle svých osobních sympatií, skutečné volby je ale mohou donutit ke složitějšímu kalkulu zahrnujícímu úvahy o možnostech sestavení budoucích koalic a vlád. Názory občanů také nejsou zdaleka tak pevné a připravené, jak by asi pro demokracii bylo ideální. Řada lidí se o volby začne zajímat až na základě kampaně a blížící se nutnosti rozhodnout se. K veřejnosti je před volbami zároveň směřována řada intenzivních podnětů, které mají jejich postoje ovlivnit, a probíhají reálné události na politické scéně, jež mění volební situaci (např. formování koalic). Výsledky šetření, které jsou časově volbám více vzdálené, proto dávají méně přesný obraz o tom, jak volby dopadnou.

¹³Takový údaj není zcela přesný. Velikost statistické chyby je závislá na velikosti výběru a četnosti jevu. Například v případě hypotetického výběru jednoho tisíce dotázaných se s 95% spolehlivostí u stran se zjištěnou podporou mezi 5 a 10 procenty skutečná hodnota pohybuje v intervalu plus a minus 1,5 až 2 procenta od zjištěné hodnoty preferencí. Většina šetření preferencí realizovaných v České republice navíc není založena na pravděpodobnostním, ale na kvótním výběru, tj. neznáme přesně pravděpodobnost výběru každého jednotlivce a hodnota spolehlivosti je proto v případě těchto výzkumů pouze hypotetická. Zkušenost však říká, že i v takovém případě můžeme chybu podobné velikosti předpokládat.

Výstupy šetření primárně přinášejí údaje o postojích veřejnosti k politickým subjektům platné v dané situaci a čase. Data jsou dobrým podkladem pro volební prognózu, ale sama prognózou ještě nejsou. Pokud kromě datového souboru nemáme dostatek podkladů nebo se zřekneme složitější analýzy z jiných důvodů, pro zpracování prognózy je nutné zohlednit minimálně to, zda volič k volbám půjde nebo ne a zda je již rozhodnut, koho zvolí, nebo to ještě neví. V souboru rozhodnutých voličů je pak procentuální podpora pro všechny kandidující strany pochopitelně vyšší a blíže volební situaci, než v celém souboru. Na tomto nebo podobném základě je vypracována i řada prognóz zveřejněných v tiskových zprávách agentur. Tím je dosažena jednoduchá a srozumitelná podoba výstupu šetření, kterou vyžaduje mediální zpravodajství, ale zároveň zůstává zachována i velká část rizika chyby vyplývající z rozdílu mezi dotazovací a volební situací.

Ignorování existence nevoličů a nerozhodnutých v různých druzích výstupů šetření a jejich neadekvátní srovnávání s výsledky voleb a navzájem mezi sebou je v českém mediálním zpravodajství stále ještě běžnou chybou. Samotný nesoulad stranických preferencí s výsledkem voleb je však způsoben nikoliv tolik chybou měření, jako spíše omylem komentátora.

c) Nedostatky šetření

Bohužel řada problémů při organizaci výběrových šetření u nás je způsobena nepříznivými vnějšími podmínkami a dopady jejich vlivu nelze při konkrétním jednotlivém výzkumu úplně eliminovat. Jedná se o zmiňované problémy spojené s nárůstem počtu šetření, poklesem ochoty participovat při dotazování, nekalou konkurencí neprofesionálních výzkumných aktivit i legálními bariérami v přístupu k databázím pro výběr. K nepřízni prostředí se ale může přidávat neprofesionalita zázemí výzkumné instituce a jejího přístupu k organizaci šetření. Zdrojů chyb tak bývá víc a je těžké je odlišit. K samotnému posouzení kvality šetření a dat se nabízejí tři cesty:

- srovnávání výsledků výzkumu se známými údaji o populaci - sem patří srovnání sociodemografických charakteristik zkoumaného vzorku a populace a také srovnání s výsledky voleb a přesnost odhadu dalších ukazatelů,
- měření kvality dat zevnitř dat - tj. sledování konzistence údajů, úplnosti údajů, posouzení schopnosti vysvětlit některé jevy (o tento přístup se u českých výzkumů preferencí pokusil např. Kreidl [2003]),
- posouzení deklarovaných nebo jinak zjevných parametrů metodiky šetření.

V obecné rovině se o poslední z uvedených přístupů nyní pokusíme v následující kapitole, kde provedeme stručné srovnání parametrů českých výzkumů s mezinárodně uznávanými standardy.

4. Kvalita českých výzkumů preferencí

4.1 Kritéria kvality

Stejně jako v jiných oborech, které uplatňují své výstupy na trhu, tak i v oblasti sociálních výzkumných šetření jsou formulovány standardy, které mají zaručit dobrou úroveň výsledných produktů. Tato kritéria kvality jsou prosazována ze tří různých pozic:

- v podobě administrativně stanovených norem,
- v podobě technických kritérií pro výzkum prosazovaných odbornými asociacemi,
- v podobě kontroly a kritiky ze strany odborné komunity.

Nejdůležitější, administrativně určená norma, která se vztahuje k výzkumným šetřením, je ISO 9000. Jedná se o mezinárodně platnou certifikaci, která je založena na atestu struktury výzkumné instituce, a to s ohledem na to, do jaké míry je schopna zaručit kvalitní služby. V oblasti výzku-

mu veřejného mínění v České republice není existence této normy příliš patrná. Ve svých referencích ji agentury neuvádějí (viz např. přehled marketingových agentur v příloze Strategie [Marketingový výzkum 2001]) a příslušná certifikace není zadavateli výzkumů běžně vyžadována.

Pravdou ovšem je, že ISO 9000 se v sociálním výzkumu příliš neprosadila ani ve světě [viz Kaase 1999: 197-198, Noelle-Neumann 1997]. Protože negarantuje standardy samotného produktu, profesionální veřejnost je k jejímu efektu docela skeptická. Kaase ovšem upozorňuje na to, že certifikace kladný přínos má, neboť pomáhá výzkumné instituci eliminovat slabé body v pracovním procesu a racionalizovat výzkumný proces a zákazníkům zaručuje, že agentura je v každé fázi výzkumu schopna dosáhnout uspokojivé kvality.

Větší pozornost a autoritu si ve světě i u nás získala kritéria prosazovaná různými odbornými asociacemi. Ty se na jedné straně soustřeďují na vztah výzkumné instituce a klienta a etiku výzkumu a na druhé straně na definici metodologických a technických standardů kvality ve výzkumném procesu.

Pravidla určující vztah ke klientům, etika výzkumu a velmi obecná kritéria kvality výzkumu (výzkum musí být „vždy objektivní a vědecky podložený“ [viz The ESOMAR Codes...]) jsou hlavním obsahem standardů společností ESOMAR¹⁴ (World Association of Opinion and Marketing Research Professionals) a WAPOR¹⁵ (World Association for Public Opinion Research). Americká asociace pro výzkum veřejného mínění AAPOR¹⁶ (American Association of Public Opinion Research) [Best Practices... 1997], britská MRQSA (Market Research Quality Standards Association) nebo francouzská SYNTEC CONSEIL, jejíž standardy byly publikovány a doporučeny také Evropskou asociací organizací marketingového výzkumu EFAMRO (European Federation of Associations of Market Research Organisations) [viz Practical Guide... 1998], se vedle etiky zaměřují i na definici standardů v metodice výzkumného procesu.

Metodologie sociálního výzkumu nabízí rozmanitou škálu různých postupů a jejich kombinací. Prvním pravidlem při organizaci výzkumu přitom vždy musí být respekt k prostředí, ke společnosti, k charakteru zkoumaného jevu. Dalším důležitým kritériem je efektivita, tedy odpovědnost a vyváženost při posuzování investic do výzkumu a jejich předpokládaného přínosu. Základní logika organizace výběrových šetření nespočívá v eliminaci chyb za jakoukoliv cenu, ale právě v dosahování rozumné rovnováhy mezi cenou a výběrovou chybou.

Řešené úlohy jsou prakticky připravovány „na míru“ podle podmínek jednotlivých projektů, proto mají nejrůznější charakter, různé priority a obecná formální kritéria nemohou být jejich jediným východiskem. Z tohoto důvodu nejde pro organizaci šetření stanovit podrobné závazné normy tak, jako je tomu u řady průmyslových výrobků. Standardy asociace AAPOR se s touto skutečností vypořádávají tak, že formulují kritéria aplikovatelná v ideální situaci, tedy „nejlepší praxi“ (best practice), k nimž by agentury při řešení jednotlivých úloh měly vždy směřovat.

Vedle odborného dohledu a měřítek profesionální práce prosazovaných odbornými asociacemi je pro kvalitu výzkumu důležité i aktivní přispění nezávislých expertů, tedy především odborníků z akademické oblasti. Ti se podílejí na vývoji metod a teoretického a konceptuálního zázemí šetření. Např. Noelle-Neumann [1997] považuje za kruciólní jejich roli jako autorit, které mají odpovídající pozici k hodnocení intelektuální kvality výzkumů a výsledků.

¹⁴ESOMAR: <http://www.esomar.org>; organizace vznikla (1948) původně jako evropské sdružení European Society for Opinion and Marketing Research.

¹⁵WAPOR: <http://www.wapor.org>

¹⁶AAPOR: <http://www.aapor.org>

V zahraničí se na sledování kvality výzkumu specializuje řada odborníků [viz např. Michalos a Zumbo 1998] a toto téma patří k důležitým oblastem činnosti řady institucí např. ZUMA (Zentrum für Umfragen, Methoden und Analysen v Mannheimu), amerického národního výzkumného centra NORC, britského ESCR (Economic and Social Research Council) a dalších organizací.

Přesto, pro účely nezávislé kontroly kvality, jsou tyto aktivity a jejich autorita stále považovány za nedostatečné [viz Noelle-Neumann 1997]. Je tomu tak zřejmě i proto, že převážná většina konkrétních a prakticky orientovaných studií je zaměřena opět do akademického sektoru a jeho zájmových oblastí (např. komparativní výzkum, sociální ukazatele atp.). Studium volebního chování včetně volebních prognóz publikovaných v médiích však do této oblasti zájmu patří. O tom svědčí řada analytických prací na téma jejich kvality [viz např. Jowell et al. 1993, Manza a Cook 2002].

Pokud se týká formulace obecných metodologických kritérií pro sociální šetření, významným příspěvkem je aktivita Německé společnosti pro výzkumná šetření DFG (Deutsche Forschungsgemeinschaft) a v ní sdružených výzkumníků. Ti publikovali memorandum editované Maxem Kaase [1999], v němž na základě pravidel AAPOR konkretizují a dále rozvádějí kritéria pro kvalitní výzkumnou práci. Vedle ideálu „best practice“ definují standardy pro „dobrou praxi“ (good practice), které mají zaručit kvalitní výzkum v reálných podmínkách. Stejně jako v případě AAPOR není nedodržení kritérií „good practice“ důvodem pro odmítnutí výzkumu, mělo by být ale dobře zdůvodněno.

V Česku je akademický výzkum zatím soustředěn především na produkci vlastních výzkumů a v oblasti metodologie na související vývoj nových postupů a indikátorů. Problematika metodiky šetření prováděných agenturami a studium kvality měření patří zatím spíše k marginálním tématům (viz zde podkapitulu 1.2). Na druhé straně ovšem aktivity směřující k nastavení kvalitativních měřítek vznikají mezi samotnými realizátory výzkumu. Většina českých profesionálních výzkumných institucí je členy ESOMAR a některé jsou členy WAPOR, a hlásí se tedy k standardům těchto mezinárodních organizací.

Důležitým prvkem na českém trhu sociálních výzkumů je Sdružení agentur pro výzkum trhu SIMAR,¹⁷ které ale sdružuje pouze několik významných agentur (viz tabulku 9). SIMAR podle svých stanov [Stanovy Sdružení... 2002] u svých členů garantuje dodržování základních metodických a etických standardů výzkumu trhu a veřejného mínění. Tato garance je podložena jednak povinností členských agentur respektovat normy ESOMAR a jednak vlastním Minimálním standardem SIMAR [2001], který obsahuje již velmi konkrétní kritéria pro organizaci tazatelské sítě, způsob pořízení, zpracování a prezentace dat, kontrolu procesu výzkumu a další pravidla vymezující realizaci kvalitativních a dalších specifických typů šetření.

V následující části studie projdeme hlavní fáze výzkumného procesu a provedeme stručné porovnání kvalit českého výzkumu vzhledem ke standardům doporučovaným asociací AAPOR a specifikovaným v memorandu DFG.

Tabulka 9. Členové sdružení SIMAR

AVE marketing	Opinion Window Research International
GfK Praha	STEM / MARK
Incoma Research	TAMBOR
MEDIAN	TNS Factum
Millward Brown Czech Republic	XUXA (přidružený člen)

Zdroj: SIMAR.

¹⁷<http://www.simar.cz>

4.2 Výběr dotazovaných

Společenské jevy jsou hromadné povahy. Výzkumná šetření jsou založena na statistické pravděpodobnosti, že vybereme-li ze sledované populace určité množství jedinců, jejich postoje budou odpovídat postojům celku. Schopnost výběru „reprezentovat“ celek závisí především na metodě a velikosti výběru.

a) Výběr respondentů

Složení dotázaného vzorku musí pokrývat celou zkoumanou populaci a odpovídat její struktuře. Reprezentativitu lze zajistit na základě zákonitostí počtu pravděpodobnosti. Z přesně definovaného celku „cílové populace“ se náhodně vyberou konkrétní jednotlivci (nebo konkrétní domácnosti, skupiny, instituce atp.), kteří jsou pak dotazováni. Pokud máme kvalitní „výběrovou oporu“, tedy seznam jednotek v cílové populaci, můžeme provést prostý „náhodný výběr“. Pokud taková opora k dispozici není, je obvykle možné aplikovat více náhodných výběrových kroků, v jehož konečném důsledku je výběr dotazované jednotky se známou pravděpodobností výběru. Za pravděpodobnostní jsou považovány takové postupy, při kterých je pro všechny jednotky populace možné stanovit pravděpodobnost jejich výběru.

Zajištění statistické náhodnosti, zejména pokud nemáme dostupnou kvalitní oporu a postup našeho výběru je proto komplikovaný, je finančně a časově nákladné. Náročnější je i následná organizace terénního sběru dat, kdy tazatelé vyhledávají konkrétní jednotky - tedy v případě výběru jednotlivců musí zastihnout a dotazovat konkrétní osoby na jejich adresách.

Podstatně levnější bývají „nepravděpodobnostní výběry“. K nim patří „kvótní výběr“. Podle známých údajů o složení zkoumané populace se stanoví kvóty, kolik mužů a žen, v určitém věku, s určitým zaměstnáním apod. je potřeba v daném místě a čase dotázat. Na tomto základě se vyhotoví předpis s počty osob daných charakteristik, jenž je distribuován jednotlivým tazatelům agenturní sítě. Výběr konkrétní osoby v rámci takto stanovených pravidel je ponechán více-méně¹⁸ na tazatelích.

Reprezentativita vzorku populace vybraného pomocí pravděpodobnostního výběru je zajištěna pomocí vědecky ověřených zákonitostí statistiky a matematiky. Nepravděpodobnostní výběr zaručuje reprezentativitu na základě zkušenosti a jeho funkčnost je mnohokrát ověřena v praxi. Z toho ovšem plyne i to, že v případě nepravděpodobnostního výběru není dostatečně vědecky podložené použití metod statistické analýzy dat. Řada statistiků i sociálních vědců proto výsledky analýz dat získaných na základě kvóty buď vůbec neuznává nebo na ně hledí s despektem. Vedle sporného dodržení vstupních předpokladů analýz přináší neznalost přesné pravděpodobnosti výběru v případě některých statistických metod i konkrétní komplikace při výpočtu.

Další rozdíl mezi metodami spočívá v možnostech kontroly výzkumného procesu. Pravděpodobnostní šetření dovoluje sledování řady ukazatelů kvality prováděného měření a je zpravidla adresné a proto umožňuje přímou kontrolu a ověření výkonu tazatele. Důležitým indikátorem kvality výzkumu je návratnost, tedy informace o podílu osob z vybraného vzorku, kteří se dotazování úspěšně účastnili. Kvótní metoda neumožňuje smysluplné stanovení návratnosti ani řady údajů o druzích výpadků.¹⁹ Jinými slovy při použití kvótního výběru můžeme šetření předem zpracovat a důkladně připravit a na základě toho předpokládat kvalitní výsledek, ale nakonec máme jen velmi málo evidence, jestli proces sběru dat opravdu dopadl podle našich očekávání.

¹⁸Jsou specifikována i další pravidla - např. jak při rekrutaci dotazovaných postupovat, jak často je dovoleno dotazovat jednu osobu, kdy provádět dotazování (dny v týdnu, kolik rozhovorů o víkendu, v kterém čase) atp.

¹⁹U pravděpodobnostního výběru, pokud je sledována, je známá i struktura nedotazované části vybraného vzorku, rozlišována jsou např. odmítnutí vybranou osobou, odmítnutí na adrese, dlouhodobá nepřítomnost, špatná adresa i selhání tazatele a chyby v procesu zpracování atp.

Standardem organizace AAPOR je jednoznačně pravděpodobnostní, vědecky založený výběr, kde každý člen cílové populace má měřitelnou šanci být dotazován, a na který odpověděla velká část vybraných jedinců [Best practice... 1997]. Obdobná kritéria stanovuje memorandum DFG. Jako ideál nejlepší praxe je uveden prostý náhodný výběr, standardem „good practice“ je pravděpodobnostní výběr [viz Kaase 1999: 182-183]. Nepřímo uvádějí pravděpodobnostní výběry mezi svými principy i pravidla ESOMAR, která sice nikde typy výběru nepojmenovávají, ale požadují výzkum „v souladu s uznávanými vědeckými principy“. Řada výzkumných institucí důvody, které k těmto doporučením vedou, respektuje. Příkladem může být třeba Gallupův ústav, který v USA, kromě specializovaných výzkumů, provádí šetření založená pouze na pravděpodobnostním výběru již od roku 1950 [Gallup 2000, Perry 2000]. Výhrady proti nepravděpodobnostním výběrům mohou být i konkretizovány na konkrétních příkladech selhání. Např. Jowell a jeho spolupracovníci označili aplikaci kvótní metody jako jednu z hlavních příčin hromadného selhání britských předvolebních průzkumů v roce 1992 [viz Jowell et al. 1993].

Nepravděpodobnostní výběry přesto mají stále silnou pozici. Rozdíl v ceně bývá velký a zejména u jednodušších šetření nebo tam, kde z povahy věci není vyžadována vysoká přesnost, dává zkušenost dostatečné oprávnění k volbě méně vědecké metody. Druhým důvodem jsou bariéry, které klade do cesty vnější prostředí, a které jsou v případě pravděpodobnostních výběrů větší (např. nedostupnost vhodných opor, častější odmítání rozhovorů v místě bydliště). Vždy totiž platí, že dobře provedený kvótní výzkum je mnohem lepší, než špatně zorganizovaný pravděpodobnostní.

b) Metody výběru u českých výzkumů

Jak je to v České republice v případě výzkumů s volební tematikou? Všechny tři kontinuální programy šetření stranických preferencí, CVVM, STEM a TNS Factum, stejně jako většina specializovaných předvolebních šetření jsou založeny na kvótním výběru. Pravděpodobnostní šetření se vyskytují hlavně v akademickém výzkumu a ve specifických projektech zaměřených na získání přesných údajů, jako byla např. šetření 24 hodin před volbami (SC&C pro Českou televizi) používaná pro volební prognózy a podrobnou analýzu volebního chování. Pro tuto skutečnost ale existují podstatné důvody v bariérách prostředí, kterým český sociální výzkum musí čelit.

Od roku 1993 u nás není pro sociální výzkum dostupný Centrální registr obyvatel (CRO). Přístup k jiným oficiálním oporám je komplikovaný a jejich kvalita problematická. Vedle CRO byly jako opory pro české výzkumy použity zejména databáze adres doručovacích míst pro sdružené platby inkaso (firma VAKUS) a registr adres domácností Českého statistického úřadu. K výhodám databáze VAKUS patří častá a pravidelná aktualizace. Obsahuje ale i řadu adres rekreačních objektů a naopak s postupem času pravděpodobně klesá pokrytí populace. Kvalita opory ČSÚ se do roku 2001 spolu s rostoucí časovou vzdáleností od posledního sčítání lidu (1991) snižovala, rostl počet chybných adres. Lze předpokládat, že nyní je opět její kvalita vysoká, ale vzhledem k novým pravidlům práce ČSÚ již není pro sociální výzkum mimo oficiální statistiky dostupná.

Další bariérou je ochota obyvatel účastnit se dotazování na vlastní domácí adrese. Ve srovnání s ideální situací z počátku 90. let, kdy celková návratnost některých výzkumů přesahovala i 90 %, došlo, zejména opět po roce 1993, k poklesu ochoty účastnit se dotazování. Hlavní důvody jsou zřejmě následující:

- rostoucí kriminalita - lidé častěji odmítají participaci z bezpečnostních důvodů, bezpečnostní opatření komplikují navázání kontaktu s respondentem,
- rostoucí vědomí a potřeba ochrany vlastního soukromí občanů - výzkumy jsou zaměřovány s marketingovými akcemi nebo náborovými akcemi náboženských organizací, rostoucí počet výzkumů vede k jejich vzájemné konkurenci při získávání respondentů,
- citlivost na téma ochrany osobních údajů - přestože ochrana osobních údajů je ve výzkumném procesu ošetřena a jejich získávání a zpracovávání není cílem šetření, zejména adresná šetření jsou vnímána jako podezřelá a stala se také předmětem několika mediálních afér²⁰ a ty, i když byly vysvětleny, měly dopad na návratnost.

Obě popsané překážky mají větší dopad na adresná šetření založená na pravděpodobnostních výběrech. Důsledkem je použití komplikovaných metod, které mají uvedené problémy aspoň částečně řešit. Náklady na realizaci kvalitního výzkumu tak enormně vzrostou. Pro řadu výzkumných úloh proto není použití pravděpodobnostních výběrů rentabilní a i tam, kde by byla jejich aplikace přínosná, se těžko prosazují.

Sporný ve stávající situaci je nakonec i přínos pravděpodobnostních metod k přesnosti měření. Primárním cílem akademických výzkumů, které jsou založeny na pravděpodobnostních výběrech, nebývají volební prognózy a nedávají nám proto možnost srovnání přesnosti předpovědi s výsledky výzkumů veřejného mínění. Často se ale věnují studiu volebního chování. Tabulka 10 nám ukazuje výsledek srovnání odpovědí na otázku, koho respondent volil ve volbách v roce 1998, která byla položena v několika výzkumech s pravděpodobnostními i kvótními výběry s různým časovým odstupem od voleb. Vybrána byla důležitá šetření realizovaná v roce 1998 a 1999 v akademické oblasti a dvě šetření IVVM, která obsahovala podobnou otázku (viz Dodatek 2). Sběr dat akademických výzkumů provedly renomované agentury, šetření ISSP a EVS jsou součástí mezinárodních programů.

²⁰Např. výzkum Sociální stratifikace z roku 1993 byl napaden dvakrát, přestože jeho databáze neobsahuje žádné osobní údaje, slouží ke statistickému zpracování a není zneužívána žádnou úzkou skupinou, ale naopak je volně dostupná na Internetu.

Tabulka 10. Srovnání odpovědí na otázku, koho respondent volil ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 1998, v různých výzkumech s pravděpodobnostními a kvótními výběry, které byly provedeny s různým časovým odstupem po volbách.

Údaje jsou v procentech.

Strana	Koho respondent volil ve volbách do PSP ČR v červnu 1998?												
	Výsledky voleb	Sociologické výzkumy (pravděpodobnostní výběry)								Pravidelná šetření IVVM (kvótní výběr)			
		ISSP 1999 18.1.-24.2.1999		ISSP 1998 18.6.-27.7.1999		10 let transformace říjen-listopad 1999		EVS ČR 21.3.-duben 1999		IVVM 07/1998		IVVM 10/1999	
		podpora	odchylka	podpora	odchylka	podpora	odchylka	podpora	odchylka	podpora	odchylka	podpora	odchylka
ČSSD	32,3	35,4	3,1	34,5	2,2	32,6	0,3	31,8	-0,5	31,8	-0,5	34,0	1,7
ODS	27,7	29,2	1,5	27,8	0,1	29,6	1,9	30,1	2,4	27,0	-0,7	28,2	0,5
KSČM	11,0	8,6	-2,4	8,3	-2,7	9,4	-1,6	9,2	-1,8	9,8	-1,2	12,2	1,2
KDU-ČSL	9,0	12,3	3,3	14,7	5,7	12,0	3,0	10,0	1,0	10,0	1,0	8,6	-0,4
US	8,6	7,6	-1,0	7,8	-0,8	11,7	3,1	9,7	1,1	9,6	1,0	7,9	-0,7
ostatní	11,4	7,0	-4,4	7,0	-4,4	4,7	-6,7	9,1	-2,3	11,8	0,4	9,1	-2,3
CELKEM	100,0	100,0		100,0		100,0		100,0		100,0		100,0	
neví	-	0,5		1,6		1,3		0,6		0,1		7,9	
chybí odp.	-	5,2		9,2		4,2		55,9		24,7		0,2	
nevolil	26	29,4	3,4	23,2	-2,8	30,2	4,2	16,2	-9,8	-		18,5	-7,5
N	-	1834		1224		4744		1912		1050		918	

Zdroje: ISSP 1999 Sociální nerovnosti (Sociologický ústav AV ČR, STEM), ISSP 1998 Náboženství (Sociologický ústav AV ČR, SC&C),

Deset let transformace (Sociologický ústav AV ČR), Evropská studie hodnot, Česká republika (Fakulta sociálních studií MU Brno, SC&C), IVVM.

Poznámky: ISSP = Mezinárodní program sociálního výzkumu (International Social Survey Programme),

EVS = Evropský výzkum hodnot (European Value Survey).

Popis šetření je uveden v Dodatku 1.

Z uvedených odchylek je jasné, že výsledek šetření založených na pravděpodobnostních výběrech se podstatně méně blíží skutečným výsledkům voleb, než je tomu u šetření založených na kvótě. Toto srovnání vzhledem k množství různých výzkumů není sice reprezentativní, ale i tak je zřejmé, že výkon pravděpodobnostních šetření rozhodně není přesvědčivý. Jaké tedy jsou možné důvody jejich menší přesnosti?

Nejdůležitější problém, který v tomto případě má dopad na přesnost výsledku, zřejmě není design šetření, ale hlavně nízká návratnost a související systematické chyby výběru. V úvahu je třeba vzít též fakt, že volební chování nebylo hlavním tématem uvedených akademických výzkumů a rozhodně nesměřovaly k přesnému změření výsledku proběhlých voleb. Jejich cílem je zkoumání vztahů mezi jevy v různých oblastech života společnosti a informace o volené straně patří mezi indikátory politických postojů. Příslušné otázky proto byly, na rozdíl od výzkumů IVVM, umístěny na konci dotazníku mezi otázkami na socio-demografické charakteristiky respondenta.

Riziko ovšem představuje i samotná skutečnost, že většina agentur v současnosti provádí výzkumy s pravděpodobnostním výběrem jen nepravidelně a v malé frekvenci. Tazatelé agenturní sítě jsou pak při jejich realizaci náhle vyvedeni z koloběhu „rutinních“, jednodušších zadání. Taková situace vyžaduje speciální školení. V případě profesionální výzkumné instituce, která k úkolu přistoupí zodpovědně, má potom provedení šetření s vysokými kvalitativními nároky kladný vliv na zlepšení úrovně tazatelské sítě a i na celkovou organizaci práce. Snaha o zvládnutí odlišného zadání v rámci rutinní činnosti agentury a jen s minimálními investicemi navíc ale naopak vede ke špatným výsledkům a i k narušení integrity tazatelské sítě.

I když přínos k přesnosti měření je v některých případech sporný, hlavní výhodou aplikace pravděpodobnostních metod zůstává možnost větší kontroly nad výzkumným procesem. Výstup šetření třeba není uspokojivý, ale víme o jeho nedostacích a můžeme je při zpracování výsledků zohlednit.

c) Velikost vzorku

Velikost výběru musí být dostatečná vzhledem k rozmanitosti pozorovaných jevů. Počet jedinců, které je potřeba zkoumat, nelze nějak obecně stanovit pro všechna šetření, ale musí odpovídat záměrům výzkumníků, tedy co a jak přesně chtějí zjistit. Jednotlivá výpověď může být dílem náhody, všechny možnosti odpovědí musí být proto zastoupeny větším počtem respondentů.

Představíme-li si například výběr pětiset lidí, je třeba si uvědomit, že každý jeden volič, který odpoví na dotaz, koho podpoří ve volbách, změní preference o 0,2 %. O straně s pětiprocentní podporou bude tedy vypovídat cca 25 jejích potenciálních voličů. Toto číslo nám dá jakousi hrubou informaci o podpoře strany, ale již těžko o struktuře její voličské základny. Jednotlivé kategorie věku a vzdělání budou totiž zastoupeny jen několika osobami. Sdělení získané z tisícíhla-
vého vzorku pak bude pochopitelně přesnější.

Vodítkem pro stanovení velikosti vzorku je výpočet statistické chyby. Ta závisí na velikosti sebraného vzorku a četnosti zkoumaného jevu a její podstatu jsme zde již popsali v podkapitole 3.4. Křivka sledující velikost statistické chyby má exponenciální průběh. Při navyšování velikosti vzorku u šetření s malým počtem respondentů se velikost chyby snižuje rychle, při vyšších počtech efekt zvětšování vzorku roste pomaleji. K obecným standardům výzkumné práce pak vždy patří hledání rovnováhy mezi náklady na šetření a velikostí chyby [Best practice... 1997: bod 4., Kaase 1999].

Pravidelné výzkumy společností IVVM a TNS Factum pracují v současnosti se vzorky kolem jednoho tisíce respondentů. Toto číslo samo o sobě slibuje dobrou spolehlivost i u složitějších otázek. Velikost šetření STEM se pohybuje dokonce okolo 2000 dotazovaných, což by mělo zaručit podstatně vyšší spolehlivost výsledků. Při řešení některých úloh jsou navíc spojovány soubory z více šetření. Větší vzorek má zaručit vyšší spolehlivost. Obvykle tomu tak je, tento postup je však někdy používán neadekvátně (např. časové překrývání v trendových studiích nebo záměrná manipulace s daty šetření) a bývá i zdrojem metodologických a interpretačních problémů dat [viz Lebeda 2003].

Zcela výjimečné svou velikostí jsou volební výzkumy, jejichž výsledky jsme měli možnost sledovat v televizi. Například v roce 2002 SC&C v Exit Pollu sebralo 19 000 dotazníků, v roce 1998 Sofres-Factum provedlo přes osm tisíc rozhovorů a IFES a SC&C skoro 13 500. Tato čísla odpovídají snaze zajistit reprezentativitu výběru a vysokou spolehlivost dat v organizačně složitých podmínkách. Na druhé straně specifická situace dovoluje provést hodně rozhovorů na jednom místě a bez markantního zvýšení nákladů. Z tohoto hlediska je proto s běžnými výzkumy srovnávat nelze. Důležitý je ovšem počet volebních okrsků, kde byla data sbírána (např. v roce 1998 Sofres-Factum - 210 a IFES a SC&C - 240 z celkového počtu 14776 okrsků).

4.3 Konstrukce dotazníku

AAPOR i DFG věnují ve svých kritériích kvality problematice konstrukce otázek poměrně velkou pozornost. Standardy zahrnují požadavky založit znění otázky na precizně formulovaném konceptu měření a provádět pretest dotazníků a procedur měření. Příprava ideálního šetření má věnovat pečlivou pozornost všem fázím konstrukce dotazníku, tj. definici zkoumaných témat, konceptů a obsahu, znění otázek a jejich pořadí v dotazníku, délce otázek a formátu [Best practice... 1997: bod 5.].

Konstrukce otázek se v případě zjišťování stranických preferencí možná zdá jednoduchá, ale i v tomto případě je nutné mít předem stanovený jasný koncept toho, co chceme měřit, a vypracovat jednoznačný způsob, jak jej převést do podoby otázek. Také zde totiž lze sledovat různé dimenze jevu. Cíle šetření mohou směřovat buď primárně k zjišťování aktuálních stranických preferencí nebo k volební předpovědi. Formulace otázek tomu lze přizpůsobit s tím, že lišit se bude i výsledek dotazování. Otázek též může být víc a volební chování nebo politické postoje mohou být zkoumány v různé hloubce. Pro přesnost měření je důležité také umístění otázek v dotazníku.

České agentury zejména v pravidelných výzkumech preferencí a ve volebních výzkumech věnují konstrukci otázek evidentně značnou pozornost. Cíle šetření a znění otázek se u jednotlivých agentur a jejich projektů liší. U kontinuálních výzkumů dochází ke změnám i v rámci jednotlivých programů šetření. Ty jsou realizovány jednak za účelem hlubšího zpracování jevu a jednak zejména s blížícími se volbami, kdy jsou přizpůsobovány cíli volební prognózy a konkrétní volební situaci. Zatímco výzkumy CVVM primárně sledují trendy ve stranických preferencích a tomu odpovídá formulace otázek i jejich pozdější změny před volbami, TNS Factum a STEM se více soustředí na cíle volební předpovědi (formulace otázek viz Dodatek 2).

Specifická situace s dopadem na možnosti formulace otázek nastala v souvislosti s ustavením Čtyřkoalice a trvala až do voleb v roce 2002. Preference voličů byly nadále směřovány k jednotlivým stranám i ke Koalici jako celku, volební situace ale předpokládala jednotnou kandidátku v rámci Koalice. To snížilo možnost přípravy volebních prognóz, protože zjišťované stranické preference se tak ještě více vzdálily volební situaci a schopnosti předpovědět výsledek voleb. Situace se navíc v průběhu času měnila a menší byla i orientace respondentů ve spektru politických subjektů. Řešení použitá pro publikaci výstupů kontinuálních výzkumů byla v převážné většině nekorektní [viz Vlachová 2002]. Až do doby, kdy byla známa volební kandidátka, však žádné jednoduché řešení pro volební prognózu ani neexistovalo.

4.4 Sběr dat

Sociální výzkum pro dotazování, tj. ve fázi „sběru dat v terénu“, používá celou škálu různých metod - od dotazníků zasílaných poštou a vyplňovaných respondenty přes standardizované osobní rozhovory (face-to-face interview), telefonní rozhovory až po metody spojené s novými technologiemi, jako je dotazování přes Internet. Všechny tyto metody mají svoje výhody a nevýhody a vhodnost jejich použití závisí na charakteru řešené úlohy a situaci, ve které má být šetření provedeno. Situace se přitom může lišit v jednotlivých zemích i v čase.

Příkladem dopadu měnících se podmínek na volbu metod dotazování je třeba problematika používání telefonních rozhovorů. Ta má největší tradici ve Spojených státech. První výzkumy provedené touto metodou musely čelit problému nedostatečného pokrytí populace telefonním spojením. V současné době je telefonů naopak moc, téměř každá americká domácnost jich má několik a různého druhu. Tento fakt má vliv na přesnost výzkumů založených na telefonním dotazování a je též uváděn mezi důvody selhání některých amerických předvolebních výzkumů [viz

Harwood a Leung 2002]. V České republice má tato problematika ovšem úplně jinou dimenzi, například i proto, že služby operátorů jsou organizovány na odlišných principech.

Téměř všechny reprezentativní průzkumy stranických preferencí realizované u nás jsou založeny na osobním standardizovaném rozhovoru tazatele s respondentem. Jiné formy prakticky používají pouze průzkumy zaměřené na specifické skupiny obyvatel nebo nerepresentativní ankety. Vzhledem k složitosti dotazování (velkému počtu politických stran a cíli přiblížení dotazování volební situaci), snaze o dosažení co nejvyšší návratnosti a požadavkům na rovnoměrné pokrytí populace lze tuto metodu sběru dat považovat za nevhodnější.

Aby mohly agentury provádět osobní dotazování na průřezu celé populace, budují tzv. tazatelské sítě. Jedná se o síť smluvních spolupracovníků v ideálním případě rovnoměrně rozloženou po celém území státu, proporcionalně v sídlech různé velikosti. Ti na základě zadání agentury provádějí dotazování v místě svého bydliště nebo v jeho okolí. Kvalita práce tazatelů ovlivňuje výrazně kvalitu výzkumů. Agentura se výběrem vhodných osob, jejich školením a systémem kontrol, sankcí a odměn snaží zabránit tomu, aby tazatelé obcházelí stanovené výběrové metody, provedli dotazování v souladu se zadáním a nezpůsobili tak vychýlení výsledků. Standardy AAPOR i doporučení DFG v tomto ohledu kladou důraz zejména na problematiku dostatečného vyškolení tazatelské sítě, kontrolu dodržení stanoveného postupu výběru a procesu dotazování a na sledování ukazatelů návratnosti.

Všechny agentury, které provádějí v České republice kontinuální šetření preferencí (CVVM, STEM, TNS Factum) nebo významné předvolební výzkumy (SC&C, Tambor, Median), uvádějí, že disponují tazatelskými sítěmi dostatečné velikosti, které pokrývají celé území republiky. Pokud se týká rovnoměrnosti pokrytí populace, lze předpokládat určité nedůslednosti. Do dotazování např. nebývají zahrnována velmi malá sídla, což je zdůvodňováno vysokou náročností a malým vlivem na přesnost šetření.

U šetření založených na kvótních výběrech, kterých je v našem případě většina, je kvalita práce tazatelské sítě zvláště důležitá. Role tazatele při výběru dotazované osoby je podstatně větší než u adresných šetření a kontrola tazatelů je obtížnější. Je pravděpodobné, že tazatelské sítě agentur se v tomto ohledu dost liší.

Sdružení českých agentur SIMAR ve svých Minimálních standardech [2001] formuluje velmi jasná pravidla, která se týkají školení, testování a evidence tazatelů a kontroly procesu sběru dat. Pro členy této organizace jsou zmíněná pravidla normou, kterou se zavázali dodržovat, a členství v SIMAR je tak důležitou zárukou určité úrovně kvality. Rozdíly v kvalitě práce tazatelů ale mohou mít hlubší charakter. Komplexní analýza tazatelské sítě bohužel není bez spolupráce agentury možná. Na její kvalitu ale ukazuje řada nepřímých indicií.

Důležité je složení sítě. Pokud tazatelé nedodrží striktně zadání nebo je zadání příliš „měkké“, může se stát, že se obrací na své známé a příbuzné nebo na lidi z podobného sociálního prostředí a způsobí tak vychýlení výsledků, které částečně odpovídá složení tazatelské sítě. Profesionální agentury budují své sítě systematicky s ohledem na toto nebezpečí a statistické údaje o sociálně demografických charakteristikách jejich tazatelů neskrývají. Některé menší agentury ovšem dávají z finančních a organizačních důvodů přednost spolupráci se specifickými skupinami, jako jsou studenti nebo důchodci. Takový postup se ovšem netýká žádné z agentur provádějících kontinuální šetření a zmiňované významné předvolební výzkumy. Další podklady pro zhodnocení kvality práce tazatelské sítě poskytují pravděpodobnostní šetření a další složitější výzkumy provedené agenturou.

Jedním z indikátorů je návratnost. Některé agentury dosahují pravidelně vyšší návratnosti než jiné (při srovnávání je třeba zohlednit různé metodiky výpočtu, zejména ověřit, jestli jsou zahrnuty všechny druhy výpadků²¹). Dobré podklady pro srovnání mohou poskytnout rozsáhlé výzkumy, na nichž se podílí více agentur (např. Mediaprojekt). Měřítkem je i obecně schopnost agentury šetření se složitější metodikou zvládnout. Náročnější šetření, pokud jsou zvládnuta, přispějí k proškolení a pročištění tazatelské sítě a zlepši její stav.

Udržování tazatelské sítě je kontinuální proces, který je založen na pravidelném školení, kontrole (zpětné kontroly rozhovorů, osobní dohled nad rozhovory, analýza sebraných dotazníků) a pročišťování sítě od nespolehlivých spolupracovníků. Agentury sdružené v organizaci SIMAR mají povinnost splňovat standardy v oblasti zpětné kontroly provedených rozhovorů. Řada projektů těchto i dalších agentur mimo sdružení požadovaná kritéria překračuje. Výsledky ukazatelů kvality některých pravděpodobnostních šetření ovšem ukazují, že kontrola tazatelů mimo předepsané ukazatele často nejde příliš do hloubky. V řadě výzkumů se objevuje vysoké procento výpadků tazatelů, nedodržování postupu výběru respondenta v domácnosti, nedodržování postupu při výběru náhradních domácností apod. Některé další agentury naopak nedávají v tomto ohledu k dispozici žádné relevantní údaje.

Důležitými podmínkami pro kvalitní práci tazatelů jsou vhodná složitost zadání a vytížení sítě a samozřejmě i výše odměny. Odpovídající složitost zadání podstatně eliminuje vliv tazatele na výběr respondenta a odpovídající vytíženost mu umožní stanovená pravidla dodržet. Je zřejmé, že řada organizací u nás má v tomto ohledu problémy. Zadání kvót jsou poměrně jednoduchá, vytížení tazatelských sítí některých organizací zejména před volbami je neúměrné [viz Lebeda 2003a, Lebeda 2003b].²²

Agentury, které v České republice provádějí hlavní šetření stranických preferencí, disponují tazatelskými sítěmi odpovídajících parametrů a mají tak vytvořeno základní zázemí pro produkci reprezentativních výzkumů. Na budování a udržování těchto sítí průběžně pracují. Zároveň se ale objevuje řada nedostatků (zejména přetěžování sítě v předvolebním období), které pravděpodobně jsou důležitým zdrojem nepřesnosti měření.

4.5 Zpracování a prezentace výsledků

Zpracování dat, která přicházejí z terénu, zahrnuje jejich vkládání do počítače (pokud nejsou vkládána přímo při sběru), sestavení datového souboru, popis dat a hodnot, čištění, ošetření chybějících hodnot, kontroly konzistence a další procedury. Následuje statistická analýza dat. Kritéria kvality výzkumu se zaměřují jednak na proces zpracování dat a jednak požadují transparentnost použitých postupů a možnost jejich replikace [viz Best practice... 1997: bod 10. a 12., Kaase 1999: 196-197].

Pro zajištění kvality fáze zpracování dat je kladen důraz zejména na korektní ošetření problému chybějících dat (ne každý respondent odpoví na všechny otázky dotazníku), analýzu výběrových a nevýběrových chyb a na vážení.²³

²¹Do celkového ukazatele návratnosti některé agentury nezahrnují všechny druhy výpadků, např. selhání tazatelů. Pro srovnání je proto vhodné získat podrobný rozpis údajů o výpadcích a provedených rozhovorech.

²²Lebeda [2003] tento problém identifikoval u sítí STEM a TNS Factum před volbami 2002. Stejná situace se ale může vyskytnout i u jiných agentur a ve spojitosti s jinými úkoly, než jsou předvolební výzkumy. Tazatelé navíc často pracují pro více zaměstnavatelů, takže problém přetížení jedné sítě částečně postihne i další agentury.

²³Účelem převážení je korekce odchylek vzniklých designem výběru a odchylek od známých charakteristik populace. Jednotlivé rozhovory se vynásobí koeficienty tak, aby bylo dosaženo požadované struktury souboru.

Důsledkem dodržování těchto kritérií je znalost možností analýzy sebraného vzorku, limit generalizace a interpretace výsledků. Odchytky a omezení vyplývající z kvality sebraných dat by neměly být zamlčovány a měly by být zohledněny při analýzách.

Plnění požadavků na transparentnost a replikovatelnost postupů umožňuje na jedné straně kvalifikovanou analýzu dat a jejich interpretaci i mimo realizační tým výzkumu a na druhé straně kontrolu výsledků a vytváří bariéry případné manipulace výstupů při statistické analýze a interpretaci. Dostatečně znám by měl být kontext výzkumu, tedy aspoň základní údaje o jeho institucionálním pozadí, metodice a kvalitě výstupů. Co všechno kromě výsledků výzkumů má být zveřejňováno, je v některých zemích (např. v Itálii a Portugalsku) dokonce určeno zákonem. Pravidla AAPOR stanovují minimální požadavky na zveřejnění informací o kontextu výzkumu agenturou takto [viz Code of Professional... 1986]:

1. kdo je sponzorem výzkumu a kdo jej provedl,
2. přesné znění otázek včetně pokynů a vysvětlení pro tazatele nebo dotazovaného, které mohou ovlivnit odpověď,
3. definice studované populace, kterou má výzkum reprezentovat, a popis výběrové opory,
4. popis postupu výběru vzorku včetně jasného určení metody, která byla použita pro výběr respondenta,
5. velikost sebraného vzorku a, pokud je to možné, údaje o návratnosti, informace o nezahrnutých jednotkách,
6. diskuse o přesnosti výsledků, včetně, pokud jsou k dispozici, odhadů výběrové chyby a popisu procedur vážení a odhadů,
7. které výsledky jsou založeny pouze na části vzorku,
8. metoda, lokace a data sběru dat.

Pro zpracování dat české agentury většinou používají obdobné technologie jako jejich zahraniční kolegové. Dostatečně rozšířen je u nás i poměrně nákladný software pro statistickou analýzu a management dat, jako jsou programy Statistika, SPSS, SAS nebo Stata.²⁴ SIMAR definuje požadavky [Minimální standard... 2001], které má používaný software splňovat a na zařazení konkrétních kontrolních mechanismů do procesu zpracování dat.

Poněkud problematická je otázka identifikace výběrových a nevýběrových chyb a vážení. To částečně souvisí s metodikou neparametrických šetření, kterých je u nás organizována většina. Spolu s daty z kvótních šetření bývá uváděna hypotetická hodnota statistické chyby, shoda s populačními charakteristikami je zajištěna už pomocí kvót, takže vážení se používá zřídka. Konstrukci vah však některé agentury nepovažují za standard ani v případě pravděpodobnostních výběrů (např. většina datových souborů z pravděpodobnostních šetření uložených v Sociologickém datovém archivu Sociologického ústavu AV ČR váhy neobsahuje). Různé pravděpodobnosti při výběru i odchytky od populačních charakteristik tak často zůstávají bez korekce.

Pokud se týká prezentace dat, podobné, i když jen velmi stručně vymezené nároky jako AAPOR, má i SIMAR ve svém Minimálním standardu [2001]: kdo (název agentury), co (čeho se výzkum týkal), kdy (data sběru dat), kde (geografické vymezení), jak (metoda, technika, vzorek), proč (výsledky výzkumu). Studujeme-li současnou produkci tiskových zpráv od agentur CVVM, STEM a TNS Factum, zjistíme, že uvedené minimální požadavky AAPOR více či méně splňují. Informace však nerozebírají příliš do hloubky. Tisková zpráva je totiž kompromisem mezi „složitými“ výstupy šetření a analýz a požadavky na stručnost, srozumitelnost a přehlednost vyžadovanou v mediálním zpravodajství.

²⁴Agentury běžně disponují některým z těchto nebo jiných specializovaných programů. Svědčí o tom i formáty, v nichž jsou data distribuována. Specializovaný software je rozšířen i v dalších oblastech soukromého sektoru, který se zabývá statistickou analýzou, na univerzitách, na vědeckých pracovištích a používá jej řada státních úřadů. Analýza dat a kontrola analýz je tedy možná i mimo agentury.

Tiskové zprávě tak obvykle dominuje tabulka s daty. Analytické ambice jsou většinou redukovány do podoby stručného komentáře. Ten můžeme navíc často podezřívat, že je založen spíše na osobních dojmech autora, než na systematickém studiu jevu.

Vedle tiskových zpráv je ovšem k dispozici také množství analytických studií produkovaných odborníky z různých oborů. Co lze produkci těchto studií obecně vytknout, je malá systematickост českého výzkumu.

Na rozdíl od většiny vyspělých evropských zemí není v u nás založena tradice pravidelných sociálních zpráv [viz Večerník 2002] a vedle kontinuálních šetření ve výzkumu veřejného mínění existuje jen minimum dlouhodobých, systematicky vedených projektů [viz Krejčí 2002a, 2002b]. Situaci v této oblasti tak zachraňuje především spolupráce v mezinárodních programech.

Důležitou podmínkou vzhledem k požadavku replikace postupů analýz je dostupnost primárních datových souborů. Sociologický datový archiv,²⁵ kde jsou data veřejně zpřístupňována, obsahuje data z pravidelných šetření IVVM a CVVM od roku 1990, některé ojedinělé datové soubory STEM a TNS Factum, data ze starších výzkumů Exit Poll a některých specializovaných šetření preferencí a data z množství sociologických šetření obsahujících téma volebního chování, které byly realizovány v akademické sféře. Řada datových souborů je též dostupná jako součást mezinárodních projektů a archivačních aktivit (viz např. Comparative Study of Electoral Systems (CSES) nebo Election Studies from Eastern Europe (GESIS ZA)). Soukromé agentury samy bývají poměrně otevřené spolupráci a zpřístupnění některých datových souborů. O tom svědčí i řada projektů spolupráce s akademickým sektorem.

Pro sledování kvality měření je tak k dispozici poměrně dost materiálu. Značnou námahu samozřejmě vyžaduje dosažení konkrétních datových souborů, které nejsou systematicky archivovány. Hlavním problémem ale je spíše malá pozornost, která je dosud této oblasti metodologického výzkumu u nás věnována.

4.6 Ochrana osobních údajů

Na závěr bych pouze v krátkosti zmínil problematiku ochrany osobních údajů. Činím tak proto, že legislativa i nepsaná pravidla a vnímání tohoto fenoménu veřejností v současnosti významně určuje možnosti realizace dotazovacích šetření. Pravidla maximální ochrany soukromí respondentů a jejich důvěrných dat patří k základům etiky výzkumu (viz např. pravidla ESOMAR, AAPOR [Best practice... 1997: bod 11] a další). Na jedné straně existuje reálný problém pro sociální výzkum, který vyplývá ze současné legislativy a jejich interpretací. V tomto případě se jedná především o omezenou dostupnost oficiálních databází adres vhodných pro realizaci pravděpodobnostních výběrů. Ve většině evropských zemí, jejichž legislativy stejně jako naše zákony respektují příslušná doporučení Evropské komise (Směrnice 95/46/EC Evropského parlamentu a Rady), má sociální výzkum v tomto ohledu snazší pozici.

Na druhé straně stojí skutečnost, že dotazovací šetření jsou často podezřívána ze zneužívání osobních údajů, a toto podezření má zřejmě vliv na návratnost.²⁶ Ve většině případů se ale jedná o omyl. Cílem výzkumu není shromažďování osobních dat, ale jejich statistické zpracování a generalizace.

²⁵Sociologický datový archiv (SDA) Sociologického ústavu AV ČR shromažďuje data z dostupných českých sociologických výzkumů, výzkumů veřejného mínění a mezinárodních sociologických výzkumů s českou účastí. Hlavním cílem je jejich zpřístupnění pro účely akademického výzkumu a výuky. Mezi další cíle archivu patří podpora sekundární analýzy dat a podpora pro speciální výzkumné projekty (např. česká účast v programech ISSP - International Social Survey Programme a ESS - European Social Survey). SDA je členem mezinárodní organizace CESSDA (Council of European Social Science Data Archives, <http://www.cessda.org>). Hlavní přístup k datovým službám je vybudován na Internetu: <http://archiv.soc.cas.cz>.

²⁶Např. návratnost výzkumu Sociální stratifikace (1993) klesla téměř o 10 % potom, co bylo publikováno obvinění z porušování pravidel ochrany osobních údajů. Toto obvinění bylo mylné.

Až na výjimky některých specifických šetření lze ve výzkumech ochranu osobních údajů poměrně snadno zabezpečit a dostat striktním požadavkům současné legislativy. Obvykle jediným osobním údajem (přímým i nepřímým), který je při výzkumu potřeba, je adresa, a to jen v případě některých pravděpodobnostních šetření. Adresy jsou používány pouze ve fázi výběru. Pojítkem mezi adresou a konkrétní osobou je pouze tazatel a ten si vyžádá pro účel dotazování souhlas respondenta. V datovém souboru, který je výsledkem dotazování, se v běžném výzkumu již adresy neobjevují a data jsou plně anonymní. Identifikace konkrétní osoby na základě nepřímých identifikací v datech běžného výzkumu je velmi nepravděpodobná.

5. Závěr

Pro zdravý chod demokracie je nezbytný svobodný přístup ke zdrojům informací. Výběrová dotazovací šetření s volební tematikou nám přinášejí znalosti o politických postojích a procesech ve společnosti. Na druhé straně jsou také zdrojem praktických informací využívaných v politické soutěži voliči, jimž pomáhají při jejich rozhodování, a stranami, které ve volbách soutěží o politickou moc. Přispívají tak zpětně k formování událostí, které souvisí se základními principy fungování demokracie. V tomto postavení jsou dnes plně institucionalizovány, dokázaly se prosadit ve velkém rozsahu a stát se důležitou součástí života společnosti.

Poznání volebního chování, které přinášejí, ovšem není a nemůže být vyčerpávající. Informace, které nám dodávají, nejsou tak jednoduché a přehledné, aby nás zbavovaly povinnosti logického úsudku a sledování dalších informačních zdrojů. Odpovědnost za kvalitu výstupů šetření a jejich uplatnění ve společnosti v tomto ohledu leží jak na organizátorech výzkumů, tak na autorech jejich sekundárního zpracování a interpretací. Zvláštní význam, vzhledem k možným dopadům veřejně rozšiřovaných informací, má přístup médií.

V České republice byl sociální výzkum zvláště vážně poznamenán komunistickým režimem, od roku 1990 však prošel výrazným rozvojem. V oblasti produkce výzkumů se vytvořilo konkurenční prostředí, které nabízí zázemí pro organizaci různých druhů šetření, disponuje potřebným know-how a rozsáhlým technickým zabezpečením, a které je v řadě ohledů srovnatelné se zahraničím. Minimální technické a etické standardy výzkumu zaručuje české profesionální sdružení SIMAR a členství řady výzkumných institucí v mezinárodních sdruženích. Samotné výzkumy preferencí vyvolávají podobný zájem, jak je to obvyklé v jiných demokraciích. Způsoby uplatnění, které výstupy těchto šetření u nás nacházejí, stejně tak jako kritika jejich spolehlivosti jsou obdobné situaci v jiných zemích, kde má výzkum nepřerušenu tradici a již dlouho zajištěné pevné místo ve společnosti.

Pokud se týká metodiky, většina výzkumů realizovaných u nás nedosahuje na některé z doporučených, mezinárodně uznávaných standardů. Vážným důvodem pro to jsou ale bariéry vnějšího prostředí, které přivádějí do konfliktu požadavky na efektivitu výzkumu s možnostmi organizovat přesná a vědecky založená šetření. Protože smysl organizace výběrových šetření spočívá právě v dosahování rozumné rovnováhy mezi cenou a výběrovou chybou, nižší přesnost výsledků je z velké části logickým důsledkem stávající situace a nevyplývá jen z neprofesionality výzkumných institucí.

Ve výzkumu stranických preferencí u nás existují relativně spolehlivá a profesionálně připravená šetření, zároveň ale i množství výzkumných aktivit nízké nebo proměnlivé kvality s kolísající spolehlivostí výsledků. Dominance nepravděpodobnostních metod výběru respondentů, která je z části oprávněná vzhledem ke zmíněným požadavkům efektivity, omezuje možnosti kontroly kvality výzkumného procesu a přispívá k menší čitelnosti výzkumu u nás. Celková nepřehlednost trhu pak otevírá prostor pro nekalou konkurenci laciných výzkumných aktivit.

K většímu prosazení profesionality v českém výzkumu v daných podmínkách mohou přispět především dva faktory. Na jedné straně je to jeho zapojení do mezinárodní spolupráce a výměny informací, které se stále zvětšuje. Na druhé straně je ale důležitá i úroveň domácí poptávky a její rostoucí zájem o profesionálně připravené výstupy. Podmínkou pro to ovšem není jen dostatečná ekonomická síla, ale i schopnost kvalitu ve výzkumu rozlišit.

To platí jak pro rozlišení rozdílů v metodice šetření, tak i v případě kvalifikovaného přístupu k analýze dat a jejich interpretaci. Dostupnost přehledných tabulek s procenty a koeficienty rovnic nijak nesnižuje potřebu hlubších znalostí o zkoumaném tématu. Komentované frekvence odpovědí na náhodně poskládané otázky dotazovacího šetření prostě nejsou žádným výzkumem, žádnou analýzou.

Literatura

- Adamec, Čeněk and Ivan Viden 1947-1948. „Polls Come to Czechoslovakia“. *Public Opinion Quarterly* 11/4 (Winter 1947-1948): 548-552.
- Best Practices for Survey and Public Opinion Research. 1997. *American Association for Public Opinion Research*. http://www.aapor.org/default.asp?page=survey_methods/standards_and_best_practices
- Cantril, Albert Hadley 1991. *The Opinion Connection: Polling, Politics and the Press*. Washington: Congressional Quarterly Inc.
- Crespi, Irving 1980. „Polls as Journalism“. *Public Opinion Quarterly* 44: 462-476.
- Crespi, Irving 1989. *Public Opinion, Polls, and Democracy*. Boulder, San Francisco, London: Westview Press.
- Černý, Jiří 2002. „Proč průzkumy selhaly“. *Lidové noviny*, příloha Orientace, 20. 6. 2002.
- Gallup, George H. 2000. „Preface“. *The Gallup Poll Public Opinion, 1935-1997*. The CD-ROM Edition. Wilmington: Scholarly Resources, INC.
- Gallup, G., S. Rae 1940. *The Pulse of Democracy*. New York: Simon&Schuster.
- Gollin, Albert E. 1980. „Exploring the Liasion Between Polling and the Press“. *Public Opinion Quarterly* 44: 445-461.
- Harwood, John and Shirley Leung 2002. „Hang-Ups: Why Some Pollsters Got So Wrong This Election Day. Cellphones and Caller ID Make it Harder to Get A Good Sample of Voters“. *The Wall Street Journal*, Nov. 8, 2002.
- Hartl, Jan, Jan Huk a Věra Haberlová 1999. *Česká společnost 1998*. Praha: Management Press.
- Henn, Matt 1998a. „Opinion Polling in Central and Eastern Europe under Communism“. *Journal of Contemporary History* 33/2: 229-240.
- Henn, Matt 1998b. *Opinion Polls and Volatile Electorates. Problems and Issues in Polling European Societies*. Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney: Ashgate.
- Herzmann, Jan 1993. „Factum, non Fabula: curriculum vitae“. *Sociologické aktuality* 1993/1: 23.
- Illner, M. 2002. „Sociology - Czech Republic.“ Pp. 405-424 in *Three Social Science Disciplines in Central and Eastern Europe. Handbook on Economics, Political Science and Sociology (1989-2001)*. Edited by M. Kaase, V. Sparschuh, A. Wenninger. Budapest: Collegium Budapest, and Berlin: GESIS / Social Science Information Centre (IZ).
- Jeřábek, Hynek 1992. „Koncepce měření v sociálních vědách“. *Sociologický časopis* 28: 103-118.
- Jowell, Roger, Barry Hedges, Peter Lynn, Graham Farrant, Anthony Heath 1993. „The 1992 British Election: The Failure of the Polls.“ *Public Opinion Quarterly* 57: 238-263.
- Kaase, Max (ed.) 1999. *Qualitätskriterien der Umfrageforschung - Quality Criteria for Survey Research*. Denkschrift Memorandum. Berlin: Akademie Verlag GmbH.
- Kostecký, Tomáš a Daniel Čermák 2003. „Výběrová šetření a analýza agregátních dat - diskuze na téma použitelnosti různých přístupů v komparativních analýzách politického chování“. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 39/4: 529-550.

Kreidl, Martin 1999. „Selected political and social indicators“ (Appendix C). Pp. 320-341 in *Ten Years of Rebuilding Capitalism: Czech Society After 1989*, edited by Petr Matějů a Jiří Večerník. Praha: Academia.

Kreidl, Martin 2003. „Measuring Construct Validity and Its Application to Evaluate the Quality of Work Done by Research Agencies“. In: Martin Kreidl and Tomáš Lebeda, *Pre-election polls, election results, and validity of measurement before the 2002 elections*, Sociologické texty/Sociological Papers, SP 03:8. Prague: Institute of Sociology.

Krejčí, Jindřich 1998. „Volby a výzkumy veřejného mínění“, *Parlamentní zpravodaj* IV.: 378-380.

Krejčí, Jindřich 2002a. „Access to Czech Social Survey Data“. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 38, 6: 809-826.

Krejčí, Jindřich 2002b. „Datové služby pro českou sociologii“. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 38, 1/2: 125-138.

Kukal, Zdeněk, Marek Blažka, František Hronek. 2002. *Analysis of previous trends and existing state of research and development in the Czech Republic and a comparison with situation abroad*. Prague: Ministry of Education, Youth and Sports. On-line version: http://www.msmt.cz/_DOMEK/default.asp?CAI=2977

Lebeda, Tomáš 2003a. „Průzkumy volebních preferencí před volbami do Sněmovny 2002. Srovnání výzkumů agentur CVVM, STEM a TNSF.“ *Politologický časopis* 2003/1.

Lebeda, Tomáš 2003b. „Survey of Voiting Preferences Prior to the 2002 Parliamentary Elections. A Comparison of the Research Conducted by Three Research Agencies - CVVM, STEM and TNSF“. In: Martin Kreidl and Tomas Lebeda, *Pre-election polls, election results, and validity of measurement before the 2002 elections*, Sociologické texty/Sociological Papers. Prague: Institute of Sociology.

Lipold, Jan 2002. „Proč se prognózy pokaždé aspoň trochu mýlí“. *Hospodářské noviny* 10. 6. 2002, str.2.

Macků, Jan. 1996. „Sociologie česká do r. 1948“. Pp. 1041-1043 in: *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum.

Madge, J. 1963. *The Origins of Scientific Sociology*. London.

Manza, Jeff and Fay Lomax Cook 2002. „The Impact of Public Opinion on Public Policy: The State of the Debate“. In: *Navigating Public Opinion: Polls, Policy, and the Future of American Democracy*, ed. by Jeff Manza, Fay Lomax Cook and Benjamin I. Page. Oxford, New York, etc.: Oxford University Press.

Markus, Keith A. 1998. „Science, Measurement, and Validity: Is Completion of Samuel Messick's Synthesis Possible?“. *Social Indicators Research* 45: 7-34.

Matějů, P., K. Vlachová (eds.) 1999. *Nerovnosti, spravedlnost, politika: Česká republika 1991-1998*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Maříková, Hana, Bohumil Jungmann 1991. „Osudy sociologů... Ing. RCDr. Čeněk Adamec“. *Sociologické aktuality* 1991/9: 23-25.

„Marketingový výzkum“. 2001. *Speciální příloha Strategie*, 17. 9. 2001.

- Messick, Samuel. 1998. „Test Validity: A Matter of Consequence“. *Social Indicators Research* 45: 35-44.
- Michalos, Alex C. and Bruno D. Zumbo (eds.) 1998. „Validity Theory and the Methods Used in Validation: Perspectives from Social and Behavioral Sciences“. *Social Indicators Research* 45 (Special volume), 1-3: 1 - 510.
- Minimální standardy SIMAR*. 2001. SIMAR. http://www.simar.cz/standards/minimal_standards/default.asp
- Noelle-Neumann, Elisabeth 1997. „Quality Criteria in Survey Research. Keynote Speech Presented at the Wapor Thematic Seminar on June 27, 1996, Cadenabbia, Italy“. *International Journal of Public Opinion Research* 9/1: 29-32.
- Noellová, Elisabeth 1968. *Výzkum veřejného mínění*. Praha: Nakladatelství Svoboda, Sociologická knihovna.
- OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2001*. 2001. OECD. Also on-line: <http://www1.oecd.org/publications/e-book/92-2001-04-1-2987/>
- Page, Benjamin I. 2002. „The Semi-Sovereign Public“. In: *Navigating Public Opinion: Polls, Policy, and the Future of American Democracy*, ed. by Jeff Manza, Fay Lomax Cook and Benjamin I. Page. Oxford, New York, etc.: Oxford University Press.
- Perry, Paul 2000. „Election Survey Procedures of the Gallup Poll“. *The Gallup Poll Public Opinion, 1935-1997*. The CD-ROM Edition. Wilmington: Scholarly Resources, INC.
- Practical Guide to Quality Market Research*. 1998. Amsterdam: European Federation of Associations of Market Research Organisations.
- Preference srozumitelnější a věrohodnější*. Tisková zpráva. SIMAR. <http://www.simar.cz/press/press9.asp>
- Řehák, Jan 1998a. „Kvalita dat I. Klasický model měření reliability a jeho praktický aplikační význam.“ *Sociologický časopis* 34: 51-60.
- Řehák, Jan 1998b. „Kvalita dat II. Přístupy ohodnocování výzkumných instrumentů založené na modelování kovariančních struktur“. *Sociologický časopis* 34: 195-204.
- Řehák, Jan, Irena Bártová a Jana Hamanová 1998. „Kvalita dat III. Empirické výsledky měření reliability pro vybrané míry a stupnice“. *Sociologický časopis* 34: 363-372.
- Seidlová, Adéla 2002a. „Výzkumy stranických preferencí“. *Neviditelný pes* 20. 3. 2002.
- Seidlová, Adéla 2002b. „Výzkumy preferencí politických stran CVVM“. *Neviditelný pes* 21. 11. 2002.
- Spangenberg, Frits 2003. The Freedom to Publish Opinion Poll Results. Report on a Worldwide Update. Amsterdam, Lincoln: Foundation for Information. Also on-line: <http://www.unl.edu/wapor/Opinion%20polls%202003%20final%20version.pdf>
- Splichal, Slavko 1999. *Public Opinion: Developments and Controversies in the Twentieth Century*. Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, INC.
- Stanovy Sdružení agentur pro výzkum trhu*. 2002. SIMAR. <http://www.simar.cz/standards/stanovy/default.asp>
- Šídlo, Jindřich 2002. „Volební preference: hra bez záruky“. *Mf DNES*, 29. dubna 2002.

Taylor, Humprey 2002. „The Value of Polls in Promoting Good Government and Democracy“. In: *Navigating Public Opinion: Polls, Policy, and the Future of American Democracy*, ed. by Jeff Manza, Fay Lomax Cook and Benjamin I. Page. Oxford, New York, etc.: Oxford University Press.

The ESOMAR Codes & Guidelines. Bez datace. <http://www.esomar.org/>

Ukazatele výzkumu a vývoje 2000-2001. 2002. Praha: ČSU. Also on-line: <http://www.czso.cz/>, search under code: 9601-02

Večerník, Jiří 2002. „Monitoring the Transition in the Czech Republic: Data, Surveys and Studies“. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 38: 365-379.

Vlachová, Klára 2002. „Výzkumy volebních preferencí. Trnitá cesta od otázky k datům.“ *Proglas* 2002/3.

Zahradníček, Stanislav 1998. „Přání otcem výsledku“. *Ekonom* 27/1998.

Zahradníček, Stanislav (bez datace). „Volební výzkumy“. SIMAR. <http://www.simar.cz/press/press8.asp>

Dodatek 1. Informace o datových souborech

Datové soubory CVVM a IVVM

Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR (CVVM) provádí pravidelná šetření názorů veřejnosti na politické, ekonomické a sociální problémy. Centrum vzniklo v roce 2001 z bývalého Institutu pro výzkum veřejného mínění (IVVM) a navazuje na jeho program periodických šetření veřejného mínění a založilo nový program badatelského výzkumu zaměřený na utváření, společenskou úlohu a metody zjišťování veřejného mínění.

Institut pro výzkum veřejného mínění (IVVM), který působil do roku 2000 v rámci Českého statistického úřadu, byl nositelem nejdelší tradice sociálního výzkumu v České republice. Jeho historie sahá do roku 1967, kdy byl založen při Československé akademii věd. V roce 1972 byl institut podřízen Federálnímu statistickému úřadu a jeho výzkumná činnost byla až do roku 1989 kontrolována a využívána ÚV KSČ. Od roku 1990 IVVM uskutečňoval nekomerční program pravidelných šetření veřejného mínění postojů obyvatelstva v oblasti politické, ekonomické a sociální. Výsledky z těchto výzkumů byly dávány k dispozici jak státním institucím, tak sdělovacím prostředkům, jejichž prostřednictvím se dostávaly k nejširší veřejnosti. IVVM zaniknul 31. 12. 2000, přičemž k tomuto datu bylo založeno CVVM Sociologického ústavu AV ČR s cílem navázat na výzkumy IVVM.

Šetření výzkumného programu IVVM a CVVM probíhají zpravidla začátkem každého kalendářního měsíce a reprezentují názory obyvatel ČR ve věku od 15 let výše. Velikost souborů dotazovaných obyvatel se pohybuje kolem 1000 osob. Šetření CVVM a IVVM poskytují možnost časového srovnání řady ukazatelů. Otázky jsou do výzkumů zařazovány s různou frekvencí - např. popularita politiků jednou za čtvrt roku, spokojenost s celospolečenským vývojem za uplynulý půlrok a očekávání do následujících pololetí dvakrát ročně, ale např. politické preference občanů v každém šetření. Kromě toho jsou zjišťovány i reakce na aktuální situaci ve společnosti.

Data z šetření IVVM z let 1990 - 2003 a z aktuálních šetření CVVM jsou archivována v Sociologickém datovém archivu. Data z nových šetření CVVM jsou archivována a zpřístupněna vždy po uplynutí půlroční lhůty po zveřejnění základní analýzy. Zpracování dat IVVM pro účely zpřístupnění probíhá postupně. Cílem úprav je převod dat do formátu SPSS a pořízení dokumentace ve standardní podobě.

Data IVVM/CVVM v Sociologickém datovém archivu: <http://archiv.soc.cas.cz/czech/cvmm-cz.htm>

Archiv tiskových zpráv z šetření CVVM/IVVM

Tiskové zprávy z šetření jsou archivovány týmem CVVM a jsou též k dispozici veřejnosti. Novější zprávy jsou k dispozici na Internetu: <http://www.cvmm.cas.cz/> Kopie tiskových zpráv staršího data jsou dostupné v CVVM.

24 hodin před volbami (PSP ČR)

Výzkum 24 hodin před volbami (PSP ČR) připravila agentura SC&C pro Českou televizi. Šetření proběhlo během 24 hodin před volbami do PSP ČR ve dnech 29. - 30. 5. 1996. Sběr dat byl realizován agenturou Aktuel pod supervizí společnosti SC&C. Výsledky byly zveřejněny po skončení voleb. Výběr byl pravděpodobnostní stratifikovaný - stratifikovaný výběr míst podle regionální politické segmentace připravené firmou SC&C a výběr jednotlivců náhodnou procházkou s kvótní koncovkou (pohlaví, věková kategorie, vzdělání). Celkem bylo provedeno 1014 rozhovorů. Vzhledem k organizaci výzkumu nebyla zjišťována návratnost.

Exit Poll 1992

Dotazníkové šetření Exit Poll 1992 pro Českou televizi provedly ve volebních dnech firmy INFAS a Factum. Datový soubor za rok 1992 obsahuje 11 058 respondentů.

Exit Poll 1996

Dotazníkové šetření Exit Poll 1996 pro Českou televizi ve volebních dnech pro volbu do PSP ČR 31. května a 1. června 1996 provedly agentury IFES a SC&C. Voliči byli dotazováni přímo před volební místností ve vybraných volebních okrscích. Použit byl pravděpodobnostní stratifikovaný skupinkový výběr, bližší údaje o výběrové metodě nebyly zveřejněny. Tazatelskou síť poskytla agentura ARC. Celkem bylo sebráno 13 792 dotazníků. Data jsou vážena buď speciálními vahami firmy IFES, které byly zkonstruovány na základě zvolené metodologie výběru a zpřesněny podle skutečných volebních výsledků v jednotlivých okrscích, nebo vahami zkonstruovanými podle konečných výsledků voleb v ČR a jednotlivých okresech. Data byla použita v programu České televize ve volebních dnech.

Výzkumy programu ISSP:

ISSP (International Social Survey Programme) je dlouhodobý mezinárodní výzkumný projekt, který existuje od roku 1983. ISSP kombinuje dvě roviny srovnání - srovnání v mezinárodní a v časové perspektivě. Výzkumné aktivity probíhají nepřetržitě od roku 1985 v ročních cyklech. Národní dotazníky zúčastněných zemí obsahují jednotný modul otázek na stanovené téma programu ISSP a připravuje se sada standardních identifikačních proměnných, které jsou obdobné jak v jednotlivých zemích, tak pro jednotlivé roky. Česká republika se šetření účastní od roku 1992. Českým zástupcem v programu je Sociologický ústav AV ČR (od roku 1991).

• ISSP 1999 Sociální nerovnosti a spravedlnost

Výzkum navazuje na předchozí šetření Sociální nerovnosti, které proběhlo v rámci mezinárodního projektu ISSP (International Social Survey Programme) v České republice v roce 1992, a na výzkumy Sociální spravedlnost z roku 1991 a 1995, jenž byl součástí mezinárodního projektu ISJP (International Social Justice Project). Šetření Sociální nerovnosti a spravedlnost 1999 bylo v maximální míře organizováno jako srovnatelné s uvedenými výzkumy, a to jak v rámci ČR, tak na úrovni mezinárodního srovnání.

Výzkum byl připraven týmem Sociální stratifikace Sociologického ústavu AV ČR v rámci projektu Sociální trendy. Terénní sběr dat provedla agentura STEM - Středisko empirických výzkumů v období od 18. 1. do 24. 2. 1999. Reprezentativita pro dospělou populaci ČR (18 a více let) byla zajištěna metodou dvoustupňového náhodného adresního výběru, kdy v prvním kroku byla metodou náhodného výběru ze seznamu plátců SIPO vybrána adresa domácnosti a ve druhém kroku byla na základě nejbližšího data narození vybrána ze seznamu členů domácnosti dotazovaná osoba. Dotazování provedli školení tazatelé sítě STEM. Celkem bylo pořízeno 1834 kompletních rozhovorů, což představuje návratnost 48,9 %.

• ISSP 1998 Náboženství

Šetření připravil Sociologický ústav AV ČR, terénní sběr dat provedla agentura SC&C ve dnech 18. 6. - 27. 7. 1999. Výzkum je součástí mezinárodního projektu ISSP. Modul otázek ISSP 1998 Náboženství navazuje na výzkum ISSP Náboženství I. z roku 1991 a zkoumá vliv náboženských představ a chování na sociální, politické a morální postoje, náboženskou výchovu, náboženské aktivity, tradiční křesťanské a existenciální představy, osobní morálku, postoje k sexuálnímu chování, potratům, kriminálnímu chování a jeho trestání. Otázky modulu ISSP jsou doplněny standardními sociodemografickými otázkami, zkonstruovanými ukazateli socioekonomického statusu a specifickými českými otázkami týkajícími se tématu náboženství.

Výběr jednotlivců dospělé populace (18 a více let) s trvalým bydlištěm na území ČR byl proveden metodou třístupňového náhodného stratifikovaného výběru. Stratifikačním faktorem bylo regionální členění, základní výběrovou jednotkou domácnost. Stupně výběru: 1. náhodný výběr 150 volebních okrsků, 2. náhodný výběr domácností v každém okrsku, 3. náhodný výběr respondenta v domácnosti (Kishovy tabulky). Dotazování bylo provedeno na základě standardizovaných rozhovorů. Celkem bylo sebráno a do zpracování zařazeno 1224 dotazníků. Návratnost byla pouze 39,2 %. Soubor je významně vychýlen vzhledem k charakteristikám populace (zejm. vzdělání a pohlaví), odchylky jsou korigovány vážením.

Evropská studie hodnot 1999, Česká republika

Výzkum je součástí mezinárodního projektu European Value Study. Navazuje na předchozí šetření z let 1981 a 1990-1991 (ČR se účastnila jen jedné vlny, v roce 1991). Základním cílem bylo umožnit mezinárodní srovnání hodnot a postojů a jejich změn v evropských zemích. Mezi tématy obsažená ve výzkumu patří práce, význam života a životní cíle, rodinný život, současné sociální problémy - rozvod, sebevražda, potrat.

Šetření v České republice připravil tým výzkumníků Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně ve spolupráci se společností SC&C. Sběr dat, který probíhal od 21. března do počátku května 1999, provedla SC&C. Cílovou populací jsou dospělé osoby s trvalým pobytem v ČR. Velikost sebraného vzorku byla 1908. Vybráni byli všichni respondenti výzkumu SIALS, kteří v roce výzkumu dosáhli 18 let a souhlasili s dalším dotazováním. Těchto respondentů bylo celkem 1984. Jim byly zaslány dopisy s prosbou o účast na dalším výzkumu. Z těchto lidí se 380 nepodařilo vůbec oslovit (odstěhovaní, zesnulí, dlouhodobě mimo, k nezastižení). Ze zbylých 1604 respondentů se podařilo realizovat 1080 rozhovorů. To odpovídá návratnosti 67 procent. Protože vzorek SIALSU pokrývá pouze populaci do 66 let věku, bylo přiděleno cca 300 rozhovorů na subpopulaci 66+ ve stejných místech, kde se konaly rozhovory s respondenty SIALSu. Výběr byl proveden náhodnou procházkou s kvótní koncovkou (podle věku, pohlaví a vzdělání).

DODATEK 2. Příklady znění otázek na stranické preference

CVVM

1) Blok otázek na preference pokládáný CVVM v období mezi volbami (zde únor 2002).

PV.1 „Představte si, že by příští týden byly volby do Poslanecké sněmovny. Šel byste volit?

Rozhodně ano.....	1
spíše ano.....	2
spíše ne.....	3
rozhodně ne	4
nebo nevíte?“.....	9
NEMÁ VOLEBNÍ PRÁVO...	8

POKYN: NÁSLEDUJÍCÍ OTÁZKY POLOŽTE JEN TĚM, KTEŘÍ MAJÍ VOLEBNÍ PRÁVO.

NESPOKOJTE SE SNADNO S ODPOVĚDÍ „NEVÍM“!

PV.4a „Kterou stranu byste volil?“

PV.4b „Představte si, že byste měl ve volbách možnost odevzdat dva hlasy pro dvě různé strany. Které straně byste odevzdal svůj druhý hlas?“

POKYN: POUZE PRO DOTÁZANÉ, KTEŘÍ V OT. PV.4a NEUVEDLI ŽÁDNOU STRANU NEBO NEVĚDÍ.

PV.5a „I když zatím nevíte, kterou stranu byste volil, je Vám některá strana nejsympatičtější, bližší než ostatní? Pokud ano, která to je ?“

PV.5b. „A která strana by Vám ještě mohla být blízká nebo sympatická jako druhá v pořadí?“

2) Blok otázek na preference pokládáný před volbami (červen 2002), blok je umístěn na začátku dotazníku, předcházejí jej otázky na spokojenost s politickou situací a důvěru v instituce, následují další otázky k politickým postojům a zbytek omnibusu.

PV.26 „V polovině června se budou konat volby do Poslanecké sněmovny. Půjdete volit?

Rozhodně ano.....	1
spíše ano.....	2
spíše ne.....	3
rozhodně ne	4
nebo nevíte?“.....	9
NEMÁ VOLEBNÍ PRÁVO...	8

POKYN: OTÁZKY PV.27 až PV.14 POLOŽTE JEN TĚM, KTEŘÍ MAJÍ VOLEBNÍ PRÁVO

PV.27 „Už jste se jednoznačně rozhodl, kterou stranu budete v těchto volbách volit?

rozhodl.....	1
rozhodl, ale možná svůj názor ještě změníte	2
ještě jste se nerozhodl, kterou stranu budete volit“.	3
NEVÍ	9

POKYN: NESPOKOJTE SE SNADNO S ODPOVĚDÍ „NEVÍM“!

POKYN: PODEJTE DOTÁZANÉMU KARTU PV.4

PV.4 „Kterou stranu budete volit?“

NEVÍ, KTEROU STRANU BUDE VOLIT..... 99

ASI K VOLBÁM NEPŮJDE 98

POKYN: POUZE PRO DOTÁZANÉ, KTEŘÍ V OT. PV.4 NEVYBRALI ŽÁDNOU STRANU NEBO NEVĚDÍ.

POKYN: PODEJTE DOTÁZANÉMU KARTU PV.4

PV.5 „I když zatím nevíte, jakou stranu budete volit, je Vám některá strana sympatičtější, bližší než jiná? Pokud ano, která to je?“

STEM, Trendy

Znění otázek na preference v květnu 1998, 3 týdny před volbami, v rámci programu pravidelných výzkumů Trendy. Blok je umístěn na začátku dotazníku, předchází pouze otázka na spokojenost s politickou situací, následují otázky na volbu v roce 1996 a zbytek omnibusu.

2. Pokud by se předčasné volby do Poslanecké sněmovny konaly v červnu letošního roku, Vy osobně byste:

Pokyn: Přečtěte varianty odpovědí!

Určitě šel volit 1

Pravděpodobně šel volit 2

Asi nešel volit 3

Určitě nešel volit 4

Pokyn: Odpovídají všichni!

3. Pokud se (přesto) v červnu zúčastníte předčasných voleb do Poslanecké sněmovny, kterou stranu budete volit?

Vypište: _____

--	--

4. Označil(a) byste svůj vztah k politické straně, již byste v červnu dal(a) hlas, jako:

Pokyn: Přečtěte varianty odpovědí!

Velmi silný 1

Poměrně silný 2

Spíše slabý 3

Velmi slabý 4

5. Kdyby se ve volbách odevzdávaly hlasy dvěma stranám, které další straně byste ještě dal(a) svůj hlas?

Vypište: _____

--	--

Exit Poll 1992, INFAS a Factum

Kterou stranu jste právě zvolil(a)?

		Sněmovna lidu FS	Sněmovna národů FS	Česká národní rada
01	Občanská demokratická aliance	A01	B01	C01
03	Čs. sociální demokracie	A03	B03	C03
04	Hnutí za samosprávnou dem. – Spol. pro Moravu a Slezsko	A04	B04	C04
05	Hn. důchodců za životní jistoty	A05	B05	C05
10	Nár. soc. s. – Čs. s. nár. soc.	A10	B10	C10
13	Demokraté 92 za spol. stát	A13	B13	C13
14	Str. rep. a nár. dem. jednoty	A14	B14	C14
15	Maďarské křesťansko dem. hn. – Együttélés – Maď. ľud. strana	A15	B15	C15
17	Křesť. dem. unie – Čs. s. lidová	A17	B17	C17
19	Str. čs. podn. živnost. a rol.	A19	B19	C19
21	Hnutí za sociální spravedlnost	A21	B21	C21
22	Liberálně sociální unie	A22	B22	C22
24	Občanské hnutí	A24	B24	C24
28	Sdruž. pro rep. – Republ. s. čsl.	A28	B28	C28
31	Klub angažovaných nestraníků	A31	B31	C31
32	Rómská občanská iniciativa ČSFR	A32	B32	C32
33	Levý blok – KSČM + Dem. levice	A33	B33	C33
38	Strana přátel piva	A38	B38	C38
41	Nezávislá iniciativa	A41	B41	C41
42	Obč. dem. str. – Křesť. dem. s.	A42	B42	C42

Exit Poll 1996, IFES a SC&C

A) Kterou stranu jste právě zvolil(a) do parlamentu České Republiky?

Název strany	Vylosované číslo
Svobodní demokraté – Liberální strana národně sociální	A01
Česká strana sociálně demokratická	A02
Občanská demokratická strana	A03
Nezávislí	A04
Moravská národní strana – Hnutí slezskomoravského sjednocení	A06
Demokratická unie	A07
Občanská demokratická aliance	A08
Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová	A10
Důchodci za životní jistoty	A11
Strana demokratické levice	A12
Českomoravská unie středu	A13
Česká pravice	A14
Komunistická strana Čech a Moravy	A15
Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa	A17
Levý blok	A18
Hnutí samosprávné Moravy a Slezska – Moravské národní sjednocení	A19

24 hodin před volbami do PSP ČR, SC&C 1996, den před volbami

Z tohoto seznamu 16 stran, které nyní kandidují do parlamentu, vyberte, prosím, stranu, která je vám nejvíce sympatická, nejméně sympatická a nakonec stranu, kterou budete volit. Jejich čísla vypište do příslušných rámečků pod seznamem.

- 1) Můžete mi říci, která strana je Vám nejvíce sympatická? Vyberte pouze 1 stranu.
- 2) A můžete mi říci, která strana je Vám nejméně sympatická? Vyberte pouze 1 stranu.
- 3) A kterou stranu z tohoto seznamu jste se rozhodl(a) volit?

1	SD - LSNS	Svobodní demokraté - Liberální strana národně sociální
2	ČSSD	Česká strana sociálně demokratická
3	ODS	Občanská demokratická strana
5	NEZÁVISLÍ	Nezávislí
6	MNS - HSMS	Moravská národní strana - Hnutí slezskomoravského sjednocení
7	DEU	Demokratická unie
8	ODA	Občanská demokratická aliance
10	KDU-ČSL	Křesťanská a demokratická unie - Československá strana lidová
11	DŽJ	Důchodci za životní jistoty
12	SDL	Strana demokratické levice
13	ČMUS	Českomoravská unie středu
14	ČP	Česká pravice
15	KSČM	Komunistická strana Čech a Moravy
17	SPR-RSC	Sdružení pro republiku - Republikánská strana Československa
18	LB	Levý blok
19	HSMS-MNS	Hnutí samosprávné Moravy a Slezska - Moravské národní sjednocení
96		nebudu volit
97		žádná z těchto stran
98		nevím, nejsem rozhodnut(a)
99		nechci odpovědět

ČÍSLO SYMPATICKÉ STRANY: OT. 1

ČÍSLO NESYMPATICKÉ STRANY: OT. 2

ČÍSLO STRANY, KTEROU BUDETE NYNÍ VOLIT: OT. 3

ISSP 1999 Sociální nerovnosti, Sociologický ústav AV ČR, STEM

Otázky jsou umístěny v druhé části dotazníku, za modulem Sociální spravedlnost a před socio-demografickými charakteristikami.

B4. Kterou politickou stranu byste volil(a), kdyby se volby do Poslanecké sněmovny konaly příští týden?

Pokyn: Předložte dotazovanému KARTU K98, zapište název politické strany. Neví=88, odmítl(a)=99.

Vypište: _____

--	--

B4a. Můžete nám říci, kterou politickou stranu byste byl(a) ještě ochoten (ochotna) volit místo té, kterou jste právě uvedl?

Pokyn: Předložte dotazovanému KARTU K98, zapište číslo politické strany. Pokud si respondent neví rady, pomozte mu slovy: „Například kdyby se volily dvě strany.“ Neví=88, odmítl(a)=99.

Vypište: _____

--	--

B4b. Kterou politickou stranu (hnutí) byste nikdy nevolil(a)?

Pokyn: Předložte dotazovanému KARTU K98, zapište číslo politické strany. Neví=88, odmítl(a)=99.

Vypište: _____

--	--

Karta k otázkám:

K 98

01	KDU-ČSL - Křesťanská a demokratická unie - Československá strana lidová
02	Nezávislí
03	CAO - Celostátní aktiv občanů
04	DEU - Demokratická unie
05	ODS - Občanská demokratická strana
06	OK - Občanská koalice – Politický klub
07	ČSSD - Česká strana sociálně demokratická
08	MDS – Moravská demokratická strana
09	KSČM - Komunistická strana Čech a Moravy
10	SPR-RSČ - Sdružení pro republiku - Republikánská strana Československa
11	US – Unie svobody
12	DŽJ - Důchodci za životní jistoty
13	ČSNS - Česká strana národně sociální
14	SD - Sdružení důchodců ČR
15	AA - Alternativa 2000
16	PB - Pravý blok
17	ODA - Občanská demokratická aliance
18	SZ – Strana zelených
70	Jiná strana

Shrnutí

Vznik, prosazení a vývoj výzkumných šetření je pevně spojen s volebními výzkumy. Vliv výzkumů na demokracii je předmětem diskuse. Výzkum bývá považován za nástroj demokracie, který má potenciál zprostředkovat občanům vliv na rozhodování. Diktát výzkumů veřejného mínění v procesu rozhodování lze ale označit za populismus a odmítnout. To ale neznamená odmítnutí výzkumů v politice, kde slouží jako zdroje informací a politické inteligence při formulaci politik a strategií udržení moci. Šetření mohou sloužit jako pojistka proti manipulaci voleb, ale jen jsou-li nezávislé. Výzkumy pomáhají voličům při rozhodování. Mají potenciál veřejné mínění nejen měřit, ale i vytvářet. V zemích s konsolidovanou demokracií a vysokou kvalitou života je výzkum veřejného mínění běžný a publikování jeho výsledků nejsou kladeny významné překážky. Je nutné důsledně dbát na kvalitu a nezávislost výzkumu a publikovaných analýz a interpretací.

Výzkumná šetření nacházejí praktické uplatnění a produkují řadu informací, které jinak zjistit nejdou. Produkované poznání ale není vyčerpávající a samospasitelné. Východiskem nesmí být metoda, ale teoreticky podložená otázka, na kterou hledáme odpověď. Nejdůležitější faktory vývoje výzkumu jsou rozvoj informačních technologií a mezinárodní spolupráce. Nerovnováha mezi náročností organizace šetření a technickou stránkou prezentace dat je zneužitelná pro nekorrektní konkurenci, a to hlavně tam, kde chybí kvalifikace na straně odběratelů výsledků. Velká většina výsledků šetření nachází uplatnění v mediálním zpravodajství. Vztah žurnalistiky a výzkumu je ale kontroverzní. Ideál mediální zprávy směřuje k prezentaci přehledných tabulek dat, odsouvá stranou teorii a generalizující interpretace a je tak v rozporu s požadavky na korektní sociální analýzu.

Český výzkum má poměrně dlouhou tradici, kontinuita jeho vývoje však byla několikrát narušena. Po roce 1989 došlo k rozvoji, podíl na celkovém výzkumu a vývoji je ale stále malý. Nyní existuje konkurenční prostředí, které disponuje know-how a technickým zázemím, jsou realizována kontinuální šetření preferencí, specializované předvolební šetření a volební výzkumy Exit Poll. K dispozici jsou různé typy výstupů. Ve výzkumu stranických preferencí u nás existují relativně spolehlivá a profesionálně připravená šetření, zároveň ale i množství aktivit nízké nebo proměnlivé kvality s kolísající spolehlivostí výsledků.

Mezinárodní kritéria kvality zahrnují administrativní normu ISO 9000, technické standardy odborných asociací, např. ESOMAR a AAPOR, a doporučení odborné komunity, např. sdružení DFG. Garantem standardů v ČR je sdružení SIMAR. Většina u nás realizovaných výzkumů nedosahuje na mezinárodní standardy v oblasti metod výběru. Důvodem pro to jsou hlavně bariéry vnějšího prostředí, které přivádějí do konfliktu požadavky na efektivitu s možnostmi organizovat vědecky založená šetření. Pravděpodobnostní metody ve srovnání s kvótním výběrem nepřinášejí vždy přesnější výsledek, jejich výhodou je ale větší kontrola nad výzkumným procesem. Významná česká šetření mají dostatečnou velikost. Pozornost je věnována konstrukci otázek. Reprezentativní průzkumy preferencí jsou založeny na osobním standardizovaném rozhovoru. SIMAR určuje podrobná pravidla pro práci tazatelů, mezi kvalitou tazatelských sítí agentur ale existují rozdíly. Minimální požadavky na prezentaci výsledků jsou splňovány. Tiskové zprávy jsou kompromisem mezi sociální analýzou a požadavky mediálního zpravodajství. Ve výzkumech je obvykle zajištěna ochrana osobních údajů respondentů.

Pro zdravý chod demokracie je nezbytný svobodný přístup ke zdrojům informací včetně výstupů výzkumů. K prosazení větší profesionality v českém výzkumu je důležitá úroveň domácího poptávky a její zájem o profesionálně připravené výstupy. Podmínkou pro to není jen dostatečná ekonomická síla, ale i schopnost kvalitu ve výzkumu rozlišit. To platí i v případě kvalifikovaného přístupu k analýze dat a jejich interpretaci.

Summary

The emergence of research surveys, the spread of their use and further development, has been closely connected with the use of voting surveys. The influence of surveys on democracy has also become a subject of some discussion. Research surveys tend to be considered to be an instrument of democracy that has the potential to mediate citizens' influence on decision-making. However, that public opinion research should dictate the process of decision-making must be branded a form of populism and rejected. But this does not mean that the use of surveys in politics – where they serve as a source of information and political intelligence in the formulation of policies and as a strategy for the maintenance of power – should be rejected too. Surveys can act as a safeguard against the manipulation of elections, as long as the surveys have an independent source. Surveys also assist voters in the process of making decisions. They have the potential to not only measure public opinion but even to form it. In countries with a consolidated democracy and a high standard of living, public opinion research is common phenomenon and no real obstacles are placed against the publication of the survey results. It remains however essential that rigorous attention is paid to the quality and independence of research surveys and the analyses and interpretations that are then published.

Research surveys fulfil a practical function and they produce a good deal of information that could not otherwise be determined. The knowledge that it produces however is by no means exhaustive or the answer to everything. The point of departure is never the methodology but rather a question, solidly grounded in theory, to which an answer is sought. The most important factors in the development of this kind of research have been the expansion of information technology and international cooperation. One problem is the imbalance between the exacting character of the organisation of the research and the technical side of the presentation of data, which is misused for the purpose of unfair competition, and is so mainly where there is a lack of qualifications on the part of those gathering the data. While the large majority of survey results are used in media news reports, the relationship between journalism and research is controversial. The ideal of media reporting is to deliver tables of data that can be taken in quickly and to shift aside any theory and generalising interpretations, and these demands are in conflict with the requirements of proper social analysis.

There is a relatively long tradition of Czech survey research, but the continuity of its development has been interrupted several times. After 1989 such research expanded, but its share in research and development overall has remained small. There now exists a competitive environment with the necessary know-how and technical background, and the kind of research being conducted includes continual surveys of preferences, specialised pre-election surveys, and election exit polls. Various types of outcome are also available. For research on party preferences conducted in the Czech Republic there exist relatively reliable and professionally prepared research surveys, but at the same time there are also some activities of low or variable quality and with a fluctuating reliability of results.

The international criteria for quality include the administrative standards ISO 9000, technical standards of professional associations, for example ESOMAR and AAPOR, and recommendations drawn up by the professional community, e.g. DFG. The guarantor of standards within the Czech Republic is the association SIMAR. The majority of surveys carried out in the Czech Republic do not meet the international standards in the area of sampling methods. The reason for this is mainly the barriers of the external environment, which put demands for efficiency in conflict with the possibilities of organising a scientifically sound research survey. In comparison with quota sampling the probability methods do not always deliver the most accurate outcome, but their advantage is the greater control they offer over the research process. The major Czech sur-

veys are sufficient in size. Considerable attention is devoted to the construction of the questions. Representative preference polls are based on a personal standardised interview. SIMAR sets out detailed rules for the work of interviewers, but there do exist differences in the quality of interviewer networks employed by the individual agencies. The minimum requirements for the presentation of results are met. Press releases represent a compromise between social analysis and the demands of media news reporting. In the surveys the protection of the personal data of respondents is usually ensured.

For the healthy operation of democracy, free access to sources of information, including research output, is essential. An important factor in the promotion of greater professionalism in Czech research is the level of domestic demand and the related interest in professionally prepared outcome. The precondition for this is not just sufficient economic strength but also the ability to make distinctions in the quality of research. This applies even in the case of a qualified approach to the analysis of data and its interpretation.

Zusammenfassung

Die Entstehung, Durchsetzung und weitere Entwicklung der Meinungsforschung ist eng mit den Wahlumfragen verbunden. Der Einfluss von Umfragen auf die Demokratie ist umstritten. Umfragen werden meist als Instrument der Demokratie betrachtet, mit dessen Hilfe die Bürger Einfluss auf die Entscheidungen nehmen können. Werden jedoch die öffentlichen Meinungsumfragen im Entscheidungsprozess zum Diktat, ist dies als Populismus zu bezeichnen und zurückzuweisen. Dies ist aber nicht gleichbedeutend mit einer generellen Ablehnung von Umfragen in der Politik, wo sie Informationen und politische Intelligenz für die Formulierung der Politik und die Machterhaltungsstrategien liefern. Umfragen können daneben als Schutz gegen Wahlmanipulation dienen, allerdings nur dann, wenn sie unabhängig sind. Weiterhin können sie den Wählern bei der Entscheidungsfindung behilflich sein. Sie sind nicht nur in der Lage, die öffentliche Meinung zu messen, sondern können auch zur Meinungsbildung beitragen. In den Ländern mit konsolidierter Demokratie und hoher Lebensqualität sind Meinungsumfragen üblich, und der Veröffentlichung ihrer Ergebnisse werden keine größeren Hindernisse entgegengestellt. Die Qualität und die Unabhängigkeit der Umfragen, der veröffentlichten Analysen und Interpretationen muss jedoch konsequent im Auge behalten werden.

Umfragen finden praktische Verwendung und liefern eine Reihe von Informationen, die nicht auf anderem Wege gewonnen werden können. Die so erlangten Erkenntnisse sind jedoch nicht erschöpfend und allein selig machend. Ausgangspunkt darf nicht die Methode sein, sondern die theoretisch fundierte Frage, auf die wir eine Antwort suchen. Die wichtigsten Faktoren der Entwicklung der Meinungsforschung sind die Entwicklung der Informationstechnologie und die internationale Zusammenarbeit. Das Ungleichgewicht zwischen dem Organisationsaufwand für die Umfragen und der technischen Seite der Präsentation der Daten kann hauptsächlich dort, wo auf seiten der Abnehmer von Ergebnissen die Qualifikation fehlt, missbraucht werden und zu unlauterem Wettbewerb führen. Die große Mehrheit der Untersuchungsergebnisse kommt in der medialen Berichterstattung zum Tragen. Die Beziehung zwischen Journalismus und Meinungsforschung ist jedoch kontrovers. Das Ideal der Mediennachrichten neigt zu einer Präsentation von übersichtlichen Tabellen, schiebt die Theorie und generalisierende Interpretationen beiseite und steht so im Widerspruch zu den Ansprüchen an eine korrekte soziale Analyse.

Die tschechische Meinungsforschung hat eine verhältnismäßig lange Tradition, die Kontinuität ihrer Entwicklung wurde jedoch mehrmals unterbrochen. Nach 1989 kam es zu einem Aufschwung, der Anteil an der gesamten Forschung und Entwicklung ist aber nach wie vor gering. Nun gibt es Konkurrenz, die über das nötige Know-how und die entsprechende technische Ausstattung verfügt, es werden kontinuierliche Präferenzhebungen, spezielle Umfragen im Vorfeld von Wahlen und sog. Exit-Poll-Wahlumfragen (Umfragen am Ausgang der Wahllokale) durchgeführt, wobei verschiedene Präsentationstypen zur Verfügung stehen. Bei den Umfragen zu Parteipräferenzen existieren in Tschechien relativ verlässliche und professionell vorbereitete Umfragen, gleichzeitig aber auch zahlreiche Aktivitäten von geringer oder schwankender Qualität mit mehr oder weniger zuverlässigen Ergebnissen.

Die internationalen Qualitätskriterien umfassen die Norm ISO 9000, technische Standards der Fachverbände, z.B. ESOMAR und AAPOR, und Empfehlungen der Fachwelt, z.B. der DFG. Garant für die Standards in der Tschechischen Republik ist SIMAR (Vereinigung von Marktforschungsagenturen). Die meisten bei uns durchgeführten Meinungsumfragen erreichen im Bereich der Auswahlmethoden nicht die internationalen Standards. Grund dafür sind vor allem äußere Umstände, die ein Spannungsverhältnis zwischen den Anforderungen an die Effektivität und den Möglichkeiten, wissenschaftlich fundierte Umfragen zu organisieren, zur Folge haben. Die Wahrscheinlichkeitsmethoden führen zwar im Vergleich zur Quotenauswahl nicht immer zu

einem genaueren Ergebnis, ihr Vorteil ist jedoch eine größere Kontrolle über den Untersuchungsprozess. Die Größe der für Tschechien wichtigen Umfragen ist hinreichend und der Konstruktion der Fragen wird die nötige Aufmerksamkeit gewidmet. Die repräsentativen Präferenzhebungen basieren auf einem standardisierten persönlichen Gespräch. SIMAR legt für die Arbeit der Interviewer detaillierte Regeln fest, die Qualität der Interviewernetze der Agenturen ist allerdings unterschiedlich. Die Minimalanforderungen an die Präsentation der Ergebnisse werden erfüllt. Die Pressemitteilungen sind ein Kompromiss zwischen sozialer Analyse und den Anforderungen der medialen Berichterstattung. In den Umfragen wird in der Regel der Schutz der persönlichen Daten der Respondenten garantiert.

Für ein reibungsloses Funktionieren der Demokratie ist der freie Zugang zu Informationsquellen einschließlich Umfrageergebnissen unerlässlich. Wichtig für die Durchsetzung einer größeren Professionalität bei den tschechischen Meinungsumfragen ist das Niveau der hiesigen Nachfrage und ihr Interesse an professionell vorbereiteten Präsentationen. Bedingung dafür ist nicht nur ein ausreichendes ökonomisches Potential, sondern auch die Fähigkeit, die Qualität der Forschungsarbeit zu beurteilen. Dies gilt auch für den Fall eines qualifizierten Zugangs zur Analyse von Daten und ihrer Interpretation.

Publikace edice Sociologické texty/Sociological Papers:

- SP 03:6 Z. R. Nešpor: Proměny českých socioekonomických hodnot na přelomu století. 67 s.
- SP 03:5 P. Sunega: Objektivní a subjektivní hodnocení finanční dostupnosti bydlení v ČR v průběhu 90. let. 100 s.
- SP 03:4 D. Hamplová: Vstup do manželství a nesezdaného soužití v České republice po roce 1989 v souvislosti se vzděláním. 52 s., 67 Kč
- SP 03:3 J. Večerník: Work and Job Values in CEE and EU Countries. 50 s., 134 Kč
- SP 03:2 F. Zich, O. Roubal, B. Spalová: Mezigenerační biografická konfigurace obyvatel české části Euroregionu Nisa. 120 s., 134 Kč
- SP 03:1 P. Matějů, B. Řeháková, N. Simonová: Strukturální determinace růstu nerovností. 49 s., 80 Kč
- SP 02:13 E. Rendlová, T. Lebeda: Výzkumy veřejného mínění – teoretické souvislosti a praktická aplikace. 52 s., 100 Kč
- SP 02:12 M. Havelka, M. Tuček, J. Černý, J. Česal, M. Hudema: Skupinové mentality. 85 s., 154 Kč
- SP 02:11 M. Hájek, T. Holeček, J. Kabele, J. Kandert, P. Kohútek, Z. Vajdová: The World of Hierarchies and Real Socialism. 108 s., 190 Kč
- SP 02:10 A. Křížková, L. Václavíková-Helšusová: Sociální kontext života žen pracujících v řídicích pozicích. 48 s., 107 Kč
- SP 02:9 L. Linek, P. Rakušanová: Parties in the Parliament. Why, When and How do Parties Act in Unity?. 73 s., 81 Kč
- SP 02:8 A. Křížková: Životní strategie manažerek: případová studie. 67 s., 129 Kč
- SP 02:7 T. Kostelecký, J. Stachová, D. Čermák: Region a politika. 76 s., 116 Kč
- SP 02:6 M. Hájek, T. Holeček, J. Kabele, J. Kandert, P. Kohútek, Z. Vajdová: Svět hierarchií a reálný socialismus. 97 s., 169 Kč
- SP 02:5 P. Sunega, D. Čermák, Z. Vajdová: Dráhy bydlení v ČR 1960 - 2001. 97 s., 177 Kč
- SP 02:4 Z. R. Nešpor: Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty. Prolegomena k sociologickému studiu českých emigračních procesů 20. století se zvláštním zřetelem k západní reemigraci 90. let. 85 s., 148 Kč
- SP 02:3 M. Lux: Spokojenost českých občanů s bydlením. 56 s., 93 Kč
- SP 02:2 N. Simonová: The Influence of Family Origin on the Evolution of Educational Inequalities in the Czech Republic after 1989, 36 s., 73 Kč
- SP 02:1 P. Machonin, M. Tuček: Zrod a další vývoj nových elit v České republice (od konce osmdesátých let 20. století do jara 2002; 64 s., 97 Kč
- SP 01:12 M. Hájek, T. Holeček, J. Kabele, P. Kohútek, Z. Vajdová: Kdo se bojí hierarchií? Dědictví komunistické vlády; 99 s., 133 Kč

- SP 01:11 H. Jeřábek a E. Veisová: 11 September. Mezinárodní internetový komunikační výzkum International On-line Communication Research; 60 s., 95 Kč
- SP 01:10 J. Rychtaříková, S. Pikálková, D. Hamplová: Diferenciace reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích; 83 s., 117 Kč
- SP 01:9 T. Kostelecký: Vzestup nebo pád politického regionalismu? Změny na politické mapě v letech 1992 až 1998 – srovnání České a Slovenské republiky; 96 s., 133 Kč
- SP 01:8 M. Novák a K. Vlachová: Linie štěpení v České republice. Komparace národní úrovně s příkladem konkrétní lokality; 32 s., 68 Kč
- SP 01:7 D. Kozlíková: Romská otázka – překážka vstupu České republiky do Evropské unie?; 64 s., 100 Kč
- SP 01:6 P. Soukup: ISSP – Životní prostředí; 74 s., 105 Kč
- SP 01:5 J. Večerník: Mzdová a příjmová diferenciace v České republice v transformačním období; 66 s., 111 Kč
- SP 01:4 F. Zich: The Bearers of Development of the Cross-Border Community on Czech-German Border; 54 s., 88 Kč
- SP 01:3 P. Sunega: Adresný příspěvek na nájemné v prostředí České republiky: komparace vybraných modelů; 96 s., 138 Kč
- SP 01:2 M. Kreidl: The Role of Political, Social and Cultural Capital in Secondary School Selection in Socialist Czechoslovakia, 1948-1989; 48 pp., 89 Kč
- SP 01:1 P. Štěpánková: Income Maintenance Policies, Household Characteristics and Work Incentives in the Czech Republic; 40 pp., 77 Kč
- SP 00:7 L. Simerská, I. Smetáčková: Pracovní a rodinná praxe mladých lékařek; 70 s., 95 Kč
- SP 00:6 P. Machonin, L. Gatnar, M. Tuček: Vývoj sociální struktury v české společnosti 1988-1999; 70 s., 101 Kč
- SP 00:5 K. Vlachová: Stranická identifikace v České republice; 38 s., 62 Kč
- SP 00:4 M. Kreidl: What makes inequalities legitimate? An international comparison; 54 pp., 80 Kč
- SP 00:3 D. Hamplová: Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti (mezinárodní srovnání na základě jednoho empirického výzkumu); 64 s., 90 Kč
- SP 00:2 K. Müller, V. Štědranský: Transformace a modernizace společnosti na příkladech vybraných institucí. První část případových studií: střední průmyslový podnik, soft-warová firma, banka, různá zdravotnická zařízení, vysokoškolský institut; 116 s., 109 Kč
- SP 00:1 M. Lux: The housing policy changes and housing expenditures in the Czech Republic; 64 pp., 82 Kč

Publikace edice „Working papers“

- WP 99:11 M. Jeřábek (ed.): Geografická analýza pohraničí České republiky; 184 s.
- WP 99:10 M. Kreidl, K. Vlachová: Rise and Decline of Right-Wing Extremism in the Czech Republic in the 1990s; 40 p.
- WP 99:9 B. Řeháková: Vnímané a spravedlivé nerovnosti: vývoj v devadesátých letech a další souvislosti; 46 s.
- WP 99:8 L. Brokl, A. Seidlová, J. Bečvář, P. Rakušanová: Postoje československých občanů k demokracii v roce 1968; 84 s.
- WP 99:7 H. Jeřábek, R. Gabriel, M. Kříž, H. Malečková, M. Novák, E. Pilíková, K. Plecítá, J. Remr, A. Vlachová: Utváření postojů obyvatel českého města I. Lidé s vlivem a osobní mezilidská komunikace při utváření politických postojů v lokální komunitě; 136 s.
- WP 99:6 H. Maříková: Muž v rodině: demokratizace sféry soukromé; 110 s.
- WP 99:5 M. Musilová: Vývoj politiky rovných příležitostí mužů a žen v České republice v kontextu evropské integrace; 60 s.
- WP 99:4 F. Zich: Nositelé přeshraniční spolupráce na česko-německé hranici; 108 s.
- WP 99:3 L. Bušítková: Známosti osobností lokální politiky; 68 s.
- WP 99:2 A. Nedomová (editor), L. Bušítková, E. Heřmanová, T. Kostelecký, Z. Vajdová, P. Vojtěchovská: Trh bydlení, jeho regionální diferenciaci a sociální souvislosti; 82 s.
- WP 99:1 M. Tuček, E. Rendlová, M. Rezková, A. Glasová, J. Černý: Odras společenských změn ve veřejném mínění 1990-1998 (analýza dat IVVM); 104 s.
- WP 98:6 K. Müller: Modernizační kontext transformace, strukturální a institucionální aspekty; 82 s.
- WP 98:5 L. Brokl, Z. Mansfeldová, A. Kroupa: Poslanci prvního českého parlamentu (1992-1996); 94 s.
- WP 98:4 M. Lux: Konzervatismus a liberalismus na pozadí percepce sociálního státu; 56 s.
- WP 98:3 M. Tuček a kol.: Česká rodina v transformaci – Stratifikace, dělba rolí a hodnotové orientace; 162 s.

Výzkumy stranických preferencí, jejich uplatnění ve společnosti a jejich kvalita

Jindřich Krejčí

Edice Sociologické texty/Sociological Papers SP 03:7

Řídí: Marie Čermáková

Překlady: Robin Cassling, Daniel Meier

Redakce: Anna Čermáková

Sazba: WOW Praha

Vydal: Sociologický ústav AV ČR

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Náklad 170 ks

1. vydání

Prodej zajišťuje Tiskové a ediční oddělení

Sociologický ústav AV ČR

tel.: 222 221 761, fax: 221 183 250

e-mail: prodej@soc.cas.cz